

348/A.L

সাহিত্য-সংগ্ৰহ

কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ

১৯০৫ চনৰ এণ্ট্ৰাণ্স পাঠ্য

১০৪
৬০৪

১৯১৫/৫
৬০৫/৫

প্ৰকাশক

মহেন্দ্ৰ গোস্বামী

গুৱাহাটী

SAHITYA-SANGRAHA, a selection of prose and verse for the Entrance Course of Calcutta University for Assamese for 1905. The present edition published by Srimati Bimali Goswami, Guwahati-1

প্রথম ছপা ১৯০৪

দ্বিতীয় ছপা ১৯৮২

৩৫৪/৮/৮৫/৮

বেচ ৮ টকা

ছপা : দাবাইয়াট প্রিন্টাৰ্ছ, গুৱাহাটী-৭৮১০০৬

অহেয়ৰ দোস্তাৰী

জন্ম ১৭৬৪ বৰ্ষ   মৃত্যু ১৮৪১ বৰ্ষ

ভূমিকা

একালত কিছুমান দামোদৰপন্থী লোকে পত্ৰস্বৰূপত ব্ৰাহ্মণত্বৰ ওলোটো আভাৱত পুত্ৰ শুক শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ বাবা প্ৰচাৰিত ভাগৱতী ধৰ্মত নানান ক্ৰটি উলিয়াবলৈ যত্ন কৰিছিল, দামোদৰদেৱৰ পন্থাও যে একপৰণীয়া ভাগৱতী এই কথা পাছৰাৰ দৰে হৈছিল। ইয়াৰ ফলত যি বিতৰ্ক চলিছিল তাৰ আভাস পুৰণি বাঁহী আদি আলোচনীৰ পাতত বিচাৰিলে এতিয়াও পায়। এই বিতৰ্কত যোগ দিয়াসকলৰ এজন আছিল মহেশ্বৰদেৱ গোস্বামী মুক্তিধাৰ (ধৰ্মমতৰ সময়সী। বাঁহী ৩/১২, ১৮৩৪ পৃষ্ঠা)। গোস্বামীদেৱৰ এটি উক্তি : “ মহাতত্ত্বজ্ঞা ৮/দামোদৰদেৱে বৈদিকী, তাত্ত্বিক, বৈষ্ণৱী সীকা গ্ৰহণ কৰি আগৰ নিগৰ উত্তৰ পথকে চলাই গৈছে।” যি গোস্বামীৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ চানেকি এটিহে দিছো, কোনো বাক-বিতণ্ডা সৃষ্টি কৰিবলৈ মন কৰা নাই। এওঁৰ মুক্তি-তৰ্কৰ সামধান বীহীৰ সম্পাদকে একেখন কাকততে নিম্নলিখিত কথা নাছিল।

সত্তৰ আশী বছৰ আগেয়ে অসমীয়া উচ্চশিক্ষিত ভদ্ৰলোকৰ সংখ্যা সৰহ নাছিল— গ্ৰেণ্ডেৱেটেই আধা ভজন আছিলনে নাই সন্দেহৰ কথা ! পুৰণি ‘আসাম-বন্ধু’ চালে গম পোৱা যায় যে হাইস্কুলৰ বাটৰ পৰাৰ কাৰণেই গ্ৰেণ্ডেৱেট নোলাইছিল, যি দুই এজন ওলাইছিল তেওঁলোকে চৰ-তেপুটি নাইবা হাকিম পদ পাইছিল (আসাম-বন্ধু, ৩ জুলাই ১৯০৫)। এনেফলতো ‘শিকা’ অসমীয়া হোৱা’ সৰেও সেই কালত বহুতো লোকে আলোচনীবিলাকত সমাজ, ধৰ্ম, বিকাশ (ভ্ৰমণ) আদি বিষয়ত নিজৰ মতামত নাইবা অভিজ্ঞতা বৰ্ণনা কৰি সংস্কৃতিৰ চৰ্চ্চাত কিছু অবিকণা নোযোগোৱাকৈ থকা নাছিল। মহেশ্বৰদেৱ গোস্বামীৰ শিকা সত্তৰ ছাত্ৰবৃত্তি পাছৰ বেছি ওপৰলৈ উঠোৱা নাছিল। তেওঁ জীৱিকাৰ অৰ্থে অভয়লীন কৰিছিল আইন। তেওঁ পণ্ডিত পৰিৱালৰ সন্ধানো নাছিল। তজ্জাত তেওঁ দুই-চাৰিকো পুৰণি পাত লুটাইছিল আৰু নিজৰ সীমাবদ্ধ জ্ঞান-বুদ্ধিৰে যি সীমা বুলি ধাৰণা কৰিছিল

সেই বিষয়ে দু'আখাৰ লিখিবলৈ পিচকোঁহকা নাছিল। এইখিনি কথা মনত ৰখা বৃণ্ডত। গোন্ধামীদেৱে যে সকল এক্ট্ৰেঞ্চৰ পাঠ্য 'সাহিত্য-সংগ্ৰহ' কিতাপখনেই ছপাই উলিয়াইছিল এনে নহয়, আনন্দচন্দ্ৰ দেৱ গোন্ধামী বেদান্ত-বিশাৰদ কবিবিশাৰদৰ সহযোগত 'ভৱিষ্যত কথা বা সন্তচৰিত' নামৰ পুথি এখনো প্ৰকাশ কৰিছিল। কবিচন্দ্ৰ ৰচিত এই পুথিখনত "কলিত মাত্ৰহক যুক্তি দিবলৈ দেৱতা আৰু দেৱৰ্ছিসকলে কেনেকে স্বৰ্গত গোট খাই আলচ পাতি শঙ্কৰদেৱ, দামোদৰদেৱ, হৰিদেৱ, ৰংগীদেৱৰূপে পৃথিৱীত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল তাৰ বিৱৰণ" পোৱা যায় (বাঁহী ৫/১২, ১৮৩৬ শক)।

আনন্দচন্দ্ৰ দেৱ গোন্ধামীয়ে সম্ভৱ কবিৰাজী কৰিছিল আৰু পিচলৈ সুবৰ ৰিকাৰ কোৱাত উজানবজাৰৰ বাটে ঘাটে ঘূৰি ফুৰিছিল। সৰুকালি ডেওঁক দেখা মনত পৰে। 'সাহিত্য-সংগ্ৰহ' ছপা সম্পৰ্কত গোন্ধামী-দেৱে মন্তব্য কৰিছিল এইদৰে, "মই কোনো লাভৰ আশাৰে এই কামত হাত দিয়া নাই। কেৱল যোগাতৰ আৰু ধনৱন্ত দেশহিতৈষী ভাৰতবীৰাসকলৰ ভিতৰত কোনেও কৰ্ম্মখনি প্ৰকাশ কৰিবলৈ আগ নখঢ়া দেখি, কৰ্ম্মৰ অভাৱত ছাত্ৰবিলাকৰ পঢ়াত ব্যাঘাত ঘটিব বুলি ভাবিহে মই ইয়াক হাতত ললে"। এইখনি প্ৰথম এক্ট্ৰেঞ্চ কৰ্ম্ম।" কিতাপখনৰ আৰ্হি-কাকত চুখাইছিল বেজবৰুৱাই। 'সাহিত্য-সংগ্ৰহ' ৰচনাবিলাকৰ ৰাছনি কৰি দিছিল কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয় (মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ, হেমচন্দ্ৰ গোন্ধামী আৰু লোকৰ উদ্যোগত ?)। এইবিলাকৰ ভিতৰত দুখনমান ৰচনা উল্লেখযোগ্য, যেনে— বক্তব্যৰ মন্তব্য 'জয়মতী কুন্তী', গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ 'আগৰ দিন'। লম্বোদৰ বৰাৰ 'আনন্দৰাম বৰুৱা'ত ব্ৰহ্মপ্ৰীতি স্তম্ভট। ১৮২৫ চনত মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈয়ে মাধৱ কন্দলিৰ কামায়ণ ছপাই উলিয়ায়। 'সাহিত্য-সংগ্ৰহ'ৰ পৰ্য্যায়ত কামায়ণৰ এক বৃদ্ধন অংশ সোৱাইছে। উনবিংশ শতিকাৰ কবিসকলৰ ভিতৰত চন্দ্ৰকুমাৰ আৰু আনন্দচন্দ্ৰৰ নামৰ শেহত আছে গুণ উপাধি, আগবঢ়োৱা নহয়।

এই প্ৰসঙ্গত মহেশ্বৰদেৱ গোন্ধামীৰ জন্মস্থান নহিবা গাঁৱৰ বিষয়েও কিছু কোৱা বাওক, কিয়নো মইও মূলত এই গাঁৱৰ মাত্ৰহ। গাঁওখন প্ৰকাণ্ড, প্ৰবাহবৰ্ত্তে ইয়াৰ দিঘি আঠশ। নহিবাৰ দামোদৰদেৱৰ দিঘা সমুদ্ৰতলৰ পৰাৰো এখন সৰু আছিল। ঘটনাক্ৰমে সৰুখন হুতাশ হ'ব (১৮৫৫) আৰু এভাগত মোৰ পূৰ্বপুৰুষসকলে বহাগুৰুদেৱীৰ সৰু এখন প্ৰতিষ্ঠা।

কৰে। দামোদৰীয়া সত্ৰখনৰ প্ৰথম মহন্ত মনাই বা বিজুপ্ৰসাদে ৰচনা কৰা 'ভক্তিগোবিন্দ' নামে পুথি এখন পোহা যায়। এইখন অপ্ৰকাশিত আৰু তাৰ সাহিত্য 'গুণে উল্লেখযোগ্য নহয়। বিজুপ্ৰসাদৰ নামত আন এখন সৰু পুথি পোহা যায়। তাত তাত্ত্বিক প্ৰভাৱ চকুত পৰে। নহিবাৰ প্ৰথম গ্ৰেজুৱেট কুমাৰৰ সন্তান ভাৰতচন্দ্ৰ দাস, এওঁ মানিকচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ সহায়ত চাকিম পদ লাভ কৰিছিল। এওঁ "খেতি" আদি কৰি জ্বনমান কিতাপো ৰচনা কৰিছিল। দ্বিতীয় গ্ৰেজুৱেট মোৰ খুৰা দেৱদত্ত দেৱ গোস্বামী। এওঁ শিক্ষক আছিল। গাওঁখনৰ প্ৰথম উল্লেখযোগ্য সাহিত্যিক 'বেণু' আদি কিতাপৰ ৰচক আৰু পৰেকীয়া 'অৰ্থাৰ' প্ৰতিষ্ঠাতা মোৰ পিতৃ সিংহদত্ত দেৱ গোস্বামী। এওঁৰ পত্নীৰ অৰ্থাৎ মোৰ মাতৃ ৰোমায়েক আছিল কুহুদেৱ গোস্বামী আৰু 'সাহিত্য-সংগ্ৰহ'ৰ বৰ্তমান প্ৰকাশিকা শ্ৰীমতী বিমলী গোস্বামীৰ স্বামী খৰ্গেশ্বৰ গোস্বামী—দুয়ো মহেশ্বৰদেৱ গোস্বামীৰ পুত্ৰ। মোৰ আইতা শ্ৰীমতী গোস্বামীয়ে কিতাপখন পুনৰ প্ৰকাশ কৰি স্বৰ্গত শহুৰেকৰ স্মৃতি সজাগ কৰিছে এনে নহয়, অসমীয়া সাহিত্যৰ সুৰঞ্জীবো এতোখৰ উদ্ধাৰ কৰিছে। এওঁ আমাৰ সকলোৰে শলাগৰ পাত্ৰ।

প্ৰকাশকৰ একাধাৰ

আজি প্ৰায় তিনিফুৰি এবাৰ বছৰ আগতে পৰলোক প্ৰাপ্তি হোৱা ৮২বছৰৰ গোস্বামীদেৱৰ সময় বালিত এৰি যোৱা ধোজবোৰে আমাক আকৌ এবাৰ মনত পেলাই দিয়ে তেখেতৰ জীৱনৰ কাৰ্য্যকলাপবোৰলৈ, বিশেষকৈ আইন-আদালতৰ লগত জড়িত থকা লোক এজনেও যে একালত জাতীয় স্বাৰ্থৰ হকে একটুকুৰ কোৰ্টৰ পাঠা 'সাহিত্য সংগ্ৰহ' ছপাই দিছিল (১৯০৪) সেই কথাটো। যোৰ ক্ষেত্ৰত ইয়ো এক জাবৰ খচৰি মুকুতা গোস্বামী দৰেই। আজি প্ৰায় আঠ ন বছৰ আগৰ কথা। এদিন পুৰণি কিতাপ কাগজ থকা বাকচ এটা চাক্ষু কৰোঁতে কিছুমান উই পোকে খোৱা কাগজ কিতাপৰ মাজত হঠাৎ যোৰ চকু পৰিল যোৰ পৰৰ ৮২বছৰৰ গোস্বামীৰ নাম থকা কাগজৰ কলা পাত এটাত। পাতখিলাত আছিল এখন সৰু পাতনি আৰু তলত ৮২বছৰৰ গোস্বামীৰ স্বাক্ষৰ। পাতনিখন পঢ়ি ঘনটো যোৰ বৰ ভাল লাগিল।

পাতনিখনত লিখা কথোখিনিৰ সাৰমৰ্ম আছিল এটাই—“কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গৰাকীসকলে অসমীয়া সাহিত্যৰ বিবিলাক প্ৰবন্ধ মনোনীত কৰি একটুকুৰ কোৰ্ট মুণ্ডত কবিতাৰ আবেশ কৰিছে সেই প্ৰবন্ধবিলাককে একেলগ কৰি কিতাপ আকাৰে মই প্ৰকাশ কৰিলো।”

পাতনিখন পঢ়ি চাই সেই সময়ৰ একটুকুৰ পৰীক্ষাৰ পাঠসমূহনো কেনেকুৱা আছিল যোৰ পঢ়ি চাকলৈ আগ্ৰহ জন্মাত পঢ়ি চালো। কিন্তু কিতাপখনৰ পৃষ্ঠাবোৰৰ পাঠোদ্ধাৰ কৰিবলৈও যথেষ্ট পৰিশ্ৰমে কষ্ট কৰিবলগীয়া হৈছিল। কাৰণ উই পোকে কুঠি শেষ কৰা কাগজবোৰৰ মাজৰ পৰা পৃষ্ঠা মিলাই মিলাই লোৱাটো বৰ সহজ কথা নাছিল। যি কি নহওক, সেই কটা কাগজৰ হমটোৰ মাজৰপৰা কিতাপখনৰ কেইখিলামান পাতৰ বাহিৰে বাকীখিনি উদ্ধাৰ কৰিলো।

এদিন গুৱাহাটী আলোচনা চকুত কথা প্ৰসংগত কিতাপখনৰ কথা উলিয়ালো। তেতিয়া চক্ৰবাৰী বি. বৰুৱা কলেজৰ অধ্যাপক প্ৰবোধ ভট্টাচাৰ্য্য

ভাঙেরিয়াই কিতাপখন আগ্রহে চাবলৈ বিচক্ষাত মই দিছিলে। আক তেখেতে চাবিজন জানবন্ত চক্ৰবৰ্তীৰ লগত কিতাপখনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি মোক কলে যে এই কিতাপখন পুনৰ ছপা কৰি উলিয়াব লাগে। কাৰণ এইখন এখন বৰ মূল্যবান গ্ৰন্থ। মই তেতিয়া কিতাপখন পুনৰ প্ৰকাশ কৰি থাইজৰ আগলৈ উলিয়াই দিবলৈ সিদ্ধান্ত কৰি কিতাপখনৰ লগতে ৮মহেন্দ্ৰ গোস্বামী দেৱৰ চমু জীৱনী এটাও তাত সন্নিবিষ্ট কৰিব পাৰিবনেকি বুলি সোধাত অধ্যাপক বজনীকান্তদেৱ লম্বাদেৱে কলে, তেখেতৰ জীৱনী ইয়াস দিমে নোলোৱাটোহে আচৰিত। ৮মহেন্দ্ৰ গোস্বামীৰ জীৱনী বহুদিন আগতেই ওলাব লাগিছিল। আমি জনাত তেখেতে কই কৰি এটা সা-সম্পত্তি তেখেতৰ চই পুত্ৰ ৮কুম্ভেশ্বৰ গোস্বামী আৰু ৮খৰ্গেশ্বৰ গোস্বামীদেৱে ভোগ কৰাৰ উপৰিও তেখেতৰ উত্তৰ পুত্ৰসকলেও আজিকোপতি ভোগ কৰি আছে।

শ্ৰীমত বজনী শৰ্মাদেৱৰ উৎসাহ উদ্বোধনাত মই মোৰ শত্ৰুৰ জীৱনী লিখিবলৈ প্ৰেৰণা পাই।

৮মহেন্দ্ৰ গোস্বামী উদ্যমী আৰু কষ্টসহিষ্ণু পুৰুষ আছিল। তেখেতৰ জন্ম ১৭৬৫ শকৰ ২৩ চ'তত ইংৰাজীমতে ১৮৪৪ খৃঃ, আৰু মৃত্যু ১৮৪১ শকৰ ১১ বহাগত অৰ্থাৎ ইংৰাজীমতে ১৯১২ খৃষ্টাব্দ। জন্ম হয় দক্ষিণ কামৰূপৰ নহিবা সত্ৰত। তেখেতৰ পিতৃদেৱৰ নাম আছিল ৮কামদেৱ গোস্বামী।

তেখেত বহিঃ অভিজাত সত্ৰাধিকাৰ বংশত উপজিছিল, তথাপি তেখেতক বোধকৰে। সত্ৰীয়া বিধি-ব্যৱস্থাই বৰকৈ আকৰ্ষণ কৰিব নোৱাৰিলে। কাৰণ তেখেতে সত্ৰ এৰি বাহিৰৰ জগতখনলৈ ওলাই আহিছিল, অৱশ্যে আৰ্থিক অভাৱ অনাটন ওচাৰলৈও হয়তো তেখেতে খব এৰি বাহিৰলৈ ওলাই আহিবলগীয়াত পৰিছিল। তেখেতৰ শিক্ষা কিমান আছিল জনা নগ'ল।

৮মহেন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱে ১২ বছৰ বয়সতে ২ বছৰীয়া ৮মহেন্দ্ৰী দেৱীক বিয়া কৰাই, মাক-পিতৃকৰ লগত এৰি বৈ মূন্ডিয়াৰি পঢ়িছিল গুৱাহাটীলৈ আহে। গুৱাহাটীলৈ আহি প্ৰথমতে বকা ৰোৱাৰ বৰ লক্ষ্যলগত পৰে। কাকল নিজাকৈ ঘৰ এটা লৈ থাকিবলৈয়ো আৰ্থিক অভাৱ সূত্ৰেই অক্ষম নাছিল।

সেই সময়ত নহিবাৰ পৰা গুৱাহাটীলৈ আহিবলৈ আজিকালিৰ দৰে বাহন-বাছনো নাছিল। সদায় বিন এটুকুৰ সাইল বোক কাঢ়ি অহা দেখা

কৰাও সম্ভৱ নাছিল। বান-বাহন বুলিবলৈ তেতিয়াৰ দিনত ইখন গাঁৱৰ পৰা সিখন গাঁৱলৈ বাবলৈ হ'লে, গৰু-ম'হৰ গাড়ীহে ব্যৱহৃত হৈছিল। কিন্তু সেইবোৰ সময় পোৱা নগৈছিল আৰু পালেও, নিতৌ নহিবাৰ পৰা গুৱাহাটীলৈ আহি পঢ়াটো সম্ভৱ নাছিল। গতিকে তেখেতে ৮পুৰুষোত্তম শৰ্মা নামৰ এজন লোকৰ দেৱ-গৃহৰ পূজা-সেৱা কৰি তাতে থাকি পঢ়া হিব কৰিলে। ৮পুৰুষোত্তম শৰ্মাৰ ঘৰ আছিল বৰ্তমান উজানবজাৰ বাবোৱাৰী পূজাঘৰৰ ওচৰতে।

তেখেতৰ কৰ্ম আৰু 'বিদ্যা একেলগে আবৃত্ত হয়। ৮গোস্বামীদেৱে নিজেই বান্ধি বাঢ়ি খাইছিল। কাৰণ সেই সময়ৰ জাতিভেদ উচ্চ নীচৰ সমাজৰ বান্ধোন মতে আনে সিজাই দিয়া মৱ গোসাঁইসকলৰ অগ্ৰহণীয়া আছিল। সেয়েহে ত্ৰাঙ্ক মুহূৰ্ত্তৰ পৰাই তেখেতৰ কৰ্মজীৱনৰ আবৃত্ত হয়। ত্ৰাঙ্ক মুহূৰ্ত্ততে উঠি তেখেতে ত্ৰাঙ্কপুত্ৰলৈ আহি শ্ৰাদ্ধ কৰি একলহপানী লৈ যায়। তাৰ পিচত গোসাঁই ঘৰ মচি, গোসাঁইৰ সাজ বাচন ধুই, ফুল তুলি বিধিৰমতে গোসাঁইৰ পূজা সেৱা কৰি উঠিহে হুঁচাৱান চাউল সিজাই খায়বানে পাঠশালালৈ বাবলৈ হয়হে। গতিকে পঢ়া-শুনা কৰিবলৈ সময়ে নাপায়। সেয়েহে তেখেতে দিনৰ ভাগত প্ৰায়ে বন্ধা-বন্ধা নকৰিছিল! বাতিয়ে গামোচাত বান্ধি কোমল চাউল কেইটামান ভিতাই থৈ বাতিপুৱা বাবতীয়া কাম কাজৰ পাচত অলপ পঢ়া-শুনা কৰি উঠি কোমল চাউলকেইটা নিমখ অলপ লৈ তাৰে খাই পাঠশালালৈ গৈছিল। বাতিৰ সাজো অতি সজ্জেনে বান্ধি খাই সময় উলিয়াই কটোৱে পঢ়া-শুনা কৰি বৃত্তিহাৰি পাছ কৰিছিল। তেখেতে একটুকুৰ পৰীক্ষা পাছ কৰিছিল নে নাই জনা নাযায়।

বৃত্তিহাৰ হৈ তেখেতে অধ্যাপকস্বৰূপ লাগি যায় আৰু প্ৰথমতে গুৱাহাটীত থাকিব পৰাকৈ বৰ্তমান উজান বজাৰৰ নাট্যমঞ্চৰ ওচৰতে কোনোবা এজোখৰত সৰু ঘৰ-মাটি অলপ কিনি ৮পুৰুষোত্তম শৰ্মাৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই আহি তাতে থাকিবলৈ লয়।

কৰ্মব্যস্ত জীৱনৰ মাজতো তেখেত মাজে সময়ে গাঁৱৰ ঘৰলৈ গৈছিল আৰু পত্নীকো গুৱাহাটী দেখুৱাবলৈ লৈ আহি তেখেতৰ বন্ধু-বান্ধৱ ৮বড়নাথ বৰা, ৮বৈষ্ণৱনাথ বৰুৱা আদি লোকৰ লগত লগত চিনাকি কৰি দিছিল। মাজে সময়ে দেউ পৰিয়ালবোৰৰ বহিলাসকলে পাহৰি আইক লগত লৈ

ফুৰিবলৈয়ো গৈছিল। শ্ৰীমুতা যবানীয়ে কেতিয়াবা শাহু আই বিয়া-বিজ্ঞৈল
যাবলগীয়া হ'লে নিজৰ কাপোৰ-গহনাৰে সজ্জিত কৰি লৈ গৈছিল আৰু
কেতিয়াবা তেখেতক ঘৰত থবলৈ নহিহালৈয়ো গৈছিল।

এইদৰে কিছুদিন চলাব পিচত শ্ৰীমুতা গোছাখীয়েকৰ আধিক অৱস্থা
টনকিয়াল হৈ আহিল। অৱশ্যে কিমান দিন পিচত তেখেত ভাল মুক্তিলাব
হৈ উঠিছিল নাজানিলো যদিও তেখেতে এৰি যোৱা সা-সম্পত্তি ঐশ্বৰ্য্য-
বিভূতিৰ পৰা জানিব পাৰি যে তেখেত এজন ভাল মুক্তিলাব আছিল।
কাৰণ বৰ্তমানো ৩২হেৰাৰ গোসাঁইৰ বিমানত্ৰোৰ পৰিচাল আছে সেই
সকলোবোৰেই তেখেতৰ মাটি-মুক্তিৰেই সাক্ষ্য হৈ উঠিছে।

তেখেতে মুক্তিলাব কৰিয়ে অসমৰ নামনি অঞ্চলত “কামৰূপৰ জমিদাৰ”
বুলি জনাজাত হৈছিল আৰু আছিল অলপ দিন আগলৈকে তেখেতৰ পুত্ৰ-
সকলো জমিদাৰৰ ঘৰৰ বুলিয়ে খাত আছিল। তাৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে চৰকাৰৰ
'চিফি এষ্টে'ৰ ফলত ৩২হেৰাৰ গোসাঁইৰ জমিয়েই অধিকাংশ বাজেয়াপ্ত হৈছিল।
সেই সকলো মাটি-জমি তেখেতে মুক্তিলাব কৰিয়ে কৰা আছিল।

তেখেতে হেনো আইনৰ বি ৰত লিখিছিল সেই ৰত দেখি আইনজ
ইংৰাজ চাহাবসকলো মুগ্ধ হৈছিল। কিয় নুজ্ঞত হেনো শুভাংগীৰ কৰ্মজনাৰ
বেক্তিৰ চাহাবে এৰ টকাতে গোটেই উজান বজাবখন মোৰ লক্ষ্যক ঘাটিছিল।
পিচে তেখেতে গোটেই উজান বজাবখন নলৈ বৰ্তমান আমি বসবাস কৰা
ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ এই মাটিখিনি আৰু বৰ্তমানৰ সবিতা পট্টিখন ৰাখিছিল আৰু
আমি এইখন ঘৰলৈ বোৱাবী হৈ অহাৰ পিচলৈও সবিতা পট্টিখন লক্ষ্যৰ
অধীনতে আছিল। পিচে সবিতা পট্টি বসবাস কৰি থকা বাস্তবসকলে
একৈ ধৰাত তেখেতৰ দুই পুত্ৰই নামসাজ ধনৰ বিনিময়ত বাস্তবসকলক
সেই ভূমি দি দিয়ে।

পিচত মোৰ লক্ষ্যৰ খেতি-বাতি কৰা মাটি লবলৈ মন কৰাত বেক্তিৰ
চাহাবে হাইলাতা নামৰ এখন খাত লবলৈ দিয়ে। সেই খাতখনৰ সেই
সময়ৰ গৰাকী আছিল ৮০গৰাৰ চৌধুৰী নামৰ এজন্য বনী মহাজন।
মহাজনৰ আকৌ চৰকাৰৰ লগত খাতখনৰ সেন-ফেনৰ বিষয়ে কিবা বন্দো-
বাস্তি হৈছিল আৰু মোৰ লক্ষ্যৰ সেই খাতখন লবলৈ বাৰ্ষিক মহাজনৰ
লগত আইন মূৰ কৰিবলগীয়াও পৰিছিল। কৰিত আছে সেই আইন মূৰ

কৰোঁতে চৌধুৰী ডাঙৰীয়াই হেনো হাতীৰ পিঠিত গুটি টকাৰ বোনা বোজাই কৰি আনিছিল। পিচে বোকৰ্দ্দামত তেখেতৰ পৰাজয় হৈছিল আৰু পৰাজয় হোৱাৰ পিচত কাছাৰীৰ পৰা ওলায়ে তেখেতে মোৰ শহৰৰ কৰমন্দিৰ কৰি কৈছিল, গোসাঁই আজিৰ পৰা মাইলাতা খাত আপোনাৰ। শহৰৰ জীৱনত ঘটা এনেধৰণৰ সৰু সৰু ঘটনাবোৰ মই জনিছিলো মোৰ অতি প্ৰজ্ঞাভাজন ৮মোন বৰদলৈৰ মুখৰ পৰা। ৮বৰদলৈ আমাৰ পৰিয়ালৰে এজনৰ দৰে আছিল আৰু তেখেতক মই পিতৃবৎ প্ৰজ্ঞা কৰিছিলো আৰু তেখেতৰ পৰা যথেষ্ট শেহো লাভ কৰিছিলো। ৮বৰদলৈ দেৱৰ কাৰণে আমাৰ ঘৰৰ চুৱাৰ সদায় মুকলি আছিল আৰু যি কোনো সময়তে তেখেত আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল। আমি অতীতৰ সঁচা সাধুবোৰ জনিবলৈ তেখেতক কেতিয়াবা আমাৰ ঘৰত বাতিও বাধিছিলো। তেখেতৰ মুখৰ পৰা শুনা বহুমান গ্ৰন্থাৱলীৰ কাহিনী-বোৰ আমাৰ আজিও ভালদৰে মনত আছে। তেখেতে কোৱা সাধুবোৰ কোৱাৰ ভংগিমানসূহ আজিও মোৰ চকুৰ আগত স্পষ্টভাৱে তাহি আছে।

তেখেতে কেতিয়াবা আমাক কিতাপৰ সাধুৰ পৰিবৰ্তে আমাৰ ধৰম সাধু কৈছিল। ঘৰৰ সাধু মানে মোৰ শহৰৰ জীৱনৰ সাধু, বাৰ বাৰে মই আজি মোৰ শহৰৰ জীৱনৰ সামান্য আভাস দিবলৈ সাহস গোটাও পাৰিছোঁ। ৮বৰদলৈ অধিভূলা লোক আছিল। মোৰ শহৰৰ জীৱনী লিখোঁতে তেখেতৰ স্মৃতিও বোম্বুৰন কৰিবলৈ পাই মই আনন্দিত হোৱাৰ উপৰিও নিজকে ধন্য মানিছোঁ। এইখিনিতে মোৰ মনত খেলোৱা এটা ভাবৰ কথা কওঁ। ৮বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই শহৰৰ সাধু কওঁতে তেখেতে প্ৰকাশ কৰা গ্ৰন্থ-খনৰ কথা কিয় বাক এবাৰো উল্লেখ কৰা নাছিল। উল্লেখ কৰাহেতেন শহৰৰ বিষয়ে আৰু বহুতো কথা হয়তো আমি জানিব পাৰিলোহেতেন। এই পুথিখনৰ বিষয়ে ঘৰৰো কাৰোপৰা মই কেতিয়াও শুনা নাছিলো।

সেয়ে মই আজি ভাৱোঁ মোৰ শহৰ নিশ্চয় এজন নীৰৱ কৰ্মী আছিল। নীৰৱতাৰ যাজেবেই অসমীয়া জাতি এটা গঢ়ি উঠাৰ উদ্দেশ্যে হাজি-ছাজীৰ প্ৰতি এই মহান অৱদান তেখেতে আগ বঢ়াইছিল।

মোৰ শহৰৰ বিষয়ে আৰু এগৰাকী যাজ্জ্বৰ পৰা মই কিছু কথা জনিছোঁ। তেখেত হৈছে উকীল ৮জয়কান্ধাৱ মোহাৰীৰ পৰিচাৰ ঐশ্বৰ্য্যতা গজমৰী মোহাৰী। তেখেতে কৈছিল মোৰ শহৰ হেনো এজন্য মৰিয়াল

আৰু পৰোপকাৰী লোক আছিল। ৩৮৮৮ গোস্বামীৰ পিতৃ ৩৮৮৮ গোস্বামী
সম্বন্ধত মোৰ শব্দৰ তালিকাৱলী আছিল। তেখেতৰ আৰ্থিক অৱস্থা ভাল
নোহোৱাত হেতুকে মোৰ শব্দৰ তেখেতক হাজাৰদ্বাৰা হাজাৰদ্বাৰা আনি
নিজৰ ঘৰতে বাধি পঢ়াই জনাই সুক্ৰিয় কৰে। পিচত তেখেতৰ লগতে
বাধি আইনৰ কাম কাকো লিখাই বিয়া-বাক কৰাই দিয়ে। প্ৰথমকৈ
জনাই ৪০ ৰে ৩৮৮৮ গোস্বামীৰ প্ৰথম পত্নী তিনিটা ল'ৰা-ছোৱালী এৰি
সংসাৰ সাগৰ পাৰ হয় আৰু তাৰ পিচতহে গোস্বামীয়ে বিত্তীয়, ভাৰ্য্যা
প্ৰৱণ কৰে। ক্ৰীত অতুলচক্ৰ হাজৰিকা দেৱৰ পৰা মোৰ শব্দৰ বিষয়ে
তিনিবলৈ পাইছিলো যে অতিমত্ৰা বধ কাব্যৰ প্ৰণেতা বৰাকান্ত চৌধুৰীৰ
বুঢ়া হয় কলিকতাত, কলাজবত (১৮৮৭)। তেওঁৰ ৭ কটিওৱা লোকসকলৰ
ভিতৰত দুজন আছিল মহেশ্বৰ গোস্বামী আৰু যোগেশ্বৰ কটকী (পিচত
স্বামী স্তবেশানন্দ)। সেই যুগত বামুণ গোস্বামীয়ে কৃষ্ণৰ ৭ কটিওৱা কাম
আছিল আচাৰিকৰ। এনেদৰে গোস্বামী আৰু কটকীয়ে বৰাকান্ত চৌধুৰীৰ
৭ কটিয়াই বৰেই নৈতিক সাধ দেখুৱাইছিল।

মই যেতিয়া ৩৮৮৮ গোস্বামীৰ মক গোৱালী হৈ ১৯৩৬ চনত এইখন
ঘৰলৈ আহোঁ তেতিয়া মই পৰিয়ালত পাঁচ মোৰ শাৱ, স্বামী, এজন দাদা
শব্দ আৰু মোৰ স্বামীৰ বিধবা বায়েক এগৰাকীক।

কিন্তু শাৱৰ মূৰৰ পৰা তিনিছিলো তেখেতৰ হেনো এটা সন্তান আছিল
আৰু ডাঙৰ ল'ৰাল কবি বিয়া-বাক দিয়াৰ পিচত এটা এটাকৈ বুঢ়াৰ মূৰত
পৰি অৱশিষ্ট বৈছিলগৈ তিনিটাহে।

মই দেখাত এয়া বাজ পৰিয়ালৰ দৰে এটা পৰিয়াল। আমাৰ ঘৰৰ
মাজুখিনিৰ বাহিৰেও আত্মীয়-স্বজন, খাত-পানৰ কৰ্মচাৰী আৰু চাকৰ-বাকৰ
খৰি প্ৰায় চল্লিছ পঞ্চাছজন মান্ধ হৈ সলয় চাহ-ভাত বোৱা। বোৱা-
বোৱাৰ কামত আমি ইমান ব্যস্ত হৈ থাকিব লাগে যে কেতিয়াবা নিজকে
হোটেলৰ কৰ্মচাৰী হেন হৈ লাগে। ভাৰোপাৰি জাক-জমককৈ পতা বাৰ
মাহত তেওঁটা পূজা-পাৰ্ৱণৰ উৎসৱ লাগিয়ে থাকে।

আমাৰ ঘৰতে লক্ষী-নাৰায়ণৰ মন্দিৰ। বৰ্তমানো এই মন্দিৰটো আছে।
এই মন্দিৰটো হেনো ৩৮৮৮ গোস্বামীয়ে সজাইছিল। এই মন্দিৰ প্ৰতি-
টাবো এটা ইতিহাস আছে। মই আগতে উল্লেখ কৰি আহিছো যে

৮পুৰুষোত্তম শৰ্মাদেৱৰ ঘৰত মোৰ শহুৰৰ কৰ্মজীৱন আৰম্ভ হয়। লক্ষী-নাৰায়ণৰ শালগ্ৰাম বিগ্ৰহৰ সেৱা-পূজাৰ কাৰণেই আমাৰ শহুৰ মহেশ্বৰ গোস্বামী প্ৰথম নিযুক্ত হৈছিল। শেষত ভেতিয়া তেখেতে নিজাকৈ সাংসাৰিক জীৱনৰ পাতনি মেলে, ভেতিয়া তেখেতে এদিন হেনো সপোন দেখিছিল। মোৰ শহুৰক সপোনতে হেনো লক্ষী-নাৰায়ণে কৈছিল, মই ইয়াতে বৰ কষ্টত আছোঁ, তুমি মোক লৈ যোৱা। এই ঘটনাৰ আগতে ৮পুৰুষোত্তম শৰ্মাৰ মৃত্যু হৈছিল।

সপোনৰ কথা মোৰ 'লভৰে ৮পুৰুষোত্তম শৰ্মাৰ বিধবা পত্নীৰ আগত কোৱাও তেখেতে আগ্ৰহেৰে লক্ষী-নাৰায়ণৰ শালগ্ৰাম শিলা মোৰ শহুৰক লৈ আহিবলৈ কয়। কাৰণ তেখেতে হেনো যগাৰিহিত ভাৱে লক্ষী-নাৰায়ণৰ পূজা-সেৱা কৰিব পৰা নাছিল।

ভেতিয়া মহানন্দে মোৰ শহুৰে সেই বিগ্ৰহ আনি মন্দিৰ সাজি তাত প্ৰতিষ্ঠা কৰে আৰু ভেতিয়াৰে পৰা সাজিলৈকে আমাৰ এই মন্দিৰত সকলো পূজা-পাৰ্ৱণ মহালয়াবোৰে চলি আছে।

আমাৰ লক্ষী-নাৰায়ণৰ মন্দিৰতে ৮ধীৰেশ্বৰাচাৰ্য্য মহামহোপাধ্যায় আহি বহুদিন বাস কৰিছিল। মহামহোপাধ্যায়ে গোসাঁই ঘৰতে বঙা-বঢ়া কৰি খাইছিল আৰু মণিকুটে ৰাতি শুইছিল। আজৰি সময়ত এই পণ্ডিতজনাই আমাৰ ঘৰৰ সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক সংস্কৃত শিকাইছিল।

৮মহেশ্বৰ গোস্বামীয়ে কৰ্মস্বয় জীৱন শেষ কৰি পিছত ভ্ৰাম্যমান জীৱন আৰম্ভ কৰে। জীৱনৰ শেষ কালছোৱাত তেখেতে পুত্ৰ-পৰিবাৰ সহ ভাৰতৰ বহুতো তীৰ্থস্থান ভ্ৰমণ কৰিছিল আৰু ভাল লাগিলে মাজে মাজে কোনোবাভোৰৰ ঠাইত কিছুকাল বাসো কৰিছিল। এবাৰ মোৰ শহুৰে বহুদিন বাৰানসীত বাস কৰিছিল। পিছলৈকে তেখেতৰ শৰীৰ বৰ দুৰ্বল হৈ পৰে আৰু ১৮৪১ লক্ষৰ বহাগ মাহৰ ১১ তাৰিখে ৭৫ বছৰ বয়সত তেখেতৰ মৃত্যু হয়।

৮মহেশ্বৰ গোস্বামীয়ে প্ৰকাশ কৰা সাহিত্য-সংগ্ৰহ আৰু তেখেতৰ জীৱনৰ স্মৃতিকা প্ৰকাশ কৰিবলৈ পাই মই বৰ স্তুতী হলো আৰু এই সাহিত্য-সংগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰাত সহায়কাৰী মোৰ নাতি ঐশৱতী দীপিকা ভট্টাচাৰ্য্য আৰু মোৰ বাহু বোৱাবী ঐশৱতী দীপালী গোস্বামীলৈ মোৰ আন্তৰিক আশীৰ্বাদ থাকিল।

১২৫৫ ইং চনৰ কেব্ৰুৱাৰীত স্থাপিত গুৱাহাটী আলোচনা চক্ৰৰ কপালী জয়ন্তী। বছৰৰ ঘটনাবল্ল বাৰ্জনৈতিক, অৰ্থনৈতিক তথা সাৰ্বাজিক বিচিত্ৰ পৰিবেশত, অসমৰ ভোটৰ তালিকাৰ পৰা বিদেশী নাগৰিকৰ নাম বাতিল কৰি ভাৰতীয় ৰাজ্যক্ষেত্ৰ তথা অসমৰ পৰা বহিষ্কাৰৰ বাবে সন্মো অসম গণ সংগ্ৰাম পৰিষদৰ আগশাৰীৰ নেতৃত্বত জন-গণৰ যি আগৰণ—তাৰ সাহিত্যিক-সাংস্কৃতিক শিহৰণি প্ৰবীণ নৱীন চক্ৰবৰ্তীসকলৰ গাতো বাককৈয়ে লাগিছে। এই কালছোৱাৰ চক্ৰৰ বৈঠকৰ সংখ্যা পাঁচলীয়া তথা প্ৰায় গাহেকীয়া যদিও সাৰ্বস্বিক বাস্তৱ অভিজ্ঞতা জড়িত অগ্নিলেখা আৰু অগ্নিময় ভাস্কৰ প্ৰকাশৰ যাজ্জেনি জাতীয় ঐক্য, বাস্তৱতা, গাভীভীৰ প্ৰদৰ্শিত সত্তা অহিংসা-শান্তিৰ বাণীকে প্ৰচাৰ কৰা হৈছে। প্ৰবীণ চক্ৰবৰ্তী ৰাফু-সংগ্ৰামৰ অভ্যাসিকা আৰু তৰুৱা বচনাৰ বচৰিৱী জীৱন্তী বিমলী দেৱী গোহাৰীৰ দ্বাৰা পুনৰায় প্ৰকাশিত ‘সাহিত্য-সংগ্ৰহ’ৰ লগত গুৱাহাটী আলোচনা চক্ৰৰ সম্পাদক স্বৰূপে সহযোগী হবলৈ পাই, আৰি চক্ৰৰ সৰু চক্ৰবৰ্তীসকলৰ হৈ—আইতা। সাহিত্যক্ষেত্ৰিকালৈ সন্মো অসমৰ সৰ্বী সমাজ, অসম সাহিত্য সভা, কামৰূপ সাহিত্য পৰিষদ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়, ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয় তথা অসম চৰকাৰৰ কেন্দ্ৰীয় ৰাজ্যিক পুৰিভাল আদিৰ পৰা এনে প্ৰযত্ন-মূলক পুনৰ প্ৰকাশৰ পৃষ্ঠপোষকতা কামনা কৰিলে।। পৰামৰ্শ গোজীৱ নহিবা সত্ত্বে অধিকাৰ ৩২হেত্বেৰ গোহাৰীৰ সাহিত্যবৰী বেজবৰুৱাৰুণীৰ মুহূৰ্ত্ত বীতিৰ এই প্ৰবেশিকা পাঠ্যপুথিৰ প্ৰণয়নমূলক প্ৰকাশে আজিৰ পৰা প্ৰায় চাৰিকুৰি বছৰৰ আগেয়ে যি বিদ্যায়তনিক সেৱা আগ বঢ়াইছিল—সেই বিষয়ে যোগাজনে বিবেচনা কৰিছে আৰু কৰিব।

ঐ সৰ্ব্বৈ জগদ্বন্ত স্তুতিঃ সৰ্ব্বৈ সন্ত নিৰাযতাঃ ।

সৰ্বৈ ভৱানি পশ্যন্ত য়া কলিৎ কুংবভাপ ভৱেৎ ॥

ওম্, শান্তিঃ । ১২৫৫।

২০১২১৮০

নবমিবি পথ

গুৱাহাটী—৩০১০০০

প্ৰযোক্তৱ ভট্টাচাৰ্য্য

সম্পাদক,

গুৱাহাটী আলোচনা চক্ৰ

SUBJECT OF EXAMINATION,

IN THE

ASSAMESE LANGUAGE.

APPOINTED BY THE

SENATE OF THE CALCUTTA UNIVERSITY,

FOR THE

ENTRANCE EXAMINATION, 1905.

PUBLISHED BY

MONESWAR GOSWAMI

GAUHATI.

Price — Twelve Annas Only.

পাতনি

কলিকতা ইউনিভাৰ্চিটিৰ গৱেষণাসকলে অসমীয়া সাহিত্যৰ বিবিধাক
প্ৰবন্ধ যেনোৱা কৰা অসমীয়া একেলগ কৰি কৃত্ত কৰিবৰ আদেশ কৰিছিল,
সেই প্ৰবন্ধবিলাক একেলগ কৰি কিতাপৰ আকাৰে এই কৰ্মখিনি যি
প্ৰকাশ কৰিলে। যি কোনো লাভৰ আশাৰে এই কাৰ্যত হাত দিয়া
নাই। কেৱল যোগাত্মক আৰু ধনহীন ক্ষেত্ৰটোৱা ডাক্তাৰীয়াসকলৰ ভিতৰত
কোনো কৰ্মখিনি প্ৰকাশ কৰিবলৈ আগ নবঢ়া হেৰি, কৰ্মৰ অভাৱত
ডাক্তাৰীয়াৰ পঢ়াত বাঘাত ঘটিব বুলি ভাবিছে যি ইয়াক হাতত ললে।
এইখনি প্ৰথম অসমীয়া একেলগ কৰ্ম আৰু বিদেশত লগালকৈ ছপা কৰা
হৈছে, সেই কাৰণে ইয়াত অনেক চেষ্টা থাকিব পাৰে, পাঠকসকলে সেই
চেষ্টা কৰা কৰিলে কৃত্তৰ মানি।

পৰিশেষত জনাবলগীয়া কথা এই যে আত্মপ্ৰস্তুত প্ৰবন্ধ লক্ষ্যনাথ
বেজবৰুৱা ডাক্তাৰীয়াই অধ্যয়ন কৰি এই প্ৰবন্ধখনিৰ আয়োজন আৰু-কাৰ্য
সংলগ্ন কৰি দিয়াৰ বাবে যি ভেঁৰৰ ওচৰত কৃত্তৰ থাকিলে।।

গুৱাহাটী

শ্ৰীমহেশ্বৰ গোস্বামী

সূচী

বিষয়	লেখক	পিঠি
আনন্দবাহ বক্সা	৮লম্বোদর বৰা	১
জীৱন বৃক্ষ	শ্ৰীযুতলক্ষ্মীনাথ বেজবক্সা	৭
মানৱ জাতিৰ সভ্যতা	„ কনকলাল বক্সা	১০
আত্মশিক্ষা	„ ঘনশ্যাম বক্সা	২১
জয়মতী কুঁৱৰী আৰু লাজি গদাপাণি	৮বল্লভৰ মহন্ত	৩২
চেতন প্ৰাণী আৰু উদ্ভিদৰ পাৰ্থক্য কি ?	শ্ৰীযুতবজ্জনীকান্ত বৰদলৈ	৩৭
প্ৰাণীতত্ত্ব	„ কনকলাল বক্সা	৫৪
মন্তব্যৰ আদি অৱস্থা	৮হেমচন্দ্ৰ বক্সা	৫৩
আগৰ দিন	৮জগদীশ্বৰাম বক্সা	৫৫
সাহিত্য বিচাৰ :		
সাহিত্যৰ সাধাৰণ লক্ষণ	শ্ৰীযুত সভানীথ বৰা	৫৮
মূলকথা	„	৬৮
পদ্য	„	৭১
গুহ চণ্ডালৰ বৃত্তান্ত	৮মাধৱ কন্দলি	৮১
বিদ্যামিত্ৰৰ আগমন	„	৮২
ৰামলক্ষ্মণক লৈ কদম্ব গমন	„	২৫
ডাঙকা বাকলী বধ	„	১০১
শাৰীচ ভবান্ধ বধ	„	১০৫
ৰামৰ ধনু ভঙ্গ	„	১১০
পৰশুৰামৰ লগত ৰামৰ সাক্ষাত	„	১২৪
শ্ৰোণদীৰ নিলাপ	৮ৰাম মহেশ্বৰী	১৩৫
পুত্ৰা	শ্ৰীযুত হেমচন্দ্ৰ দোখৰী	১০৭
চতুৰ-দীপ্ত	„ চন্দ্ৰকুমাৰ গুপ্ত	১৩৩
জীৱন সঙ্গীত	„ আনন্দচন্দ্ৰ গুপ্ত	১৪০
ধূমুহা	„ পদ্মনাথ বক্সা	১৪২
নববধ	„ আনন্দচন্দ্ৰ গুপ্ত	১৪৩

আনন্দৰাম বৰুৱা

যেতিয়া প্ৰায় গোটেইখন পৃথিৱী অজ্ঞান এন্ধাৰৰ ক'লা চাকনীয়ে ঢাকি থৈছিল, যেতিয়া প্ৰায় সকলো মাতৃহে উলভেয়েহে পৰ্বতৰ পাত্ৰত বাস কৰি ছাৰিৰ পছ, পানীৰ মাছ, আৰু পছৰ ফল-মূল কুটাই জীৱন ধাৰণ কৰিছিল, তেতিয়াও এই পুণ্যভূমি ভাৰতবৰ্ষ জ্ঞানৰ শোহৰেৰে ভোটা উৰাৰ দৰে জিলিকি আছিল। অগতঃ যেতিয়া এন্ধাৰ ৰাতিৰ কোলাত অচেতন হৈ চৌপাশি পৈছিল, তাকতে তেতিয়া জ্ঞানৰ ব'দ-কাঁচলি লৈ নানা সজ চৰ্চ্চালৈ আগ ৰাঙিছিল। প্ৰায় সকলো দেশ যেতিয়া দিগ্‌বিধিক নেদেখি ঘেণিয়াই ফুৰিছিল, ভাৰতে তেতিয়া বিজ্ঞানৰ দূৰবীণ লগাই নানা তথ্য উলিয়াব পাৰিছিল। প্ৰথম ধৰ্ম-চৰ্চ্চা হয় ভাৰতত; ধৰ্মন শাস্ত্ৰৰ আলোচনা হয় শোন প্ৰথমে ভাৰতত, ঐশ্বৰিক গুৰুৰ বিচাৰ হয় শোন-প্ৰথমে ভাৰতত, ভাৰত বিখ্যাতৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ। পণিত আৰু জ্যোতিষ, কাব্য আৰু অলঙ্কাৰ, হস্ত আৰু ব্যাকৰণ, বিজ্ঞান আৰু ধৰ্মন সকলো বিষয়তে ত্ৰিমুখাতি আন সকলো জাতিতকৈ আগ। যেতিয়া হিন্দু-ৰ পুৰুষবিদ্যাবে আয়েৰ অন্তৰে দেশ বিদেশত বিবিজৰ কৰিছিল, তেতিয়া পৃথিৱীৰ কেইটা জাতিয়ে বুঠেৰে তাত ৰাঙি থাব আনিছিল? তেতিয়া কেইটা জাতিয়ে ঘৰ লাভিলৈ শিকিছিল? যেতিয়া হিন্দুৱে সজাতা অৰণ্যত উঠি মহাাহ নৰ্বাৰ দৰে দীপ্তিমান হৈছিল, তেতিয়া সজাজাতি কেইটা আছিল? ব্যাস আৰু বান্ধীকি, কালিদাস আৰু তন্ত্ৰকৃতি এনে কবি পৃথিৱীত কেইজন? পল্লৱ আৰ্য্য কবিসকলৰ দৰে পৃথিৱীত কেইজন? মাতৃহে বোদ আৰু তন্ত্ৰবিদ্যাত কৃতকাৰ্য্য হব পাৰিছে? বশিষ্ঠ, জনক, নাৰদৰ দৰে মহাপুৰুষ পৃথিৱীত কেইজন? নীতা, শাকীয়া আৰু মহাৰাষ্ট্ৰৰ দৰে তিকতা জনতত কিমান? ভীষ্ম, দ্ৰোণ, কৰ্ণ, অৰ্জুনৰ নিচিনা বীৰ পৃথিৱীত কিমান? ঈশ্বৰকৰ নিচিনা ৰাজনৈতিক মহাপুৰুষ ক'ত উপজিছে? বুদ্ধ, চৈতন্য আৰু শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ নিচিনা ধৰ্মবীৰ আন ঠাইত কেইজন?

কিন্তু ভাৰতৰ আজি দেখিলি নাই; ই আজি পৰাবীৰ, অসজ, অজ্ঞান-অদানুত। সেই মহাবীৰ কবিসকল নাই; সেই অশোভন কবিসকল নাই; সেই কবি, ধৰ্মবীৰ, ৰাজনৈতিক পুৰুষ আজি নাই। আদৰ্শ তেজ, একতা,

জাতীয় পৌৰুষ নাই। হিমালয় আছে, তপস্যা নাই ; গঙ্গা, সম্বতী আছে, বেদধ্বনি নাই ; ব্রাহ্মণ আছে, নব্বত্তন নাই। আগৰ মতাতা, আগৰ আচাৰ-বাস্তবাব, আগৰ বল-বিক্রম, উৎসাহ প্রায় একোৱেই নাই ! তাৰতত আছে আজি যহ পাপ, তাপ, বোগ, শোক আৰু দুৰ্ভিক্ষ। তাৰত আজি প্রায় বসাতল। চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য বংশৰ ঘোৰ অভিমানী বংশধৰসকলে পৰৰ সেৱা কৰি চাউল মুকলি কৰিছে। জগতৰ শিকণক ব্রাহ্মণ জাতিয়ে আজি গ্ৰেহণৰা শাস্ত বুজি লৈছে আৰু গ্ৰেহণৰা শাস্তজ্ঞানৰ নিৰ্গম-পত্ৰ পাই নিজক কৃতার্থ আৰু পৌৰুষশালী মানিছে। স্বাধীনতাৰ লগতে হিন্দুজাতিৰ প্ৰায় সকলো গুণ ভাব লোপ পাইছে, তাৰতৰ পৌৰুষ সূৰ্য্য মাৰ গৈছে, তাগালদ্বীয়ে লাগৰত যুৰ মাৰিছে। যহা বিক্ৰমী বুদ্ধলয়ান জাতিও আজি তাৰতত পৰি নিভেজ হৈছেহি।

কিছু বিমান দিন জগতত চন্দ্ৰ-দিত্যকৰ থাকিব, বিমান দিন তাৰতৰ আগৰ পৌৰুষৰ চিন একেবাৰেই মাৰ নেৰায়। যেতিয়ালৈকে হিন্দুৰ শ্ৰুতি আৰু স্মৃতি আছে, কাৰা আৰু অলঙ্কাৰ আছে, ব্যাকৰণ আৰু অভিধান আছে, তেতিয়ালৈকে তাৰতৰ আগৰ পৌৰুষ স্থান পালেও লোপ নেপায়। যেতিয়ালৈকে জগতত ভাল বস্তৰ আদৰ থাকিব, তেতিয়ালৈকে সংস্কৃত ভাষা আৰু সংস্কৃত সাহিত্যই জগতত গুণ আঁসন লাভ কৰিব। সংস্কৃত ভাষাই—সংস্কৃত সাহিত্যই হিন্দুজাতিৰ কীৰ্ত্তিতত্ত। পতিত তাৰতক উদ্ধাৰ কৰাৰ এই ভাষাই এই সাহিত্যই বাই উপায়। এই সাহিত্যৰ ভাষাই আজি হিন্দু-জাতিৰ চিনাকি আৰু সন্মান। ইয়েই হ'ল হিন্দুজাতিৰ সজীৱনী। ইউৰোপৰ বংগ দেখি আজি তাৰত ভোম গৈছে, নিজকে নিজে ঘিণাইছে, কিন্তু বিকিলাক হিন্দুৱে সংস্কৃত সাহিত্য বৰি পূৰ্ণ পুৰুষসকলৰ কাৰ আৰু মহত্ব কৰা চৰ্কা কৰে, তেওঁলোকৰ পৰীষদ শিবে শিবে তপত ডেজ বক্টল ধৰে আৰু মন নতুন উছাহেৰে মডলীয় হৈ উঠে। কিন্তু আজিকালি সকলো বিষয়তে ধনৰ ঘোঁপ। যি বিষয়ৰ পৰা ধনলাভ হয়, তাকে সকলোৱে চৰ্কা কৰে। সংস্কৃত ঠাৱ ভাষা, ভাষণৰা ধনলাভো প্ৰায় নহয়, গতিকে অধিক তাপ হিন্দুৱে বিজ্ঞপ্ত পল্লিৰ কেন্দ্ৰভাষা অনাৰম্ব কৰি অৰ্বকৰী ভাষাৰ সেন্ধক হৈ পৰিছে। কেই যহাপুৰুষসকল ধনা, বিসকলে এই দিলত সংস্কৃত ভাষা আৰু সংস্কৃত সাহিত্যৰ উন্নতিৰ নিমিত্তে পুৰুষাৰ্থ কৰে। সেইসকল যহাপুৰুষ ভিতৰত বৰীয়া আনকৰাৰ বঁকুৱা অগ্ৰণৰা। বোমকৰে। কোনো হিন্দুৱৰ আনকৰাৰম্ব কৰে একাতকনে সংস্কৃতৰ উন্নতিৰ নিমিত্তে স্বীয় উন্নতি

কথা নাই। অলপ দিনৰ ভিতৰতে কোনো লোকে আনন্দবায়ৰ দৰে সঙ্কট সাধৰ যদি অমূল্য বস্তু উলিয়াই লগতক যোহিত কৰিব পৰা নাই। তেওঁৰ জীৱন হিন্দু ৰাজ্যৰে—বিদ্যাপুৰী ৰাজ্যৰে—চৰ্কাৰ আৰু আৰম্ভৰ বস্তু। আনন্দ-বায়ৰ ভাৰতৰ আচল বস্তু।

আনন্দবায় বক্সা আসামৰো আচল বস্তু। আসামৰ অতি পুৰণি ৰাজ্য ; অতীতৰে পৰা আৰ্ধ্য হিন্দুকলে এই দেশত বাস কৰিছে। মহাভাৰত, পুৰাণ আদি পুৰণি পুথিত এই দেশৰ নাম গোৱাল বাহ। বৃষ্টি আদি কবিয়ে এই দেশত উপমা কৰিছিল। আসাম দেশ-দেশীয় কবিৰেৰে ভৰা। ইয়াত পৰম্পৰা কুণ্ড আদি তীৰ্থ আছে। ইয়াত কোঁৱলা, শোণিতপুৰ, কামৰূপ, মণিপুৰ, হিড়িম্বপুৰ, জয়ন্তা আদি কবি প্ৰাচীন ৰাজ্য আছিল। আসাম পুৰণা ঐতিহাসিক ঘটনাৰে পূৰ্ণ। ইয়াত বহুত ঠাইত পুৰণি নগৰ চিন, বেঙ্গালৰ তত্ত্বাৱেষ্ট, শিলৰ মূৰ্ত্তি, শিলৰ ঘৰ আৰু শিলৰ ওপৰত কটা আখৰ আছে। এইবিলাকৰপৰা জানিব পাৰি যে আসাম আসমে একে সভ্য আৰু উন্নত দেশ আছিল। বিশেষকৈ ইয়াত পূৰ্বে সংস্কৃতৰ বহু চৰ্কা হৈছিল। ইয়াত অনেক অগাধ পণ্ডিতৰ জন্ম হৈছিল। বোম্বাইতল, বক্সালা ৰাকৰণ আদি ভালেমান ভাল সংস্কৃত পুথি অসমীয়া পণ্ডিত লিখিছিল। শতৰহেৰু আদি কবিয়েও সংস্কৃত ভাষি অনেক অসমীয়া পুথি কৰিছিল। কিন্তু আসামৰ এতিয়া সেই দিন নাই। শতৰহেৰু, পুৰণোত্তৰ ঠানুৰ, অসম কল্জিব নিচিনা মহাপুৰুষসকল এতিয়া প্ৰায় নোপায়ে। অৱশ্যে একল পুৰণি বস্তুৰেই অসমীয়াই সভ্যতা আৰু উন্নতিৰ বটুখটুত বৰ আগলি বাঢ়িব নোৱাৰে। আমাৰ পুৰণি সভ্যতা, পুৰণি ভাষা আৰু পুৰণি ভাষিকালক এই কালৰ নিৰন্তৰে সম্পূৰ্ণ নহয়। আমাক ইংৰাজী সভ্যতা, ইংৰাজী ভাষা আৰু ইংৰাজী ভাষা লাগে। দুইবোৰ সাৰ সাৰ অলপ বাছি লব পাৰিলেই আমাৰ উন্নতি সম্পূৰ্ণক হব। ন-পুৰণি দুইকো বিহলাব লাগে, দুইবোৰ সামৰণ্য হব লাগে ; নহলে আমাৰ জাতীয় জীৱনৰ জীৱন্তি হব নোৱাৰে ; ই বৰ ভৰতৰ কাৰ্য। এই বিঘৰত আমাক আহি লাগে ; পৰম্পৰা—আহি লাগে। আনন্দবায় বক্সা অসমীয়াৰ আহি, পৰম্পৰা—অসম আৰু পুৰণি সামৰণ্য অসমীয়াৰ অলপ দুটাত। অসমীয়াৰ ভিতৰত একে বি-এ ডেও,—একৰ কল্যাণে বাৰ্ত্তা ডেও,—একৰ চিকিৎসাম, একৰ বাৰ্ত্তি, একৰ ভিত্তি ৰাজ্যটো ডেও,—আজিকালি এক সামৰণ্য অসম

সংস্কৃত পণ্ডিত ভেওঁ,—এক মাথোন প্ৰথম শ্ৰেণীৰ গ্ৰন্থকাৰ ভেওঁ। অসমীয়াৰ ভিতৰত যদি কোনোৱে বৰ মন দি কিতাপ পঢ়িবলৈ শিকিছিল, ভেওঁ আনন্দৰাম, যদি কোনোৱে একেবাৰেই লক্ষী আৰু সবলতী হৈবো বৰপুত্ৰ হব পাৰিছে, তেওঁ আনন্দৰাম। যদি কোনো অসমীয়াই জ্ঞান-চৰ্চ্চা আৰু কাম-চৰ্চ্চা দুইতো একেবাৰেই কৃতকাৰ্য্য হব পাৰিছে, তেওঁ কেৱল আনন্দৰাম। এলেহুৱা আৰু নিকংসাৰী অসমীয়াৰ মাজত আনন্দৰাম জলন্ত উৎসাহ, অধ্যবসায় আৰু স্বাধীন ভাবনৰ অৱতাব। এজন্য ম গুহাতে হয়নি গুণ কোন অসমীয়াৰ আছে? আনন্দৰামৰ আসন লব পাৰে এনে অসমীয়া এতিয়া ক'ত? একো অসম আকাশত তেওঁ উজ্জ্বল-তৰা আছিল। তেওঁৰ কাম, তেওঁৰ উৎসাহ, তেওঁৰ পৰিশ্ৰম, তেওঁৰ আকাঙ্ক্ষা, তেওঁৰ মনৰ তেজ—সকলো অসমীয়াৰে অনুকৰণৰ বস্তু। অসমীয়াই তেওঁৰ জীৱন বৰ আদৰ আৰু মনো-যোগেৰে চৰ্চ্চা কৰিবলগীয়া। চক্ৰত বলস্বৰ দৰে আনন্দৰামৰ জীৱনতো যদি অলপ দোষ আছে, তাৰপৰা আমি বহুত উপদেশ পাব পাৰোঁটক। তেওঁ আমাৰ আহি,—পথ দেখাওঁ—জাতীয় যুদ্ধত সেনাপতি। অসমীয়াৰ বল নাই, সাহ নাই, সেনাপতি নাই, পদে পদে পৰাজয়। আমাৰ উন্নতি নাই নেকি? অসমীয়াৰ জাতীয় জীৱন নহব নেকি? অসমীয়াই জাতীয় যুদ্ধ জয় কৰিব নোৱাৰে নেকি?—জয় নাই, বীৰৰ দৰে তেজ, সাহ আৰু উৎসাহেৰে জাতীয় যুদ্ধলৈ গুলোৱা—জাতীয় পতাকা আনন্দেৰে আকাশত উৰাই দিয়া। তাত ডাঙৰ ডাঙৰ সোণোৱালি আখৰেৰে লিখি লোৱা; “আনন্দৰাম বৰুৱা, জয় নাই, যুদ্ধ জয় হব।” জীয়াই থাকোঁতে তেওঁ বিৰণ জিকিব নোৱাৰিলে, সেই বণ আজি তেওঁৰ দৃষ্টান্তই জয় কবোক!

সকলো প্ৰকাৰ উপদেশতকৈ জীৱনৰ দৃষ্টান্ত বেছি কাৰ্য্যকাৰক। সংকাম কৰিবলৈ, ধৰ্ম্মত চলিবলৈ, দেশৰ নিমিত্তে জীৱন দিবলৈ, উপদেশ দি কিতাপ লিখা বা বীৰজ বীৰল বক্তৃতা দিয়া বৰ সহজ কাৰ্য। কিন্তু সেইফালক উপদেশমতে কাৰ কৰা যৰ টান। এই কাৰণে যুৱৰ উপদেশ মানুহে বৰকৈ প্ৰেমানে আৰু নানা প্ৰকাৰ ওজৰ উলিয়াই সেইমতে কাম কৰিবলৈকো বৰ দক্ষত্ৰ নকৰে। কিন্তু মানুহে বাস্তৱতে যি কাৰ্য্য এৰাব কৰিছে, সেই কাৰ্য্য শীঘ্ৰে হুলেও অমাবা বুলি ওজৰ কৰিবলৈ বাট দেখাকে। মানুহৰ জীৱনৰ আত্মি অব্যৰ্থ বীজ—যি সকলো ঠাইতে গজে। আহি জীৱনৰ আহি নৈল মানুহে নোৱাৰে। ফুৰি যদি যুৱৰে আনক এক প্ৰকাৰে কাম কৰিবলৈ

উপদেশ দিয়া কিন্তু নিজে আর প্রকাশ্যে কৰা, তেঁহে তোমাব কৰা কাৰ্য্যে মাচুৰে অভ্যৰণ কৰিব। সকলো দেশ আঁক সকলো কালৰ ঘটনাবিলাক প্ৰায় একে। ইতিহাস আৰু জীৱন-চৰিত যুঁজিব লাগিছে। সেই দুখ, সেই তথ, সেই উন্নতি, সেই অহনতি, সেই যুদ্ধ, সেই শান্তি, সেই বোপ, সেই শোক, সেই পাপ-তাপ, সেই সম্পদ-বিপদ সকলো ঠাইতে সকলো কালতে বৰষ দিলাৰ দৰে অবিৰহে লাগিছে। এই ঘটনাচক্ৰৰ আৱৰ্ত্তিবিলাক অসংখ্য দৃষ্টান্ত,—অবাধ উপদেশ। ঘটনাবলীৰ বজা, প্ৰজ্ঞা সকলোৱে উপদেশ পাব পাৰে। মেট'ৰ্জিনিৰ মহৎ জীৱনৰ আৰ্হি কোন জাতিয়ে নলৈ থাকিব? যিহুদুইটি যি কাম নিজে সাধন কৰিব নোৱাৰিলে, তেওঁৰ জীৱনৰ দৃষ্টান্তই সেই কাম সাধন কৰাইছে। তেওঁ নিজৰ গুণতে আজি ধৰ্ম্মজগতৰ এজন প্ৰভাৱী বজা। সেইদৰে বুদ্ধ, নানক, চৈতন্য আপোনা আপোনা জীৱনৰ আৰ্হিৰ বাহায়ে জগতৰ লিকাগ্ৰক। সৰু জীৱনৰ দৃষ্টান্ত উন্নতিৰ মূল-বন্ধ।

জগতৰ উপকাৰৰ নিমিত্তে সকলো ভাৱৰ মাজতৰে জীৱন-চৰিত্ত লিখি বখা আৱশ্যক। এটি ভাৱৰ জীৱনৰ কথা হেৰালে জগতৰ প্ৰভাৱ নোহোৱা কতি হয়। ভাবতৰণ মহাবক্সৰ জগদুৰি। বাস, বলিষ্ঠ, তুৰুৱেশ আদি ভাবতৰণত কত কত মহাবক্স উৰি গৈছে, কিন্তু দুখৰ কথা, সেইসকলৰ বিশেষ বিৱৰণ একো নাই। ভগৱান মধ্য জীৱন-চৰিত্ত, বাস বাল্লীকিষ জীৱন-চৰিত্ত, কালিদাস ভৱভূতিৰ জীৱন-চৰিত্ত কি অমূল্য বস্তু হ'লোঁতেই। ভাবতৰ মহাপুৰুষসকলৰ আচল জীৱন-চৰিত্ত নথকাৰ জগতৰ মহা কতি হৈছে।

আমাৰ আগামতো অনেক মহাপুৰুষৰ উদ্ভৱ হৈছিল, কিন্তু সেইসকলৰ জীৱন চৰিত্ত প্ৰায়েই নাই। অনন্তকালি, পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ আদিৰ জীৱন-চৰিত্ত নথকা বৰ দুৰ্ভাগ্যৰ কথা। আমাৰ ভাষাত বিলাক চৰিত্ত আৰু বংশাবলী আছে, সেইবিলাকতো বহুত ভাঁজ আৰু বচন আছে। আমাৰ বুৰঞ্জীৰো প্ৰায় সেয়ে গঢ়ি, ইংৰাজ জাতিৰ বেলে সম্পূৰ্ণ জীৱন-চৰিত্ত আৰু বুৰঞ্জী আছে, তেনে বোধকৰোঁ কাৰো নাই। ইংৰাজৰ আৰ্হি লৈ আমাৰ জীৱন-চৰিত্ত লিখিলৈ আৰু পঢ়িলৈ ধৰিব লাগে। মাজৰ মাজৰে অলপ বা অধিক মোৰ থাকে,—সম্পূৰ্ণ মাজক কোনো নাই। কোনো মাজৰে ভালেমান সৰু-গুৰু থাকিলেই বা তেওঁ কিছুমান ভাল কাম কৰিলেই বা তেওঁৰ জীৱন-চৰিত্ত লিখা হয় পাৰে। বৰ ভালৰ মাজৰে আৰ্হি অতি অলপ মাজৰেই হয় পাৰে। সেই কাৰণে সকলোৱা মাজৰো জীৱন-চৰিত্ত থাকিব

আক পঢ়িব লাগে । বিদেশী যাত্ৰহৰ জীৱন-চৰিত্ততকৈ অসমীয়া যাত্ৰহৰ জীৱন-চৰিত্ত অসমীয়াৰ পক্ষে বৰ লাগতীয়াল । অসমীয়াৰ আৰ্হি অসমীয়াই বেগেতে লব পাৰে । অসমৰ উন্নতিৰ নিমিত্তে কিছুমান অসমীয়া ভাৰত যাত্ৰহৰ জীৱন-চৰিত্ত প্ৰকাশ কৰা আবশ্যক হৈছে । সেই কাৰণেই আনন্দৰাম বৰুৱাৰ জীৱন-চৰিত্ত অসমীয়াৰ পক্ষে বিশেষ লাগতীয়াল ।

কৃতজ্ঞতা মানুহৰ বৰ সজ্ঞপণ । হিন্দু বৰ কৃতজ্ঞ জাতি । পিতৃ-মাতৃ যাত্ৰহৰ বৰ উপকাৰী । পিতৃ-মাতৃ জীয়াই থাকোঁতে হিন্দুৱে তেওঁলোকক সাক্ষাৎ সেৱতা যেন দেখে । আক সবিলেও মহা-কাজ কৰিয়েই কাম নহয় ; তেওঁলোকৰ উপকাৰৰ সোঁতৰণিব বা নিজৰ কৃতজ্ঞতাৰ চিন স্বৰূপে বহুবি বহুবি কৰম কৰে । পিতৃ-মাতৃৰ দৰে আমি কিছুমান দেশৰ হিতকাৰী মহাপুৰুষ-লৈকে কৃতজ্ঞ হব লাগে । এই নিমিত্তেই আমি বহুবে বহুবে জন্মাই, শতৰ দেৱৰ তিথি আদি কৰোঁহক । যেনে ধৰ্ম বিখ্যাত, সেইদৰে আন বিখ্যন্তো আমাৰ বৰ হিতকাৰী যাত্ৰহ আছে । সেইসকলৰ প্ৰতিও আমি কোনো প্ৰকাৰে কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ কৰিব বা তেওঁলোকৰ সোঁতৰণি বাধিব পাওঁহক । জীৱন-চৰিত্তেই জীৱনৰ সকলোভেদে ঘাই সোঁতৰণি আক কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশৰ ঘাই উপায় । আনন্দৰামৰ প্ৰতিও অসমীয়া জাতি কৃতজ্ঞ হব লাগে । আক তেওঁৰ সোঁতৰণিৰ নিমিত্তে তেওঁৰ জীৱন-চৰিত্ত প্ৰকাশ কৰা আক পঢ়াও আবশ্যক । যি অশলাপী, যি গুণৰ আদৰ্শ হুজু, সি বৰ অশৰ ।

পিতৃ-মাতৃৰ বেয়া পুজুলৈকে মৰম লাগে ; শুণী হলে মৰম বেথাৰ সীয়াই নাই । আনন্দৰাম অসমৰ বৰ মৰম বেথাৰ পুত্ৰ । তেওঁ আমাৰ আপোন । তেওঁক আমি মৰমতে এৰিব নোৱাৰোঁ । অসমীয়াৰ ভিতৰত আকিলৈকে সেই একো নাথোন ভাঙৰ যাত্ৰহ হৈছিল, তেওঁকো আমি অকা-লতে ফেকুৱালোঁ ! তেওঁৰ নামটো অকালতে হুৱাব নেকি ? তেওঁক আমি পাহৰিব লাগে নেকি ? তেওঁৰ বহু জীৱনৰ হুঁতুই অসমীয়াৰ ভিতৰত আক আনন্দৰাম প্ৰতিব নোৱাৰে নেকি ?

জীৱন-বৃদ্ধ

অলপ দৈৰ্ঘ্য পৰি চালে কষ্টকটীয়াইক দেখিবলৈ পোৱা যায় যে, এই
কষ্টকটনৰ মূলতে বৃদ্ধ। উপৰৰ দৃষ্টিৰ প্ৰণালীয়েই হৈছে সংগ্ৰাম ! বাসি-
চাহীৰপৰা গজহুঙীলৈকে বড়কিলাক প্ৰাণী আৰু সকলোবিধকে প্ৰতিদিন
প্ৰতি মুহূৰ্ত্তে "দোণোৰ সংগ্ৰাম কৰি প্ৰকৃত বিনাশি নিজক বন্ধা কৰিব লাগিছে"।
বি বৃদ্ধত হাবিছে নিয়েই অলপ হৈ বাব লাগিছে, আৰু সি অৱী হৈছে
নিয়েই ঠিক আহিবলৈ ধৰিছে। দৃষ্টিৰ প্ৰকৃতি কটাকটীয়া হাবিবি। এটা
প্ৰাণী জীৱা মানে আন এটা মৰা। বি আহাৰ আহাৰ প্ৰাণবন্ধাৰ প্ৰাণ
উপায়, সেই আহাৰেই হৈছে এটা প্ৰাণীৰ বিনাশ আৰু এটা প্ৰাণীৰ পৰীক্ষা
বন্ধা। হাড় যোৰ আহাৰ মানেই হাড়ৰ মৰণ যোৰ জীৱন। পোক-পতঙ্গ
হাড়ৰ আহাৰ মানেই পোক-পতঙ্গৰ বিনাশ আৰু হাড়ৰ বিকাশ। ভাতৰ
খণী পোকৰ মক নিৰ্কলী পোক আহাৰ বুলিলেই বৃদ্ধিৰ লগে কলী পোকটো
জীৱন্তে নিৰ্কলী পোক এটাই প্ৰাণ দিব লাগিব।

জীৱন-বৃদ্ধত অৱী হৈ থকা কালটোৱেই আহাৰ জীৱনৰ কাল।
যেতিয়া এই বৃদ্ধত হৰা যায়, তেতিয়াই আহাৰ মৰণ। এই কুসল সুত
আহাৰ পৰীক্ষা ভিতৰতে কুসল পৰাকৰী দুৰ্ভাগ্য ভিতৰত দিনে বাঢ়িছে
অবিজ্ঞাৰ হৰ লাগিছে। তাহানি কুকৰ্ম্মৰ মহাবৃত্ত মৰণে দিবা চকুৰ সাহায্যে
যেদি কণা বৃত্তবাই কৰাৰ আগত ধাঁড়ৰ বাতৰি ধাঁড় কৈ আহিল, আকি-
কালিও মৰণ মৰণ কুকৰ্ম্ম বৃদ্ধতকৈ ভাঙন, আহাৰ পৰীক্ষা ভিতৰত মহা
মৰণ মৰণৰ দিবাচকৰ সাহায্যে বৈজ্ঞানিক পদ্ধতি মৰণমৰণে যেদি ধাঁড়ৰ
বাতৰি ধাঁড় আহি কণা বৃত্তবাইকিলাকক পৰিপাট্টিক কৰ লাগিছে। কুৰীস
আৰু অনুৰীকৰ (কুৰীকৰ আৰু অনুৰীকৰ) আহি কলিকালৰ বিজ্ঞান বৃদ্ধিহী।
চৰ্ভাকৰে দেখিবলৈ নোপোৱা পৰাৰ্ণকিলাক এই বিজ্ঞানৰে দেখুৱাই নিয়।
মক-মক যোজৰৰ অন্তৰত থকা প্ৰ-উপ-প্ৰ আৰু সেইযোজৰ আৱৰ্ত্তি প্ৰৱৰ্ত্তি
আৰু উপৰে বিজ্ঞ। এই যোৰ চকুৰে কুৰি দেখেবা, এই কলী চকু বাঢ়িও
ইমান কুৰ এইকিলাক কলৰ সম্পৰ্ক কুৰি কণা বৃত্তবাই; কিন্তু কলি-ই-ই-
যোৰীৰ কুৰি-মৰণ কলৰ মৰণত পোৱা বিজ্ঞান বৃদ্ধি-যোৰী, দেখিব

সেইবিলাক পদার্থ ফুটফুট করে তোমার চকুত পৰিছে। বায়ৱণ্ড কুন্তকৰ্ণই পালে পালে জাকে জাকে হাতী, গৰু, মহু, গাহৰি, ছাগলী, ভালুক, বান্দৰ জীয়াই জীয়াই গিলা, আকৌ সেইবিলাক জীয়াই জীয়াই নাকৰ বিছাই কাণৰ বিছাই জাকে জাকে ওলাই অহা শুনি আমি ইহি সামৰিব নোৱাৰোঁ, কিন্তু কলে কোনোবাই হঠাৎ পতিয়াবনে যে আমি সকলোৱেই মঁচাৰীচিৰৈয়েই কুন্তকৰ্ণৰ আজো-ককাক। কলে আচৰিত হ'ব, কুন্তকৰ্ণৰ নাকে কাণে মুখে সেই জন্তুবোৰ সোমাত্তে কুন্তকৰ্ণই যি ছপক গৰু পাইছিল আৰু নাকৰ কাণৰ বিছাত শুৰ শুৰ সাব সাব কৰিছিল, কিন্তু আমি আজো-ককাকইতে এতি মুহূৰ্ত্তে লাখে লাখে অৰুদে অৰুদে সেইবিলাকতকৈও ভয়ানক জন্তু গিলিব লাগিছোঁ, আৰু সেইবোৰ আমাৰ নাকৰ কাণৰ বিছাইদি জাকে জাকে ওলাব লাগিছে সোমাব লাগিছে, তেওঁ আমাৰ গমেই নাই। আমি কুন্তকৰ্ণৰ আজো-ককাক নহওঁ কি? তুমি খাবলৈ লোৱা (নেছেকা পানীৰ কথা নকওঁৱেই) ছেকা পানী বাটিবপৰা সবধ নেলাগে, এটোপা পানী আনি অশুৰীপথে চোৱাচোন কি দেখা? দেখিবা, কি বিকটাকাৰ ভয়ানক জন্তু-বিলাক ছুৰি পানীৰে সৈতে খাবলৈ লৈছা। আকৌ সেই জন্তুবিলাকৰ ভিতৰতে কি ভয়ানক মৰাকটা খোৱাখুই হ'ব লাগিছে চোৱাচোন, ডাঙৰটোৱে সৰুটোক গিলিছে, সৰুটোৱে আকৌ তাতকৈ সৰুটোক গিলিছে আৰু সেই বাবেই মিটতৰ ভিতৰত কি ভীষণ সংগ্ৰাম হ'ব লাগিছে। পুৰাণত লিখা আছে, জড়ভৰতে খোজত পৰুৱা হ'বে বুলি স্মৃতিত ভবি দিবলৈ ঠাই নেপাই তেওঁ যি যি কৰিছিল; এতিয়াও আমি বেজিঁক কৰ পাৰো যে, অশুৰীকণ এটা লৈ নিৰাৱহীয়া খোৱাসকলক তেওঁবিলাকে খাবলৈ লোৱা পানী পৰীক্ষা কৰি দেখুৱাই দিব লাগে, তেওঁবিলাকে খাবলৈ পানী বিচাৰি নেপাৰ। অকল পানী কিয়, বড়াহৰ লগত উপাহ-নিপাহৰ লগত আমাৰ পেটলৈ ইমান জন্তু সাৰ যে, একেবেলিয়েই উপাহ লবলৈ নেকিলে আৰু উপায় নাই।

বৈজ্ঞানিক পণ্ডিতসকলে অশুৰীকণ বহুধে পৰীক্ষা কৰি এই তথ্য উদ্ধাৰ কৰিছে যে, আমাৰ জীৱনটো আমাৰ দেহৰে ভিতৰৰ ইয়ল ফুলাক সৈম্যৰ দ্বাৰা জিকাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে। তেওঁবিলাকে কয় যে, আমাৰ দেহৰ বৰা বহিৰ কৰা কেন দেখি, বাস্তৱিক পদৰ্থে কৰা নহ'ব বৰা। অলপ পুৰাতত্ত্ব-মুখ কৰা পৰম্পৰা বৰা দেহৰ ওপৰত ওপৰি মুখে দেখিহ আমি 'জাৰ্জ' কৰা দেখোঁ। এই পৰম্পৰাৰ অৰু পদাৰ্থ নহ'ব, তেওঁলা কলা জীৱাত।

এই পৰমাপুৰিলাক বৰ পৰাক্ৰমী আৰু যুৱবিদ্যাবিশাৰদ । ইহঁত অল্প-বয়সলৈ
 যিনে-বাতিয়ে যুদ্ধৰ নিষ্ঠিত্তে-জাহাজ খাৰে, ইহঁতক ইংৰাজীত 'কেপটাইড'
 বোলে । ইহঁতে আমাৰ জীৱনটো বৰ্তা কৰিবৰ নিমিত্তে অবিজ্ঞান আমাৰ
 দেহ-দুৰ্গৰ চাৰিওফালে পহৰা দি থাকে । আমাৰ জীৱনৰ বৈৰী আৰু একল
 জীৱাপু আছে, সিহঁতৰ নাম 'বাইক্ৰেবি' ; এই হিংসক বলকিনাক আমাক
 কেনেকৈ বিনাশ কৰিব তাৰে সন্ধান চেলু চাই থাকে । কিন্তু আমাৰ হিতাকাঙ্ক্ষী
 পৰমবন্ধু মিষ্টল জীৱাপুৰ প্ৰত্যপনত সকল মন্তোবধ হ'ব নোৱাৰে । আমাৰ
 দেহ-দুৰ্গৰ কোনো এটাইত এই মলে আহি আক্ৰমণ কৰিলেই মিষ্টল আহি
 ইহঁতে লৈতে তয়াময় যুদ্ধ পাতি দিয়েহি । আমাৰ বলীৱাকিনাক জিকিলেই
 আমাৰ বৰ্তা, আমাৰ বাক্য বৰ্তা, তাৰিলেই আমাৰ পতন, বাঁজাবো পতন ।
 আমাৰ শৰীৰ তন্ত্ৰ আৰু মল থাকিলে আমাৰ বন্ধু জীৱাপুৰিলাকো সকল আৰু
 পৰাক্ৰমী হৈ থাকে, কোনো কাৰণত আমাৰ শৰীৰ দুৰ্জল হলে সিহঁতো কিছু
 পৰিমাণে দুৰ্জল হৈ যায়, এনে কথিবা সময়ত আমাৰ বৈৰী জীৱাপুৰিলাকে
 আক্ৰমণ কৰি মিত্ৰ মলক হক্কাই আমাক নানা ঊৰুহট বোম্বত পেলায় ; আৰু
 অবশেষত সিহঁতৰ বল অতিশয় দুৰ্জল হ'লে আমাৰ এককিলকে আৰু আমাক
 বাৰিৰ নোৱাৰি আমাৰ লগতে আপোনাৰ প্ৰাণো বিসৰ্জন দিয়ে । আমাৰ বন্ধু
 জীৱাপুৰিলাকৰ বাসস্থান আমাৰ তেজ, আৰু প্ৰত্যেকোৱৰ বাসস্থান আমাৰ
 শৰীৰৰ চাৰিওফালৰ বায়ু । পক্ষ জীৱাপুৰিলাকে আক্ৰমণ কৰিবলৈ কালত
 এটা চুটাক আহি আক্ৰমণ নকৰে, কোটীয়ে কোটীয়ে অৰ্জুনে অৰ্জুনে আহি
 ঠাই ভূমি পৰি লাগেহি । শৰীৰৰ যে কোনো অংশ মেলে বা পচে তালৈ কাৰণ
 এই পক্ষ জীৱাপুৰিলাকেই, ইহঁতে তাই পালেই ভেদে কৰে । জীৱন-যুদ্ধৰ বিখ্যে
 ককলগীয়া ইয়ানকিনাক কথা আছে যে, 'শক এই ক'ৰ প্ৰস্তুত কৰিলে তেওঁ
 কথা ক'ব । এই প্ৰস্তুত কৰাটো নামমাত্ৰ ছোৱা গৈছে মাথোন ।

মানবজাতিৰ সভ্যতা

মাহুৰ আৰু পুতুলিকাৰ ভিতৰত এটা বৰ ভাৱৰ প্ৰভেদ এই যে, মাহুৰ উন্নতিশীল জীৱ, কিন্তু পুতুলিকাৰ ভেদে নহয়। এই প্ৰভেদৰ বাবেই মাহুৰ বিমান অসম্ভৱ হওক, পুতুলিকাকটকৈ বহুত ওপে ধোঁৱে। চমাকৈ তাক বাহ মাজে, বিবৰে তাৰ গঁবাল মাজে, মৌ বৰল সিহঁতৰ চাক বাহে ; চমাইব বাহ, বিবৰ গঁবাল, মৌ বৰলৰ চাক, আদিৰে পৰা একে নিয়মে সজা হৈ আহিছে। এহেজাৰ বছৰৰ আগতে কাউবীয়ে যেনেকৈ বাহ মাজিছিল, এতিয়াও সেইদৰেই মাজিছে ; কিন্তু এম বছৰৰ আগতে মাহুৰে যেনেকৈ ঘৰ মাজিছিল, এতিয়া তেনেকৈ নোমাজে। চমাইব বাহ, বিবৰ গঁবাল, আৰু মৌ বৰলৰ চাকৰ, কালৰ প্ৰতিভা একো উন্নতি নহৈ আহিব অৱস্থাতে আছে ; কিন্তু যি মাহুৰে প্ৰথমে আহিব অৱস্থাত বাঁহপাতৰ পঁজা ঘৰ মাজিছিল, সিহঁতৰ সভ্যজীবোৰে আজিকালি প্ৰকাণ্ড অট্টালিকা মাজিছে। ইয়াৰ দাবাই বুজা যায় মানবজাতি উন্নতিশীল, কিন্তু পুতুলিকাৰ উন্নতি নাই। স্বভাৱৰ পৰা বিবিলাক শক্তি পাইছে, তাৰ লগে লগে নিজ বুদ্ধিৰ বলত আন আন বহুত উপায় উলিয়াই মাহুৰ আন জীৱবোৰতকৈ ধোঁৱে হৈছে। কোনো অন্ধৰে মাহুৰ নিচিনাকৈ কাপোৰ বৈ পিছিব পৰা নাই, খাৰা বাছি খাব জনা নাই, আন আন জন্তু পুহিব জনা নাই। কিন্তু মাহুৰে এনেকুৱা বহুত জীৱনোপায় উলিয়াই জগতত সজা হৈছে। বিবিলাকে বিমান নকটকৈ এনেকুৱা বাহীন উপায় উলিয়াব পাৰিছে, সিহঁত বিমান সজা হৈছে। ঘেৰে পৰা নাই, সেয়ে বিমান অসম্ভৱ আৰু বৰ্কৰ হৈ আছে। মাহুৰৰ মাজত সভ্যতাৰ ভাবভাৱৰ স্তূৰ আছে। এই প্ৰভেদৰ কাৰণেই কোনোৱে গছৰ ছাল পিছিছে, কোনোৱে মলমল পিছিছে, কোনোৱে বাঁহৰ চূড়াত পানী থাইছে, কোনোৱে শোণ-কণৰ পাত্ৰত আঁহাৰ কৰিছে, কোনোৱে টিঙিৰি স্তম্ভৰাৰ কৰিছে, কোনোৱে 'ফেছলাই' ব্যৱহাৰ কৰিছে ; কোনোৱে কলমছৰ চুম্ব বাছি লৈ পাব হৈছে, কোনোৱে ভাপনাৱেৰে মাৰুৰ ওপৰেদি অহা-যোৱা কৰিছে।

বাহীন উপায়বিলাক উলিয়াব পৰা মজি, মাহুৰৰ প্ৰকৃতিবলত বা স্বভাৱৰ পৰা পোৱা নহয়। কাৰণ যি জাতি একেদৰে অসম, পাঁচ ম বছৰক

পাচত হঠাৎ দেখিবা, সেই জাতি সত্যতাব বহুত জনকল উঠিছে। বহি-
ৰ্জগতৰ কাৰ্য্যৰ ফলত এনেবুঢ়া একত্ব হোৱা নাই। কাৰণ বি ঠাইত আবেগে
অসত্যই বাস কৰিছিল, সেই ঠাই পাচত এক সত্য জাতিৰ বকী ঠাই হৈছে,
আকৌ যি দেশ আপোৱে সত্যতাব আদি ঠাই আছিল, সেই দেশ পাচত অসত্য
মাজহৰ বাসস্থান হৈছে। তেনেহলে মাজহৰ সত্যতাব উন্নতিৰ বাই নিম্ন
কি ? কি কাৰণে বেলেগ বেলেগ জাতিবোৰে সত্যতাব বেলেগ কেৱল
খোপত উঠিব পাৰিছে ? পাশ্চাত্য পণ্ডিতসকলৰ মাজত কম, প্ৰাণীজগতৰ
ক্ৰমিক অভিযান্ত্ৰিক যি নিয়ম, সেই নিয়মেই হান্সজাভিৰ সত্যতাতো খাটিয়ে।
যোগ্যৰ উন্নতি, অযোগ্যৰ অধঃপাত, পূৰ্বপুৰুষৰ গুণ বা বিপৰীতৰ অধিকাৰ
প্ৰভৃতি ভাঙৰ ভাঙৰ নিয়মবোৰৰ বাবাই পৃথিবীৰ জাতিবিলাক অসত্য অৱস্থাৰ
পৰা সত্য অৱস্থালৈ উঠিছে। অভিযান্ত্ৰিকবাহীবিলাকে কম, জীৱন বন্ধাৰ
নিমিত্তে হোৱা যুজলৈ সাহু হৰণ কাৰণে মাজহে নানা উপায় কৌশল উদ্ভাৱন
কৰে, সেইবিলাক অৰ্জা উপায় আৰু কৌশল এক পুৰুষৰ পৰা আন পুৰুষে
অধিকাৰ কৰে, আৰু জাতিৰ চৰিত্ৰত সেইবোৰ শক্তি পোত খাই কম। এইমতে
যি জাতিয়েই ভৱিষ্যতজনক নানা উপায় বা কৌশল উলিয়াই পাচলৈও সঁচি
থৈ গৈছে, সেই জাতিয়েই উন্নতি হৈছে; সেই জাতিয়েই সত্য বুলি জনতত
গণ্য হৈছে।

বিবিলাকে এই জীৱন বন্ধাৰ যুজত যোগ্যতা বেপুৰাৰ পৰা নাই সেই-
বিলাকেই প্ৰাকৃতিক নিয়মাত্মকাবে পিচলৈ হঠকিছে। সেইবিলাক জাতিয়েই
অসত্য বুলি পৃথিবীত গণ্য হৈছে। এই সত্যতামতে মাজহে বুদ্ধ-বিগ্ৰহ,
অভ্যাচাৰ, কুসংস্কাৰ, হৃত্তিক প্ৰভৃতিৰ মাজেদি সৈ উন্নতিৰ অকলাত ভৰি দিব
পাৰিছে। বিবিলাক মাজহে এইবিলাক অস্তবিধা অভিভৱ কৰিব পৰা নাই,
সিহঁতৰ উন্নতিত বহুত প্ৰতিবন্ধক হৈছে ! এই নিয়ম যদি সঁচা সঁচিকৈয়ে
হান্স জাতিৰ ক্ৰমোন্নতিত খাটিছে, তেনেহলে হান্স জাতিৰ অৱনতি হৰণ
প্ৰায় আশঙ্কা নাই। কাৰণ প্ৰাকৃতিক নিৰ্মাচন প্ৰভৃতি অভিযান্ত্ৰিক নিয়ম-
বোৰৰ বাবাই সমাজৰ অৱনতিজনক অৱস্থালৈ লোপ পাই, সমাজ কেৱল
উন্নতিৰ বাটেকহে বাব। কিন্তু এইটো লক্ষ্যৰ নিয়ম নে ? এই প্ৰশ্ন উত্তৰত
আৰি কওঁ নহয়। জনতৰ বুকুৰী মেলি চোৱাঁ, অসুখিক মৰণৰ জাতিৰোকা
সত্যতাব অৱস্থালৈ এখাৰ ফল কৰি চোৱাঁ, দেখিবা অভিযান্ত্ৰিক নিয়ম অৱনতিৰ
উন্নতি কৰে, বহুত জাতিৰ সত্যতাব অৱস্থাই লক্ষ্য কৰিব সোৱাৰা হৈ অৱলম্ব।

ঐহিক জাতির সভ্যতার প্রাণ নাই, সেট নিমিত্তে নি বাচিব নোহোবে। অভিব্যক্তিবাদীবোৰৰ মতে সভ্য জাতিয়ে বহুদিনৰ ক্রমোন্নতিৰ মূৰত সভ্য অন্ধতাত উপস্থিত হৈছে। অসভ্য জাতিৰ কেতিয়াও এনেকুৱা ক্রমোন্নতি হোৱা নাই, সেই দেখি অসভ্য অৱস্থা শুচা নাই। কিন্তু সেই বুলি ইংৰাজ জাতিক আমি আগবেপৰা উন্নতিৰ বাটেৰে অহা পুৰণি জাতি আৰু হিন্দু, চীন, গ্ৰীক, ৰোমান প্রভৃতি জাতিক কোনো কালে উন্নতিৰ বাটত জৰি নিদিয়া আদিম অৱস্থাৰ অৰ্ণতি বুলিম নে? বুৰঞ্জীয়ে কয়, যি সময়ত পুৰণি হিন্দুবিলাক, চীনবিলাক, গ্ৰীকবিলাক, ৰোমানবিলাক, মিশৰীয়বিলাক ডাঙৰ ডাঙৰ বৈজ্ঞানিক আৰু দাৰ্শনিক প্ৰশ্নবিলাকৰ সিদ্ধান্ত বিচৰাত নিযুক্ত আছিল, যি সময়ত সেই সেই জাতিবিলাকে কৃষি, বাণিজ্য, শিল্প প্রভৃতিৰ উন্নতি কৰিছিল, যি সময়ত আৰ্যাস্তৰ্ভূত পৰাক্ৰমী হিন্দু ৰজাবিলাকে অসংখ্য ডাঙৰ ডাঙৰ নগৰ ৰাজ্য পাতিছিল, চীনবিলাকে প্ৰকাণ্ড গাভৰু গোটেইখন চীন বেছি শেলাইছিল, মিশৰত শিৰামীড সজা হৈছিল, বেবিলনৰ নাম গোটেই এছিয়াত বিখ্যাত হৈ উঠিছিল, এথেন্স, থিবচ, সৰ্গুৰ শিল্পৰ সৃষ্টি আৰু অট্টালিকাৰে পৰিপূৰ্ণ আছিল, টাইবৰৰ পাৰত পৰাক্ৰমী ৰোমানবিলাকৰ ৰাজধানী ইউকপৰ শ্ৰেষ্ঠ মাকুহবিলাকৰ ৰাজধানী থকা ঠাই হৈ উঠি ৬ম, সেই সময়ত আধুনিক সভ্য জাতি ইংৰাজ, জাৰ্মান, ফৰাচী, মাকিন প্রভৃতিৰ পূৰ্বপুৰুষবিলাকে হাবিত ৰাঁচপাতৰ ঘৰ সাজি বাস কৰিছিল, গছৰ ছাল সিঁচিছিল আৰু শিল, গছৰ পূজা কৰিছিল। অভিব্যক্তিব মতে যদি উন্নতিৰ বাটত উঠা জাতিৰ প্ৰাকৃতিক নিয়মাক্ৰমে ক্ৰমিক উন্নতিত বাজে অৱনতি নহয় তেনেহলে হিন্দু, চীন, মিশৰীয়, গ্ৰীক আৰু ৰোমান সভ্যতাৰ আধুনিক অৱস্থা এনে কিয় ?

অভিব্যক্তিবাদীবিলাকে ইয়াৰ ভাল উত্তৰ দিব নোহোৱে। আৰু আন এডল মাকুহে কয় যে মাকুহ সমাজৰ সৃষ্টি হোৱাৰ পাচত, সেই সমাজৰ কিছুমান নিয়ম গঢ়া হয়, কালক্ৰমত সেই নিয়মবিলাক সমাজৰ গাত ইমান দৃকৈ পোত যায় যে সিহঁতক সমাজৰ পৰীৱৰ্তনৰ বাবে ৰাজ কৰা বৰ চীন হৈ উঠে। মৰাজে সেই অনাৱশ্যকীয় অঘট এবিধ নোহোৱা। মিশৰবিলাকৰ বাবে নতুন লাগুভীয়াৰ সমাজৰ হিউকৰ নিয়ম নকৈ স্তম্ভাই ল'ব নোহোৱে, সেই দেখি সমাজৰ সভ্যতাৰ উন্নতিৰ বাট বন্ধ হয়, সেই সভ্যতাৰ প্ৰাণ নোহোৱা হয়। তাৰি চালে বাহীক ডাঙৰডাঙৰ এই নিয়মটি কৰ্মকৰক থাকিছে যেন অনুমান কৰ। হিন্দু সমাজৰ

কিছুমান পূৰ্ণ নিৰ্জীৱ কুটিল নিয়ম ভিত্তিত বাস্তৱিত আধুনিক সময়ৰ হিন্দু-
বিলাকে সমাজক নতুন আৰু আৱশ্যকীয় সাজ পিন্ধাব পৰা নাই। সেই
পূৰ্ণ নিয়মবোৰ যিমান পূৰ্ণ হৈছে সিমান সিহঁত মেৰপাক খাই ধৰা
কুসংস্কাৰ হৈ সমাজৰ মানুহৰ মনক ঢাকি তাত ন পোহৰ ন উঠাহ একোকে
ঠাট্টিয়াব নোৱাৰা কৰিছে। কিন্তু যদিও হিন্দু সমাজৰ এনেকুৱা সৰ্বীৰ আৰু
বৰ্ণশীল অৱস্থা হৈছে, তথাপি তাত নতুন নতুন সংস্কাৰ নোমোমোৱাটক
থকা নাই। হিন্দুৰাজ্য শেষ হবৰ পৰাই নান্দা বিদেশী জাতিয়ে আহি
ভাৰতবৰ্ষ আক্ৰমণ কৰিছে। কোনোৱে আকৌ নতুন ৰাজ্য পাতি ভাৰত-
বৰ্ষতে ৰাজত্ব কৰিছে। অতি প্ৰাচীন কালৰ পৰা ভাৰতত বিদেশীৰ প্ৰভুত্ব চলি
আহিছে। ইমান দিন বিদেশীৰ প্ৰভুত্বৰ বলত যে হিন্দু সমাজৰ অলপো গঢ় গতি
লৰা নাই এনে নহয়। ৰাজনৈতিক বিপ্লৱবোৰৰ লগে লগে একোটা ভৱানক
সাৰ্ভাসিক বিপ্লৱ হৈ উঠে; তাতে সমাজৰ বহুত লৰচৰ হয়। তাৰ ওপৰত আকৌ
ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰতে নানা নতুন ধৰ্মৰ সৃষ্টি হৈ দেশত বহুত ধৰ্মবিপ্লৱ হৈছে।
সেই ধৰ্মবিপ্লৱবোৰৰ আত্মবলিক সমাজৰ লৰচৰো বহুত হৈছে। হিন্দু সমাজৰ
ইমান বৰ্ণশীল প্ৰকৃতি নোহোৱা হ'লে ভাৰতবৰ্ষত যিমান ৰাজবিপ্লৱ আৰু
ধৰ্মবিপ্লৱ হৈছে, এইবোৰৰ বাবাই ইমান দিনে হিন্দু সমাজৰ গঢ় যে একে-
বাৰেই লবিলাইনতেন, এনে অজ্ঞান হয়।

তেনেহলে দেখা গ'ল, সমাজৰ লৰচৰ কৰিব নোৱাৰা অৱস্থা হৈ তাত
নতুন উন্নতি সোমোৱাৰ বাট মাৰ যোৱাৰ বাবেই মানবজাতিৰ সভ্যতাৰ
অৱনতি হৈছে এনে নহয়। বুৰঞ্জী চালে জানিব পৰা যায় যে পৃথিৱীৰ সমাজ-
বিলাকৰ বহুতৰ অকল উন্নতিৰ বাট বন্ধ হৈয়েই থকা নাই। বহুত সমাজে
উন্নত অৱস্থাৰ পৰা নামি একেবাৰে তললৈ গৈছে। দ্বাৰাচলতে সমাজবোৰৰ
গতিৰ কালে অলপ মন কৰিলেই এনে বোধ হয় যে কালৰ পতিত প্ৰত্যেক
সমাজৰে উত্থান উন্নতি আৰু অবপাত হব লাগিছে। পৃথিৱী বহুত উন্নত
সভ্যতাৰ সন্নাহি ঠাই। বহুতে সমাজৰ সভ্যতাক কান্টনিক চৰাই কেনিৰে
তুলনা কৰে। এনে প্ৰবাদ আছে যে, এটা কেনিৰ চৰাই বহুত দিন জীয়াই
থাকি পাচত যিকিলে তাৰ শব্দৰ যি অৱশেষ থাকে, তাৰে পৰা আৰু
এটি নতুন কেনিৰৰ সৃষ্টি হয়। সেই কেনিৰটিও সেই দৰে যি আৰু এটি
নতুন কেনিৰৰ জন্ম দোৱায়। সেই দৰে এক সভ্যতা যি তাৰ ঠাইত,
আৰু ৰূ সভ্যতা এটাৰ সৃষ্টি হয়। পৃথিৱীত এইদৰে বহু সমাজ সভ্যতাৰ

অজ্ঞানত ভৰি দি ওপৰলৈ উঠিল, কালক্ৰমত আকৌ তললৈ নাছিল। কতবাৰ বিজ্ঞান, বৰ্ণন, বাণিজ্য, শিল্পৰ উন্নতি হৈ আকৌ অধোপতি হৈছে। যি জাতিয়ে এক সময়ত শিৰায়ীত সাজিব পাৰিছিল, কলোচ্চ গঢ়িব পাৰিছিল, পৰ্বত শিল কাটি ভোথৰ ভোথৰ কৰিছিল, সাগৰত সেতু বান্ধিছিল, সেই জাতি আজি অৰ্দ্ধসভা বা অসভা বুলি পৃথিবীত গণ্য হৈছে। এতিয়া সেই জাতিৰ মাতৃহৰোবে সিঁড়তৰ পূৰ্বপুৰুষবিলাকৰ কীৰ্ত্তিৰ চিনবোৰ দেখি তথা মানি তেওঁলোক দেহপুৰুষসম্পন্ন আছিল বুলি অনুমান কৰে।

মানৱজাতিৰ সভ্যতাৰ উন্নতি আৰু অৱনতিৰ নিয়ম ভেনেহলে কি ? আৰি ওপৰত আলোচনা কৰাৰ পৰা দেখিছোঁ যে, সমাজৰ উন্নতি বা অৱনতি সমাজৰ ভিতৰৰ মাতৃহৰিলাকৰ স্বাভাৱিক গুণ বা দোষৰ বাবে নহয়, আৰু দেখিছোঁ বহিৰ্গতৰ কাৰ্য্য, বেনে, থকা ঠাইৰ গুণ বা দোষৰ বাবে জাতি সভ্য বা অসভ্য নহয়। কালৰ পতিত মাতৃহৰ সমাজে বহুত অৱস্থা পায়। সেই অৱস্থাত সমাজত এক প্ৰকাৰৰ বীৰ্ত্তি-নীতি, বিশ্বাস, ভাৱা, নিয়ম অনুষ্ঠান প্ৰভৃতিৰ সৃষ্টি হয়। সমাজৰ সেইবিলাক অৱৰ কোনোটিৰ কোনো বিশেষ অৱস্থাৰ বাবে সমাজৰ উন্নতি বা অৱনতি হৈ থাকে। সেই বিশেষ অৱস্থাবিলাক কেনে ডাক ক্ৰমে বিচাৰ কৰা যাব।

আৰি আগুৱাই উঠকিৱাইছে। যে অভিযান্ত্ৰিক নিয়মবিলাকৰ দ্বাৰাই সমাজৰ উন্নতি হোৱা দেখুৱাব পাৰিলেও সমাজৰ উন্নতিৰ গতিবোধ বা অৱনতিৰ কাৰণ নিৰ্দ্ধেশ কৰিবলৈ অভিযান্ত্ৰিকবিলাক অপৰাধ। বাস্তবিক অভিযান্ত্ৰিক নিয়ম অনুসাৰেই মাতৃহে বেলেগ বেলেগ জীৱন এৰি সামাজিক জীৱন নিৰ্ম্মাণ কৰে; সেই নিয়মবোৰৰ মতেই সমাজৰ সহজ অৱস্থা গুটি বিৰম অৱস্থা হয়। বিৰম পৰ্য্যব দ্বাৰাই ইয়াত কুটিল আৰু মেৰ পাক খোৱা কুজোৱা গৈছে। সমাজ স্থাপিত হোৱাৰ আগতে প্ৰভোক মাতৃহ বেলেগ হৈ আছিল। পাচে কাৰ্য্যৰ পতিত মাতৃহৰোবে দেখিলে যে বেলেগ ভাৱে জীৱন-বাহাৰা নিৰ্ম্মাণ নকৰি বহুত একেলগে বিনি থাকিলে নানান সুবিধা হয়। অনুমান হয়, মাতৃহৰোৰৰ মাজত বৃদ্ধ-বিক্ৰম আৰু প্ৰতিবন্ধিতা থকাৰ পৰাই এই একেলগে থকা ভাব মাতৃহৰ মনত উলিছিল। সেই ভাববিলাক পাকৰ কাৰণে পাচত বহুত পৰিৱৰ্ত্তন পোটিবাই সিঁড়তৰ মাজত এক সমাজ গঢ়িলে। অভিযান্ত্ৰিক নিয়মবোৰে অনিৰ্দ্ধিত, অসংলগ্ন আৰু সহজ একাকাৰ অৱস্থাপৰ্য্যক সমাজ লাহে লাহে নিৰ্দ্ধাৰিত মাতৃহৰ বলা আৰু সন্ধিকৃত বিবৰাৱস্থাই

হাৰলৈ ধৰিলে। কৰ্ম-বিভাগ, বহুত হাড়হৰ সন্মিলন আৰু পৰম্পৰা নাহাৰ্য্য
আবাই সমাজ ক্ৰমে উন্নতিৰ বাটত আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। এই সন্মিলনৰ
লগত আৰু দুটি গুণ থকাত সমাজে সোনকালে উন্নতিলাভ কৰিলে। সেই
গুণ দুটিৰ এটি সাম্যভাৱ, আনটি স্বাধীনতা। সমাজৰ লোকসো হাড়হ সমান,
সকলোৰে সমান অধিকাৰ, এয়ে সাম্যভাৱ। সমাজৰ কোনো হাড়হ কাৰো
দাস নহয়, কোনো হাড়হে কিছুমান স্বাভাৱিক গুণ অধিকাৰ কৰি আন
হাড়হৰ ওপৰত বাজত কৰিব নোৱাৰে, বুলি কথা সমাজত কাৰো আৰু
কোনোৱে সুৰ গোঁৱাব নেলাগে, এয়ে স্বাধীনতা। এই তিনিটা অঙ্গ সমাজত
থাকিলে, সমাজ সভা হৈ থাকে, সেই গুণ কেইটা আঁতৰিলে সমাজৰ উন্নতিৰ
পতিবোধ হৈ সি তললৈ নামি আহে। সমাজত সন্মিলন আৰু পৰম্পৰা
সহায়কৃতি থাকিলে হাড়হৰ অৱস্থা উন্নত হয়, এটাইকিলাক হাড়হে লগ লাগি
সমাজৰ উন্নতিৰ কাৰণে পৰিশ্ৰম কৰিলে সিহঁতে সভা নাম পায়। সন্মিলন
আৰু একা নহৈ সমাজত বিবাদ আৰু যুদ্ধ-বিগ্ৰহ হলে সমাজৰ অৱনতি
হয়। হাড়হবোৰে বিবাদত লিপ্ত থাকি সমাজৰ উন্নতিৰ কাৰণে পৰিশ্ৰম
কৰিব নোৱাৰে। পৰম্পৰা বিবাদ আঁতৰিলেই আকৌ সমাজৰ উন্নতি হবলৈ
ধৰে। যুদ্ধী চালে ইয়াৰ বহুত উদাহৰণ পোৱা যায়। প্ৰাচীন কালত এবেল
আৰু স্পাৰ্টাৰ মাজত যি যুদ্ধ বিগ্ৰহ হৈছিল, তাৰ নিমিত্তে বহুত দিন প্ৰীচত
সভাতায় উন্নতি নহৈ আগৰ সভাতাই লোপ পাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।
এনেতে ৰেচিডনৰ কনতাই, বুদ্ধি পাই বেতিয়া মোটেইখন গ্ৰীচ অধিকাৰ
কৰিলে, তেতিয়া এবেল স্পাৰ্টাৰ পৰম্পৰা বিবাদ নোহোৱা হ'ল। ৰেচিডনৰ
অসিনত গ্ৰীচ জাতি আকৌ উন্নত হৈ উঠিল। ইংলণ্ডত সমান অধিকাৰ
হোৱাৰ আগতে সেই কেন্স ৰেলস ৰেলস সম্ভাৱ্যবোৰৰ মাজত অসৈকা
আছিল। ডেনমকিলকে ডেনমকিলকে বিবাদ কৰিছিল। প্ৰথম উইলিয়মে
বাজত কৰাৰ সময়ৰ পৰাই সেই বিবাদৰ অন্ত পৰিল। এল, ডেন, ফ্ৰী,
ডেন প্ৰভৃতি ৰেলস ৰেলস জাতিবিলাক সমান বাজতৰ তলত মোটামুঠ
এটা জাতি হ'ল; সেই জাতিৰ মাজত সন্মিলন হবলৈ ধৰিলে। ইংৰাজ জাতিৰ
সভাতায় সত্যতা তেতিয়াৰপৰাই হয়। আধুনিক সময়ত ভাৰতবৰ্ষতো এই
ধৰে ইংৰাজ বাজতৰ অসিনত সম্ভাৱ্যবিলাকৰ মাজত বিবাদ জড়িবলৈ
আৰম্ভ হৈছে। এনে এটা দিন আহিব, যেতিয়া ভাৰতবৰ্ষৰ সমাজত সন্মিলন
হব, ভাৰতবৰ্ষৰ আকৌ সভাতায় উন্নতি হব। হাড়হৰ মাজত সন্মিলন

ওপজোৱাৰ এটা বাই উপায় বাণিজ্য। বাণিজ্যত সংলিপ্ত থকা মানুহবোৰে অকল সুবিধা আৰু আৰ্থৰ বাবে পৰস্পৰৰ মাজত সদ্ভাৱ ৰাখে এনে নহয়। বাণিজ্যৰ কাৰণে নানা দেশত সুবি মানুহবিলাকৰ মন মুকলি হয়, কুসংস্কাৰৰ নিষ্টিলা কুঁৱলী আঁতৰাত মন ফৰকাল হয়। কুসংস্কাৰ সকলো বকম বিবাদ আৰু অনৈক্যৰ মূল। সি আঁতৰিলে কলমৰ কাৰণ নোহোৱা হয়। তেতিয়া মানুহৰ মাজত সন্মিলন হবলৈ ধৰে। ধৰ্মৰ জৰীবে বান্ধ খায়ো বহুত মানুহে পৰস্পৰৰ মাজত সদ্ভাৱ ৰাখে। কিন্তু কালত সেই ধৰ্ম্মাত্মৰাগ ঠেক হৈ গলে সমাজত বিপৰীত ভাৱ হৈ উঠে, পৰস্পৰৰ মাজত সদ্ভাৱৰ পৰিবৰ্ত্তে সমাজত কলম তেতিয়া আঁতৰ বাঢ়ে।

সামাজিক আৰু স্বাধীনতাৰ বিষয় একে ঠাইতে আলচ কৰিব পাৰি। আগেয়েই কোৱা হৈছে, অতিব্যক্তিৰ নিয়ম অত্যধাৰে সমাজ সহজাত্মৰ পৰা কুটিলাত্মতালৈ যায়। সমাজত কৰ্মবিভাগ হৈ পৰে। অৰ্থাৎ বেলেগ বেলেগ কামৰ নিমিত্তে বেলেগ বেলেগ মানুহ নিযুক্ত হয়। মানুহবিলাকৰ মাজত পৰস্পৰৰ ওপৰত বেছিকৈ নিৰ্ভৰ কৰা আৱশ্যক হৈ উঠে। প্ৰাণীৰ অভি-ব্যক্তিত্ব যেনেকৈ অকৰ্ম্মী পিণ্ডাকাৰ জীৱৰ পৰা সন্নিযুক্ত নানা অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গ থকা জীৱ হৈছে, সমাজৰ অতিব্যক্তিত্বো সেইৰূপে সমাজত প্ৰথমে মানুহ-বোৰে নিজে নিজে আপোনাৰ সকলোবিলাক আৱশ্যকীয় কাম সাধি লয়, ইটোৱে সিটোৰ কাৰ্য্যত সহায়তা নকৰে, পাচত কামবিলাকৰ বেলেগ বেলেগ ভাগ হৈ প্ৰত্যেকৰ কাৰণে বেলেগ বেলেগ শ্ৰেণীৰ মানুহ লগোৱা হয়। তেতিয়া সমাজৰ অঙ্গ হয়। প্ৰাণীৰ সিয়ান উন্নতি হয় সিয়ান অঙ্গ বাঢ়ি এটা অঙ্গৰ অৱস্থাৰ ওপৰত আনবিলাকৰ অৱস্থা নিৰ্ভৰ কৰে, সিয়ান অঙ্গ-বিলাক সিহঁতৰ আৱশ্যকীয় হৈ উঠে। সমাজৰো সেইদৰে নানা অঙ্গ বাঢ়ি অৱশেষত সমাজৰ জীৱনৰ কাৰণে প্ৰত্যেক অঙ্গ আৱশ্যকীয় হৈ উঠে। কিন্তু সমাজৰ এই অতিব্যক্তিৰ পতিত এটি বিপদ উপস্থিত হবৰ আশংকা সদাই হয়; আৰু আগবেপৰা সন্ধান নহলে সেই বিপদ স্বাভাৱিক ভাৱে সমাজক লাগলোৱা কৰে। সেই বিপদটি, সমাজত সামাজিকতাৰ বিলীল।

কিন্তু কেনে কাৰ্য্যৰ পতিত পৰি এই বিপদৰ আশংকা উপস্থিত হব? আৰি জানো, সমাজৰ আধাৰ অৱস্থাত মানুহৰ মাজত প্ৰত্যেক পৰিৱালনই একোটা সমাজ হৈ পৰে। পৰিৱালন বৰলীৱাল বাবা মানুহহঁতৰে আনবিলাক পৰিৱালনতকৈ মানুহৰ ওপৰত কৰ্ম্মৰ চৰণ। এই পাবিধাৰিক পাদমৰ

(Patriarchal Government) পাচত প্ৰত্যেক পৰিয়ালৰ ভেনেকুৱা মুখা
 যাদুহবিলাকৰ মাজৰ পৰা এজনক বাছি সকলোৰে দলপতি কৰি লোৱা হয় ;
 কালক্ৰমত সেই দলপতিবিলাকে বজা নাম পায়। ইংৰাজবিলাকৰ পূৰ্বপুৰুষ
 চেম্বলবিলাক যেতিয়া জাৰ্মেনিত আছিল, সেই সময়ত সিহঁতৰ সমাজত
 কোনো বিশেষ দলপতি বা বজা নাছিল। বহুত পৰিয়াল একে ঠাইতে লগ
 লাগি পৰস্পৰৰ ভিতৰত সহানুভূতি আৰু সন্তান ৰাখি আছিল মাথোন।
 কেতিয়াবা যুদ্ধৰ সময়ত মুখীয়াল যাদুহবোৰৰ মাজত পৰা এজনক বাছি সিহঁতৰ
 দলপতি কৰি লোৱা হৈছিল। ব্ৰিটন আক্ৰমণ কৰিবৰ সময়ত সেইবোৰে বেলেগ
 বেলেগ দলপতি বাছি লৈছিল। কালক্ৰমত সেই বেলেগ বেলেগ দলপতি-
 বিলাক বজা হৈ বেলেগ বেলেগ ৰাজ্য পাতিলে। ইউং এংলীয়া, হাৰ্চিয়া
 প্ৰভৃতি সন্তৰাজ্যৰ তেতিয়াই সৃষ্টি হয়। অন্তৰ্বেত সেই সকলো ৰাজ্য-
 বিলাকৰ পৰস্পৰৰ মাজত যুদ্ধ-বিগ্ৰহ হৈ সিহঁত দুৰ্বল হোৱাত, এটাইবোৰ
 ৰাজ্য পৰাক্ৰমী গুৱেচেম্ ৰাজ্যৰ তললৈ আহিল। তেতিয়া গুৱেচেম্ ৰাজ্য
 ডাঙৰ হ'ল, গুৱেচেম্ ৰজাবোৰৰ কৰ্মতা বাছিল। ৰজাৰ হিমান কৰ্মতা
 বাঢ়ি যায়, নিম্নৰ ৰজা আৰু গ্ৰন্থৰ মাজত প্ৰভেদ বহল হয়। অন্তৰ্বেত
 ৰজাৰ কৰ্মতা খেজাচাৰী হৈ উঠে। ৰাজ্যত অভ্যাচাৰ হবলৈ ধৰে, এজন
 ৰজাৰ স্তৰৰ কাৰণে হেজাৰ হেজাৰ মানুহে খাটিব লাগে, হেজাৰ হেজাৰ
 মানুহে ৰাজসিংহাসনৰ আগত দাঁড়ল হৈ পৰি থাকেহি ! অকল সেয়েই নহয়,
 ৰজাৰ ওচৰত কিছুমান বিশ্বাসী বন্ধু থাকে। সিহঁতক ৰজাই আদৰ কৰি
 বিষয় সম্পত্তি দি ডাঙৰ মানুহ কৰে ; সিহঁতেই দেশত উপাধি পোৱা ডাঙৰীয়া
 বুলি বিখ্যাত হৈ উঠে। সেইবলাক ডাঙৰীয়াৰ স্তৰৰ নিমিত্তে আকৌ বহুত
 মানুহে খাটিব লাগে। এইবোৰে দেশত একালে এক শ্ৰেণী কুলীন ডাঙৰীয়াৰ সৃষ্টি
 হয়, আনকালে এক শ্ৰেণী দাসবাৰুসায়ী মানুহৰ আৰম্ভ হয়। ইয়াৰ ভাবাই
 সমাজত সাম্যভাৱ নোহোৱা হৈ পৰে। যেতিয়া এনেকুৱা কুলীন শ্ৰেণী
 দেশত বহুই চলিবলৈ ধৰে, যেতিয়া ডাঙৰীয়াবিলাক ওপৰলৈ উঠে আৰু
 সাধাৰণ মানুহবিলাকে দাসত্বৰ শিকলি শিঙে, যেতিয়া ৰজাৰ কৰ্মতাৰ আৰু
 ইচ্ছাৰ একো প্ৰতিবন্ধক নথাকে, তেতিয়া সমাজে এক ভয় লগা পঢ় লয়।
 দেশত সাম্যভাৱৰ পৰিস্থিতি দাসত্বৰ বাহু দিনে দিনে টান হবলৈ ধৰে।
 ভাঙীৰ সত্যতা, সমাজৰ এনেকুৱা অৱস্থাৰ বাবে, কৰে পিচলৈ হুঁকিহলৈ
 আৰম্ভ কৰে।

এই গ'ল সমাজত ৰাজনৈতিক স্বাধীনতাৰ কথা। মাতৃহৰ ধৰ্ম বিষয়ে সাম্যভাৱ নহ'লে দেশীয় সভ্যতাৰ অৱস্থা আক বেয়া হয়। ওপৰত দেখুৱা মতে সমাজত যেনেকৈ এদল কুলীন ডাঙৰীয়াৰ সৃষ্টি হয়, সেইদৰে ধৰ্মৰাজক বিলাকো সমাজৰ অভিব্যক্তিও সাধাৰণ মাতৃহৰপৰা বহুত দূৰৈত গৈ পৰে। নিজ সুবিধাৰ নিমিত্তে ধৰ্মৰাজকবোৰে নানা নিয়ম প্ৰণালী কৰি সমাজত সিহঁতৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব ভালকৈ থাপি লয়। সিহঁতে যি বিধি দিয়ে তাক লঙ্ঘন কৰিলে সাধাৰণ মাতৃহবোৰো সমাজচ্যুত হয়। আধ্যাত্মিক স্বাধীনতা নেপাবৰ কাৰণে নীচ শ্ৰেণীৰ মাতৃহবোৰৰ শিক্ষা নিষিদ্ধ বুলি সিহঁতে নিয়ম কৰে। এই ৰকমে সমাজত ধৰ্ম বিষয়ে সাম্যভাৱ আৰু স্বাধীনতা নোহোৱা হয় আৰু কমে দেশীয় সভ্যতাও তললৈ নামে।

সমাজত এনেকুৱা সন্মিলন, সাম্যভাৱ আৰু স্বাধীনতা নোহোৱাৰ কাৰণেই যে জাতীয় সভ্যতাৰ উন্নতিৰ গতিৰোধ হৈ গৈছে সি ধ্বংস পাইছে তাৰ বহুত উদাহৰণ দেখুৱাব পৰা যায়। পৃথিৱীত যিবিলাক পুৰণি জাতিৰ সভ্যতা লোপ পাইছে, সেইবিলাকৰ অৱনতিৰ কাৰণ বিচাৰি চালেই এই কথাৰ সত্যতা ভালকৈ বুজিব পৰা হ'ব। হিন্দু সমাজৰ বহুত অনিষ্টকৰ ভিত্তিকৰা পৰিৱৰ্ত্তন হোৱাৰ বাবেই যে হিন্দু সভ্যতাৰ অধোগতি হ'ল, তাক হিন্দু মাজেই জানে। পুৰণি ভাৰতবৰ্ষৰ বুৰঞ্জী পঢ়োঁতাসকলে দেখিছে যে, প্ৰায় মহাভাৰতৰ সময়ৰ পৰাই ভাৰতবৰ্ষত সন্মিলন নাই। তেতিয়াৰপৰা পৃথিৱীৰাজৰ সময়লৈকে ভাৰতবৰ্ষত নানা সৰু সৰু ৰাজ্য হৈ পৰস্পৰৰ মাজত বিবাদ আৰু অনৈক্য চলি আহিছিল। সেই অনৈক্যৰ ফলত ভাৰতবৰ্ষত মূল্যবানৰ ৰাজত্ব হ'ল; হিন্দু গোৱৰ, হিন্দু স্বাধীনতা আৰু হিন্দু সভ্যতাৰ মূৰত কুঠাবৰ দা পৰিল। ভাৰতবৰ্ষত অকল সন্মিলনৰ অভাৱৰ নিমিত্তেই হিন্দু সভ্যতাৰ অৱনতি হোৱা নাই। বহু দিনৰ আগৰপৰা হিন্দু সমাজৰপৰা সাম্যভাৱ আৰু স্বাধীনতাই বিহাৰ লৈছে। শেহত এজাৰ কমতা বেজাচাৰী হৈ উঠিল, ৰজা প্ৰজাৰ মাজত স্বৰ্গ-মৰ্ত্ত্যৰ প্ৰভেদ হ'ল, ব্ৰাহ্মণবিলাকৰ কমতা ৰজাত সিহঁতে নানা উপায়েৰে নিজৰ প্ৰাধান্য স্থাপন কৰিলে। ব্ৰাহ্মণপূজা আৰু দেৱপূজা প্ৰায় একে হৈ পৰিল, চান নিয়মবিলাকৰ নিমিত্তে নীচ কুলীয়া মাতৃহবোৰ নানা স্বত্বৰপৰা বঞ্চিত হ'ল, সাধাৰণ মানুহৰ আধ্যাত্মিক স্বাধীনতা নোহোৱা হ'ল, তেতিয়া হিন্দু সভ্যতাবো শোচনীয় অৱস্থা হৈ পৰিল।

ভাৰতবৰ্ষৰ নিচিনা, ইংলণ্ডতো এসময়ত সমাজত সন্মিলন, সাম্যতাৰ আৰু স্বাধীনতা লাহে লাহে কমি গৈছিল হয়, কিন্তু সোভাগ্যক্ৰমে কিছুমান কাৰ্য্যৰ গতিত ইংলণ্ডীয় সভ্যতাৰ অৱস্থা বেয়া হবলৈ নেপালে, বৰং তাৰ উন্নতিৰ বাট মুকলি হ'ল। আগেয়ে কোৱা হৈছে, যে ইংলণ্ডতো দেশীয় সমাজত অনৈক্য গুচি নৰ্মাণ আৰু এঞ্জেলাইন কৈদৰ বজাবিলাকৰ ৰাজত্বৰ সময়ত মাজহবোৰৰ মাজত সন্মিলন হবলৈ ধৰিলে। কিন্তু সন্মিলন হোৱাতো, সমাজত সাম্যতাৰ আৰু স্বাধীনতা নথকাৰ বাবে ইংৰাজবিলাকৰ জাতীয় সভ্যতাৰ উন্নতিয়ে বহুত দিন প্ৰতিবন্ধক পাই আছিল। সমাজত সাম্যতাৰ থকাৰ প্ৰথম চেষ্টাত বজাৰ বেঞ্চাচাৰী কমতাক দমাবলৈ কাৰবাৰ কৰা হৈছিল। বেৰণবিলাকে এই কাৰ্য্যত সাধাৰণ মাজহৰ নেতৃত্ব কৰিছিল। বজাৰ দমাবলৈ চেষ্টা কৰোঁতে দেশত সমৰাগ্নি জ্বলি উঠিল; বহুত ৰক্তপাতৰ ফলত মেৰ্ণাকাটা সাধাৰণ মাজহবিলাকে পালে। ইংলণ্ডীয় সমাজত সাম্যতাৰ আৰু স্বাধীনতা স্থাপনৰ এয়ে প্ৰথম খোজ। সেই সময়ৰপৰাই ইংৰাজ প্ৰজাবিলাকৰ বজাৰ ওপৰত কমতা দিনে দিনে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। মেৰ্ণাকাটাৰ প্ৰায় ৪৫০ বছৰৰ পাছত বেঞ্চাচাৰিতাৰ বাবে প্ৰথম চাৰ্জ'চৰ শিৰচ্ছেদ কৰি ইংলণ্ডীয় প্ৰজাবিলাকে বজাৰ ওপৰত সিহঁতৰ প্ৰভুত্বৰ সম্পূৰ্ণ চিনাকি দিয়ে। কিন্তু অকল বজাৰ কমতা থকা কৰাবপৰা একো ফল লাভ নহ'ল। বজাৰ অপৰিসীম কমতাৰ পৰিবৰ্ত্তে ফিউডেল নিয়মৰ গুণত বেৰণবোৰৰ কমতা দিনে দিনে বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰিলে। বজাৰ বিপক্ষে অস্ত্ৰ ধৰোঁতে সাধাৰণ মাজহ আৰু বেৰণবিলাকে একেলগে গোট খাইছিল হয়, কিন্তু যেতিয়া বজা প্ৰজাৰ হাতৰ তলতীয়া হ'ল, তেতিয়া সাধাৰণ মাজহবোৰে বেৰণবিলাকৰ অপৰিসীম কমতা থকা কৰিবলৈ কাৰবাৰ কৰিলে। ফিউডেল নিয়মৰ দ্বাৰাই বেৰণবিলাকৰ মাজত থকা ৰায়তবোৰে বেৰণৰ দাসত্ব কৰিছিল। ক্ৰমে ইংৰাজ জাতিৰ মাজহবিলাকৰ মনত যিমান স্বাধীন জাতৰ উচ্চ হবলৈ ধৰিলে, যিমান বেৰণৰ ৰায়তবিলাকে দাসত্বৰ শিকলি ছিঁজিবলৈ নানা উপায় উলিয়াবলৈ কাৰবাৰ কৰিলে। শেহত বেৰণবিলাকৰ অত্যাচাৰ অসহ্য হোৱাত দ্বিতীয় বিচাৰ্ডৰ সময়ত ইংলণ্ডৰ সাধাৰণ মাজহৰ বিদ্ৰোহানল উপস্থিত হয়। ইংলণ্ডৰ বুৰঞ্জীত এই বিদ্ৰোহৰ নাম কৃষক বিদ্ৰোহ। কৃষক বিদ্ৰোহ ইংৰাজ সমাজলৈ সাম্যতাৰ আৰু স্বাধীনতা আনিবৰ উদ্দেশ্যত আৰু এটি প্ৰধান উদ্যম। এই উদ্যম

পাচত ইউৰোপত শিক্ষা, সমাজ, ধৰ্ম, শাসন প্ৰণালী এই সকলোৱে এক নতুন গঢ় লৈ এক নতুন যুগ আৰম্ভ কৰে। ইউৰোপীয় বুৰঞ্জীত এই যুগৰ নাম (Renaissance Period) নবায়ুদয় কাল। এই যুগৰ প্ৰাৰম্ভতে ইংলণ্ডত অক্সফৰ্ড, কেম্ব্ৰিজ প্ৰভৃতি ঠাইত ইউনিভাৰ্চিটি বা বিশ্ববিদ্যালয়বোৰ স্থাপিত হয় আৰু কেথলিক ধৰ্মৰ পৰিবৰ্ত্তে প্ৰটেষ্টেণ্ট ধৰ্ম ইংলণ্ডত চলিবলৈ ধৰে। ইউনিভাৰ্চিটিবোৰৰ দ্বাৰাই ফিউডেল নিয়মৰ গুণত লোপ পোৱা সমাজৰ সাম্যভাৱ আৰু স্বাধীনতাক আকৌ উদ্ধাৰ কৰা হ'ল। বিদ্যালয়বিলাকত বৰ মাহুহ সৰু মাহুহৰ মাজত ভেদাভেদ নথকাৰ বাবে দেশত বুলীনতৰ হেঁচা অনেক পৰিমাণে লঘু হ'ল। সিফালে কেথলিক ধৰ্মৰ অনুন্নতিৰ লগে লগে অৰ্থলোভী ধৰ্মবাজকবোৰৰ প্ৰাধান্যও নোহোৱা হ'ল। সাধাৰণ মাহুহৰ আৰ্থাভাৱক স্বাধীনতা হ'ল। তেতিয়াৰপৰা আজিলৈকে ইংলণ্ডৰ বুৰঞ্জীয়ে আমাক কেৱল ইংলণ্ডীয় সমাজত সন্মিলন, সাম্যভাৱ আৰু স্বাধীনতাৰ উন্নতিৰ কথাহে দেখুৱাইছে।

ইংলণ্ডীয় সমাজৰ এই সাম্যভাৱ যে কালত নোহোৱা হব, চোৰ্ছিগেলিট নামে এজন মাহুছে এনে বিশ্বাস কৰে। তেওঁলোকে কয় যে, সম্প্ৰতি এফালে যেনেকৈ কিছুমান মাহুহৰ খুব সৰহ ধন সম্পত্তি হৈছে আনফালে তেনেকৈ কিছুমান মাহুহ একেবাৰে নিঃকিন হৈছে। ইংলণ্ডত মাহুহৰ সম্পত্তিৰ এনেকুৱা অসামঞ্জস্য হোৱাৰপৰা সমাজৰ অৱস্থা বেয়া হব আৰু তাৰ কলত জাতীয় সভ্যতাৰ অৱনতি হব, এনে কথা তেওঁলোকৰ মুখৰ স্তনিবলৈ পোৱা যায়। আজিকালি যাকিন দেশ সমাজত গুৰু ধাপৰ সন্মিলন, সাম্যভাৱ আৰু স্বাধীনতা থকাৰ নিমিত্তে বিখ্যাত হেনৰি জৰ্জ নামে এজন আমেৰিকান অৰ্থনীতিবিদ চোৰ্ছিগেলিটৰপৰা জানিব পৰা যায় যে, বৰ্ত্তমান সময়ত আমেৰিকাতো ইংলণ্ডৰ নিচিনা মাহুহৰ মাজত সম্পত্তিৰ যি অসামঞ্জস্য হৈছে, তাৰ দ্বাৰাই কালত যাকিন জাতিৰ সমাজৰ অৱস্থা বেয়া হৈ দেশী সভ্যতাৰ অধোগতি হবৰ সম্ভাৱনা আছে।

আত্মশিক্ষা

মাত্ৰ হ'লেহ দোষ গুণ দুইবোৰে ভাগি হব লাগে। এজন জানী লোকে লিখি গৈছে, “মাত্ৰহৰ কীৰ্ত্তি কেতিয়াও ভ্ৰমত নপৰাটো নহয়, এবাৰ এটা ভ্ৰমত পৰি পুনৰায় সেই ভ্ৰমতে নপৰাটোহে।” আমাৰ অধিসকলৰ “মুনীনাঞ্চ মতিভ্ৰমঃ” এই সাৰগৰ্ভ কথাবোৰে তাৰেই প্ৰমাণ মাত্ৰ। আমাৰ বুদ্ধিশক্তি যে অনেক কথালৈ অনাটন তাৰ প্ৰমাণ পদে পদে পোৱা যায়। আমাৰ জ্ঞান ইমান বৰ টান, বৰ টান কিয়, বাস্তৱিক অসম্ভৱ। আমাৰ বল বুদ্ধি সকলো অলপ। আমাৰ নিজৰ ভ্ৰম দেখিবৰ জোখাৰে জ্ঞান আমাৰ আছে। এনেকৈ কণ্ঠতে পাঠকে নেতাবিব যে আমি সকলো কথাবে দোষ গুণ বুজিব পাৰোঁ; বৰ্ণাৰ্থতে সেইটি নহয় বুলি অলপ ওপৰতে কোৱা হৈছে। আমাৰ ভ্ৰম দেখিবৰ জোখাৰে জ্ঞান আমাৰ আছে, এই কথাৰ মানে এই যে সেই অলপ জ্ঞানেৰে দেখিবপৰা দোষেই আমাৰ অনেক থাকে। নিজেই ভাল বুলিব নোৱাৰা কামকে আমি কিমান কৰোঁ। আৰু নকৰাকৈ আমাৰ কেইটা দিন যায় অলপ গমি চালেই পাঠকে বুজিব পাৰিব। আমি বতৰোৰ বেয়া কাম কৰোঁ। তাৰ প্ৰায় সকলোকে বেয়া বুলি জানো, তেওঁ ইন্দ্ৰিয় ভোগত লুঙ হৈ বা বিপুৰ বশ হৈ ঘূৰি ঘূৰি আকৌ তাকে কৰোঁ। পূৰ্বে বেয়া বুলি নজনা আৰু মনেচিতে ভাল বুলি শুবা, পৰিণামত বেয়া প্ৰমাণ হোৱা কাৰ্য্য অকস্মাৎ এটি ছুটি ওলাব পাৰে, কিন্তু আমাৰ দোষ যে অধিকাংশই আগৰ শ্ৰেণীৰ অতি কম হে, তাক বোধহয়, কোনেও অস্বীকাৰ নকৰে। কাৰ্য্যৰ দোষ গুণ পূৰ্বে বুজিয়েই বা ভ্ৰুবুজাকহে, যেনেকৈ হওক আমি এটা নকৰিব লগা কাম কৰি বেতিয়া নিজৰ ভ্ৰম নিজে দেখিবলৈ পাওঁ, তেতিয়া অনেক সময়ত আমাৰ মনত বৰ বেয়া লাগে। বিশেষকৈ জানি শুনি নেবাৰ লগা বাটে বোৱাটো হ'ল বুলি জানিব পাৰিলে সময় সময়ত মনত অতি কষ্ট হয়। তেতিয়া মনত শকিয় এই কাম কৰিছিলোঁ, কিয় অসুখটো নকৰিলোঁ, তাকে কৰা হ'ল যোৰ এনে হ'লৈ নেপায়” ইত্যাদি তাৰ হ'লৈ ধৰে,

আক “এনে কাম ভৱিষ্যতলৈ নকৰে”। এনে এটি সংকল্প কৰিবৰও মনে মনে ইচ্ছা হয় বা নকৰে। বুলি খোলাখুলি কৰি কৈ পেলোৱাই হয়।

পাঠক, তুমি যদি এনে অৱস্থাত কেতিয়াবা পৰিছিল, আক এনে সংকল্প কেতিয়াবা কৰিছিল, তেনেহ’লে বুজিব পাৰিবা একোটা আপোনা আপুনি কৰা কামেনো আমাক কেনে অৱতাপত পেলায়। তেতিয়া তোমাৰ মনত এনে-খিলাক নাহেনে যে মোৰ কিবা এইটো কথা বেয়া বুলি জনা নাছিল নে? সিদিনাও দেখোন অমুক সময়ত অমুক ঠাইত ঠিক এনে এটা কামকে কৰিছিলে, সেই দিনাও দেখোন মোৰ ঠিক এনে এনেবোৰ অনিষ্টই হৈছিল, তেনেহ’লে কিয় মই যুৰি তাকে কৰিলে, কিয় আকো সেই ভ্ৰমতে পৰিলে। ভ্ৰমত পৰাটো নপৰাটো নিজৰ ইচ্ছা আক চেষ্টাৰ কথা; ভাল বেয়া জানিলেই নহয়, ভাল-বেয়া জানি কাৰ্য্যও সেই অনুসাৰে কৰিব লাগে। বুজিলে, ময়ে মোক বাট দেখুৱাই চুফুৰালে আনে ফুৰাব নোৱাৰে। লোকে অধিক কৰিলে, ভাল কিটো বেয়া কিটো দেখুৱাই দিলে; ভালটো কৰা বেয়াটো কৰাত মোৰহে অধিকাৰ; মই নকৰে। বুলিলে লোকে বলৰে কিয় ন কৰাৰ? ময়েহে মোৰ কৰ্মৰ নিমিত্তে দায়ী; বেয়া কাৰিলেও ময়েহে ভুগিব লাগে, ভাল কৰিলেও মোৰেহে সন্তোষ। নিশ্চয় আজিৰপৰা এনে কাম নকৰে। এইকপে প্ৰথমে নিজৰ দোষ দেখা আক তালৈ বিদ্য হয়; দ্বিতীয়, তাৰ বাবে অৱতাপ কৰা হয়, তৃতীয় যুৰি সেই দোষকে নকৰিবলৈ প্ৰতিজ্ঞা কৰা হয়। এই প্ৰতিজ্ঞাই আত্ম-শিক্ষাৰ সংকল্প। নিজৰ দোষ দেখি আক সেই দোষ নিখুল কৰাৰ নিজেই গৰাকী-বুলি বুজি, তাক শুচাবলৈ নিজকে নিজে শিকোৱাই—মোচটে বাত লোকৰ হাত নাই, তেনে এটা কথাত আপোনাকে আপুনি শিক্ষা দিয়াই—আত্মশিক্ষা।

ভাল হবৰ সকলোৰে মন যায়, আক আত্মশিক্ষা নকৰিলে ভাল হোৱাটো বৰ টান, এই কথাও প্ৰায় সকলোৱে বুজে। গতিকে আত্মশিক্ষা অভ্যাস কৰিবলৈ অনেকৰ মন যায়। কিন্তু শিক্ষাৰ গতি গোজ হুবুজা-পৰা নিকাটি স্বল্পমূল্য অলপ লোকৰহে হয়।

আত্মশিক্ষাৰ উদ্দেশ্য কেৱল সামগ্ৰিক ঐশ্বৰ্য্যই হব নোলাগে। অলপ ভাবি চালেই ধাৰব পাৰি যে আত্মাৰ উদ্ভিৱেই হে ঐশ্বৰ্য্য ইচ্ছা আক তাকে কৰিব পাৰিলেহে আমাৰ নিজৰো মনত নিখল সন্তোষ লাগে। কোনোৱে

ভুল কৰি সাংসাৰিক ঐশ্বৰ্য্যকে আত্মশিক্ষাৰ পৰীক্ষা বুলি ভাবে। সংসাৰী কথাত জয় নহ'লেই আত্মশিক্ষা নিয়মিত ৰূপে হোৱা নাই বুলি ঠিৰাং কৰাটো উচিত নহয়, সাংসাৰিক ঐশ্বৰ্য্য বেয়া এইটি কথা আমি কোৱা নাই, কিন্তু অকল তালৈকেহে আত্মশিক্ষা লাগে, তাৰিলে আত্মশিক্ষা নহয়,— এইটিহে কৈছোঁ। সংসাৰত সমুদ্ভিশালী হ'বলৈ অনেক উপায় কৰিব পাৰি, ধন বস্তু পৰিশ্ৰম কৰিও কৰিব পাৰি। সেই কাৰণে ধন বস্তু হোৱাই যদি আত্মশিক্ষাৰ উদ্দেশ্য হয় তেনেহ'লে অঘন্য কাম কৰিবলৈকে। সময়ৰ সময়ৰে মন বাৰ। সেই কাৰণে এই বিধৰ শিক্ষাক আত্মশিক্ষা বুলিব নোৱাৰি। আত্মশিক্ষাৰ উদ্দেশ্য হৈছে আত্মাক উন্নত কৰা, অৰ্থৰ্থ এৰি ধৰ্ম্মৰ বাটে যোৱা, পৰমেশ্বৰৰ ইচ্ছা সম্পাদন কৰা। এই নিমিত্তেই পৰিণামদৰ্শিতাও ইয়াত নিয়মিত ৰূপেহে থাকে, অধিককৈ খটাবলৈ প'লে লাভ নহৈ হানিহে হয়। পৰিণামদৰ্শিতাই ভাল বেয়া কি তাকে দেখুৱাই দিব পাৰে, তাতকৈ বেচি কৰিব নোৱাৰে; আৰু আত্মশিক্ষাৰ গোটেইটো জীৱ পৰিণামদৰ্শিতাৰ ওপৰত দিলে উপকাৰ নহৈ অপকাৰ হে হয়। পৰিণামদৰ্শিতাৰ বলত ৰাজ সন্ন্যাসো পাব পাৰিব পাৰা, অগতকো জয় কৰিব পৰা, কিন্তু স্বৰ্গাৰ্থ সজ কাম কৰি, সজ কাম কৰাৰে ফল স্বৰূপ যিটো নিখিল সন্তোষ আমি লভোঁঁইক সেই সন্তোষ এনে ছুটিঠেকীয়া আত্মশিক্ষাৰপৰা হ'ব নোৱাৰে; দুৰ্দ্ধান্ত মনক পৰমেশ্বৰৰ চৰণে নদমালে দমণ্ডতা নাই। সেই কাৰণে ঈশ্বৰত তৰ্কি কৰি তেওঁৰ চৰণতে মতি থৈ আত্মশিক্ষাত এখোজ দোখোজকৈ আগ বাঢ়িব লাগে। আমাক সজ পথত প্ৰৱৰ্ত্তাবলৈ, আমাৰ মনক সজ কামত বাধিবলৈ ঈশ্বৰক প্ৰাৰ্থনা কৰা আত্মশিক্ষাত বৰ সহায় কৰে, প্ৰাৰ্থনা কিন্তু জিতা লবাই নাম ললেই ও দীক্ষা হৈ সেৱা কৰিলেই নহয়, যেনে প্ৰাণে প্ৰাৰ্থিত বস্তু আকাজকা কৰিব লাগে, আৰু ঈশ্বৰৰ চৰণত চিত্তক উছৰি দি অকপটে ভিক্ষা মাগিব লাগে। ঈশ্বৰৰ অপোচৰ একো নহয়; তোমাৰ কিমান ভক্তি আৰু তেওঁক খোজা বস্তু পাবলৈ তোমাৰ ইচ্ছা কিমান প্ৰকল তাক ঈশ্বৰে বেছকৈ বুজে। কপটতা মাহুহতে কৰিব নোপায়,—ঈশ্বৰক ভাঙি কৰোঁতে কপটতা কৰা কি অঘন্য মন কৰি চোৱাচোন।

আত্মশিক্ষাত আৰু এটি দোষ অনেক কৰে। আত্মশিক্ষা জাবত হওঁতেই বা অলপ বাধোন হওঁতেই অনেকৰ আত্মবিশ্বাস এটি জয়ে।

অৰ্থাৎ নিজৰ দোষ দেখি মনত এই যে ভাববিলাক হয়, তাতে সেই ভাব
 অল্পধাৰী কাম কৰি কিছুদিন চলিয়েই অনেকে বহুত হ'ল বুলি ভাবে আৰু
 তাৰ পৰা আগ বাঢ়িব নোখোজে বা নোৱাৰে। তাতে অনেকৰ বিশ্বাস
 হয় যে জানিব লগা জনা আৰু কৰিব লগা কৰা হ'ল, ভাবে ইমান কথা
 কোনে শুনিছে বা ইমান কাম কোনে কৰিছে। তেওঁবিলাকৰ নিচিনা কত
 কত মানুহে নিজৰ দোষকে দেখিবলৈ পোৱা নাই, দেখিও কতই এৰিব
 পৰা নাই, এসেবোৰ ভাব কৰি দোষেৰেই ভৰা জগৎ এখনি মনতে কল্পনা
 কৰি লৈ নিজে যি কৰা কৰিলে তাতে আনন্দত বিস্তাৰ হৈ আত্মশিক্ষাৰ
 উচ্চ শিক্ষাত উঠিলগৈ বুলি ভাবে। অৰ্থাৎ নিজৰ উন্নতি দেখিয়েই হক বা
 লোকৰ হীনতা দেখিয়েই হক কিবা তুল্য কাৰণৰ ভাব গোট খায়েই হক
 মনত এটা অতিবিস্তৃত আনন্দ বা অহঙ্কাৰ জন্মি আত্মশিক্ষাৰ বাটত ভেঁটা
 দিয়ে। লোকক হীন যেন দেখাই যদি এই আনন্দৰ কাৰণ হ'য় ভেনেহ'লে
 সি যে এটা ভাঙ্গৰ দোষ তাক কোৱাৰে আত্মশাস্তি নাই। কিয়নো, সি
 এবিধ দম্ভ, আৰু মনত দম্ভ ৰাখি আত্মশিক্ষা কৰিব খোজা—বিড়ম্বনা
 মাথোন। উদৃশ্যি এনে কথাত দম্ভ কৰাও কাঠচিতিয়াৰ চিন নহয় নে ?
 যদি হয়, এইটি যেনে ঘুণাৰ যোগা, সিটিও তেনে ঘুণাৰ যোগ্য। লোকৰ
 হীনতাৰে সম্পৰ্ক নৰখাকৈ নিজৰ উন্নতি অকল্পমান কৰিয়েই মনত এটি সন্তোষ
 জন্মে; কাৰণ, নিজৰ ভাল হ'লে মনত ভাল লাগে, ই স্বাভাৱিক কথা।
 কিন্তু বৰ প্ৰবল হ'লে আনন্দই হানিব পথলৈহে নিয়ে। সেই স্তৰে এই
 বিষয়তো আনন্দক সীমা এৰি যাবলৈ দিলে সি খালত হে পেলায়গৈ।
 আৰু নিৰন্তৰ মতে চালে ইয়াত অকল আনন্দই হোৱা উচিত নহয়। আনন্দ
 কৰিবৰ বিশেষ কথা নো কি ? তোমাৰ এটি দোষ আছিল তাকে দেখিলা
 বা দেখি এৰিলা; তুমি জানিবা এটা কাৰণ যুখত পৰিছাটগৈ, গম পাই
 প্ৰাণ ৰাখি পলালা বা তাক মাৰি তোমাৰ জীৱন ৰাখিলা। তেতিয়া
 তোমাৰ মনত কি ভাব আহে ? সেই বিপদলৈ মনত পৰি হাতে তৰিয়ে
 নকঁপে নে ? পাচতো সেই বিপদ মনত পৰিলে গা জিকাৰ খাই চুৰুনে ?
 কোনো এটা সু-অভ্যাস বা অলং কৰ্ম্মাৱহাৰ হাত সাৰিলেও আঁহাৰ মনত
 ঠিক ভেনে ভাবহে হব লাগে; ভাঙ যি কৰা আনন্দ হয় তাক বোৱা
 বিশেষ ভৱন্তৰ মূৰ্তি দেখুৱাই দৰাই ৰাখিব লাগে, নহ'লে বাৰৰ আগত

ছাপে ভেঙে দিয়াৰ দৰেহে হয়। আনন্দত মতলীয়া হ'লে বা বিপদক দেখিবলৈ পোহাৰ বাবেই তালৈ অশ্রুত্যা হ'লে বিপদে মেৰাই ধৰিবলৈ বেচি ছল হে পায়।

আক এটা কথা। তুমি জানিবা এটা ল'ৰা পঢ়াৰ লগা হৈছে, তেতিয়া তুমি সেই ল'ৰাই কিমান শিকিছে, আৰু সম্ভ্ৰতি তাক কি শিকাৰ লগা হৈছে এই কথা জানি নোলোৱানে? আত্মশিক্ষা অভ্যাস কৰিবলৈকো প্ৰথমে আত্মপৰীক্ষা কৰিব লাগে, নিজৰ দোষগুণ সোপাকৈ ভালকৈ বুজিব লাগে। ইয়াক কৰিবলৈ বাওঁতে কিন্তু আমি বিশেষ সতৰ্ক হব লাগে; কিয়নো, আমাৰ স্বভাৱেই এই যে নিজৰ দোষবোৰ ভালকৈ নেদেখোঁ; আৰু অনেক সময়ত আমি অলপ দেখিলেই সন্তুষ্ট হওঁ। নিজৰ গাত বা এতোধৰ হ'লে যেনেকৈ আমি গিৰিকি-বিদাৰি থাকিবলৈ বেয়া নেপাওঁ, পচি গ'লেও দুই পখালি যতনেৰে ঢাকি থওঁ আৰু লোকে যিমান বিদ্ৰি দেখে আমি সিমান নেদেখোঁ, কু-আচাৰ কু-অভ্যাস আদি মনৰ থাকোঁ আমি সেই দৰেই ঢাকি থবৰ চেষ্টা কৰোঁ। আৰু নিজে তাৰ কৰ্ম্যাত্মা ভালকৈ নেদেখোঁ, তাৰে সৈতেই উমলি থাকোঁ। কিছুমান দোষকো দোষ বুলি ভাবিবলৈকে ভাল নেপাওঁ, কিছুমান আকোঁ দোষ বুলি জানো আৰু ওচাৰৰ ইচ্ছাও কৰোঁ, কিন্তু তাৰ পৰিমাণ কি তাক ভালকৈ গমি নেগাওঁ, অলপ দেখিয়েই গোটেইটো দেখিলোঁ। ভাবি সন্তুষ্ট থাকোঁ। এই বিলাক আত্মশিক্ষাৰ বিধিনি। যথার্থ আত্মশিক্ষা কৰিব খুজিলে নিজলৈ বিবেচনা পক্ষপাতী তাৰ থাকে তাক প্ৰথমে নিখুল কৰি লব লাগে। অলপ-জান কৰি বহুত কৰিলোঁ। যেন ভাবি আত্মপোষক কৰিবলৈ সবহ জ্ঞান সেলাপে আৰু কৰাটো জানীৰ লক্ষণো নহয়। সেই পক্ষপাতী তাৰ নিখুল কৰিব নোৱাৰোঁ। যেনে এনে আত্মপোষক কৰিবলৈকে মন কৌচ নেখাব, আত্ম-শিক্ষাও অলপ হে হব। সেই কাৰণেই আকোঁ কওঁ, সেই পক্ষপাতী তাৰ ওচাই নিজৰ দোষ গুণৰ আচল অৱস্থা আৰু পৰিমাণ স্বাক্ষৰকৈ বিচাৰ কৰিবলৈ অলপো লাভ নেপাব। এই কথাত যিমান দৈৰ্ঘ্য ভণিৰ পাৰি সিমান ভাল; ওপৰে ওপৰে চাই অলপ ভণিয়েই এৰি দিয়া আত্মবক্ষণা যাতোন। ভোৱাৰ ইচ্ছা কি, বাস্তবিক ভাল হোৱাটো নে, লোকক ভাল দেখুৱাটো? যদি ভিতৰি ভাল নহৈ বাহিৰে লোকক ভাল দেখুৱাটোহে

তোমাৰ মন হয়, তেনেহ'লে জানিবা, সেই আশা কেতিয়াও পূৰ্ণ নহয়, তোমাৰ আন আন দোষৰ লগত আৰু এটা দোষ যোগ হৈ হব। পিতলক সোণ বুলি এবাৰ দুবাৰ বেচিব পাৰিব পাৰা, এদিন নহয় এদিন অৱশ্যে তাৰ আচল গুণ প্ৰকাশ পাব; তেতিয়া বেটোতাকহে নিলগতে ছেই ছেই কৰিব, পিতলক আৰু সোণ নোবোলে! এতেকে তুমি যদি বাস্তবিকে ভাল হব খোজা, তেন্তে তুমি আচলতে গুচাবলগীয়া কি কি দোষ তোমাৰ আছে তাক বেছকৈ জানিবলৈ চেষ্টা কৰাত অলপো ক্ৰটি নকৰিবা। সঁচাই মনত ৰাখিবা যে, তুমি যেন আপোনাকে আপুনি বন্ধনা নকৰা। যেতিয়া জানিবা যে তুমি তোমাত নিজে সঁচা আছা আৰু তোমাতে ঢাকিবলৈ তোমাৰ অলপো মন নেযায়, যেতিয়া জানিবা যে দেখিবলৈ পোৱা সকলো দোষকে গুচাবৰ নিমিত্তে প্ৰাণপণে চেষ্টা কৰাৰ যে অতি আবশ্যক এইটি কথাও তোমাৰ মনত বেছকৈ ধাৰণা হৈছে, তেতিয়া দেখিবা যে কৃ-মতিয়ে আৰু তোমাক ভুলাবলৈ সাহা নেপায়! কৃ-বীতি কৃ-অভ্যাসে ভেজা লবলৈ ঠাই নেপাই আপোনা আপুনি পলাবলৈ ধৰিব। কিন্তু যেতিয়ালৈকে মনত এইটি ঠিক কৰি বহুতাই লব নোৱাৰা যে আত্মশিক্ষাই নিজৰ উন্নতিৰ প্ৰধান উপায় আৰু আত্মশিক্ষা অভ্যাস কৰিবলৈ নিজে নিজৰ দোষগুণ সম্পূৰ্ণৰূপে বুজি লব লাগে, তেতিয়ালৈকে আত্মশিক্ষাৰ বৰ শ্ৰীবৃদ্ধি হব নোৱাৰে।

নিজৰ উন্নতি সাধনা কৰিবলৈ পূৰ্বা মন হৈও আৰু অপকটে আত্ম-শিক্ষা কৰিবৰ ইচ্ছা কৰিও অভ্যাস কৰিবৰ নিয়ম ভালকৈ নজনাৰ পৰা আত্মশিক্ষাৰ সকলো চেষ্টা নিশ্চল হয়। এই বিষয় সাধাৰণ দোষ এটা এই যে আয়াৰ' দোষ গুণৰ মূল কাৰণটো নিৰিচাৰি কেতিয়াবা কেতিয়াবা ওপৰে ওপৰে খপিয়াই ফুৰে। আৰি ভাবে। যে আয়াৰ কাৰ্য্যবিলাকৰ ইটোৰে সিটোৰে একো সম্পৰ্ক নাই। এনে আত্মবিচাৰক নৃশ্ব বুলিব নোৱাৰি। ভাল আত্ম-শিক্ষা হবলৈ আত্মবিচাৰ নৃশ্ব হব লাগে, অৰ্থাৎ সকলোবোৰ দোষ গুণক চপাই অনা হব লাগে। আৰি যি যি কাম কৰোঁহক সেইবিলাক কণাৰ হলি নহয়, সকলোবোৰৰে কৰ্ত্তা একো একো জনহে, আৰু এটা এটা বিপূৰ্ব বা এটা এটা দহ-গুণৰ ফল স্বৰূপ বহুত বহুত কাম এক এক শ্ৰেণীতে পৰে। সেই কাৰণে আয়াৰ দোষ গুণৰ বিচাৰ কৰোঁতে আয়াৰ কোন কামৰ কি কাৰণ সেইটি ভালকৈ বিবেচনা কৰি ঠিক কৰিব লাগে। তোমাৰ

জানিবা এটা বেয়া স্বভাব আছে, তাৰে পৰা এদিন এটা বেয়া কাৰ্য কৰিলা ; যেনে, তোমাৰ খজাল স্বভাবৰ গুণে আঁজি এজনক টান কথা কৈ বেজাৰ দিলা । পাচত মনত অজুতাপ পালা, মনে মনে ভাবিলা এনে কাৰ্য আক নকৰোঁ । আন এদিন আকৌ কিছু বেলেগ অৱস্থাত আন এজনক তাকে কৰিলা, সেইবাবে সেই সেই ভাবেই আহিল । এইদৰে প্ৰতিবাবেই একোটা বেয়া কাম কৰিছা বুলিও জানিলা, বাবে বাবে যিহেতু থিতায়ে লাগিল, বাবে বাবে নকৰোঁ । বুলিও ভাবিলা, প্ৰতিবাবেই কি কি অৱস্থাত সেই কাম কৰা হৈছিল তাক মনত ৰাখিলা, আৰু পুনৰায় সেই অৱস্থা কেতিয়া পৰেহি আত্মশিক্ষাৰ প্ৰমাণ কৰিবলৈ সেই সময়লৈ বাট চাই থাকিলা, অৰ্থাৎ একোটা দোষৰেপৰা ভিন্ন ভিন্ন অৱস্থাত যি যি বেলেগ কাম কৰিলা তাৰ একোএকোটাক বেলেগ বেলেগ একোটা দোষ বুলি ভাবি এটা এটা কৰি গুচাবলৈ ঠিক কৰি থলা আৰু সেই সময়ত মনত যি বেজাৰ লাগিল তাৰ পৰা দ্বিৰ কৰিলা যে এইবাৰ দোষ সংশোধন নহৈ নোহোৱে । আহিল তেনে এক কাৰ্যৰ পাল ; আগৰ মনৰ কষ্ট আৰু সঙ্কল্প মনত থাকিল যদি তালেই হ'ল, দোষটি নকৰিলা ; মনত সন্তোষ পালা ; যদি নেথাকিল, আকৌ সেই দোষকে কৰি সেই কষ্টকে ভোগ কৰিলা ; তাৰ বাহিৰেও এই দুই সময়ৰ ভিতৰতে মূল দোষটি উলিয়াই নোলোৱাৰ বাবেই দোষৰ সংখ্যা সবহ হৈ এটাইবোৰ মনত বহোৱা বৰ টান হয় আৰু ধৰ্ম্ম একেটা বস্তুকে প ঠাইত দেখাৰ কাৰণেই পটা বুলি ধাৰ্য্য কৰাৰ নিচিনা হয় ; গতিকে আমাৰ পৰিশ্ৰমে অনেক গুণে বাঢ়ে, কাৰো নিশিজে । এই নিয়মেৰে আত্মশিক্ষা কৰিলে আত্মশিক্ষাই গা কৰিব নোহোৱে । গছজোপা থকৈ মানে বতৰত গুটি লাগিয়েই থাকিব ; বাবে বাবে গুটি ছিঁজি কিমান তত পাবা ? কিন্তু এবাৰ গুৰি কাটি দিলে গুটিৰ গুচবলৈ নোহোৱা কৈয়ে তোমাৰ অতীষ্ট সিদ্ধ হব । সকলো গৰ্হিত কাৰণো গুৰিটো বিচাৰি গৈ তাত্তে কুঠাৰ লগাৰ লাগে তেহে আত্মশিক্ষা নিয়ম মতে হয় । আমি যেই সেই বেয়া কাম কৰিলে তাক কৰাত নো উদ্ভৱ কোন আজ্ঞা লক্ষন হ'ল, সেইটো চাব লাগে, আৰু সেই আজ্ঞা বুজিবলৈ আৰু পালন কৰিবলৈ উপায় চিন্তিব লাগে, ইয়াকে কৰিলেই দোষৰ গুৰিতে কুঠাৰ দিয়া হব, এক ক্ষেণীৰ বেয়া কাম লোপ পাবলৈ বাধ্য হব । এতেকে আত্মশিক্ষা অধ্যয়ন কৰোঁতে

আমাৰ কামবিলাক এটা এটাকৈ নধৰি সেইবিলাকৰ মূল স্বত্ব কি তাক বিচাৰি উলিয়াই লব লাগে ; আৰু কিমান দিনৰ মূৰত একোটা বেয়া কামকে ঘূৰাই কৰিলে বা তাক কৰিবলৈ প্ৰলোভন কি পৰিমাণে বাঢ়িল বা টুটিল ইয়াক নেচাই ঘাই বিপুল শক্তি কিমান বাঢ়িছে বা টুটিছে তাকহে চাব লাগে । আদি বিপুল কেইটাক টিপা মাৰি ধৰিব পাৰিলে আৰু সিহঁতক উকাবলৈ নিদি নষ্ট কৰিবৰ চেষ্টা কৰিলেহে আত্মশিক্ষা নিয়ম মতে হব পাৰে, উন্নতিও চিৰস্থায়ী হ'ব পাৰে । ইয়াক কৰাৰ এটা প্ৰধান উপায়—যি দোষৰ বিপক্ষ যিটো গুণ তাৰ চৰ্চা কৰা । কোনো দোষৰ বিৰোধী গুণটো বঢ়াব পাৰিলে সেই দোষ কমিবই লাগিব । সঁচা কবলৈ শিকিলেই মিছা নকবলৈ শিক্ষা হ'ব, ক্ষমা শিকিলেই ক্ৰোধ যাব । পৰিশ্ৰম কৰিবলৈ শিকিলেই এলাহ যাব । একেটা বস্তুতে একে বিধৰ দোষ গুণ দুইটা হ'ব নোৱাৰে, বগা বেচি কৰা মানে ক'লা কমিব । আমাৰ কাৰ্য্যবিলাকৰো সেইদৰে সিহঁতক ভালকৈ আনিব খোজা মানে বেয়া গুণ কমি যাব । অকল বেয়াকে নকৰে বুলি থাকিলে নহয়—ভাল কৰিম বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰিব লাগে আৰু সেই অনুসাৰে কৰিবও লাগে ।

ইয়াক কৰিবৰ এটা প্ৰধান উপায়—কোনো এটা দোষ কৰিবলৈ প্ৰলোভনৰ বিবিলাক স্থল থাকে তাক এৰা । এটা বেয়া স্বভাব থাকিলে তাক গুচাবলৈ হ'লে যি ঠাইত বা যি সম্বন্ধত সেই স্বভাবৰ কাৰ্য্য হ'ব পাৰে তাক এৰি ব'ত তেনে কাৰ্য্য হ'ব নোৱাৰে তেনে ঠাই বা সম্বন্ধ বিচাৰি ললে সুবিধা নহ'ব নে ? নিজৰ কৰ্ত্তব্য নকৰাটো তুমি পাপ বুলি জানিছা আৰু তুমি তোমাৰ কৰ্ত্তব্য নকৰাৰ বাবে তোমাৰ মনত আত্মশিক্ষা আৰু কৰ্ত্তব্য কৰিবলৈ শিকাই তোমাৰ ইচ্ছা হৈছে, তেন্তে যি মানুহৰ নিজ কৰ্ত্তব্য অৱহেলা কৰা দণ্ডৰ আছে সেই মানুহৰ লগ এৰি যি মানুহে নিজ কৰ্ত্তব্য কৰাকে এটা স্তম্ভ মানে, তেনে মানুহৰ লগ লোৱা তোমাৰ এটা উদ্ভয় সহায় নহ'ব নে ? ঘোঁৰাত খলে সোণো এলাহুৱা হয়, আৰু সোণৰ লগত কাচেও উজ্জল বৰণ ধৰে, এই কথা গমি চালেই আমি কোৱা কথাৰ প্ৰমাণ হ'ব, নিজৰ মনক উন্নত কৰিলেই ইয়াক কৰিবলৈকো ইচ্ছা হ'ব, হাতেৰে ভাঙি হুঁহুলা গুচাব নোৱাৰি, কিন্তু কিছু গুণবলৈ উঠিলেই হুঁহুলা ডলত পৰি থাকিব, তোমাক চুৰকে নোৱাৰে । ওখলৈ উঠিবলৈকো প্ৰথমে বেনেকৈ

ক'লৌৰ হাত সাৰিবৰ ইচ্ছা প্ৰথমতে হব লাগে, অসং সঙ্গ আদি এবিধলৈকো প্ৰথমে ইচ্ছা হব লাগে, আৰু মনক উন্নত নকৰামানে বেয়া কামক মনে-চিতে ঘিণাবলৈ নিশিকামানে সেই ইচ্ছা নহয়।

ওপৰত কৈ অহাবোৰ—পাপ গুচাবৰ উপায় বোগৰ ঔষধ ! অকল থাকে মনত বাখিলে আৰু আত্মশিক্ষাৰ উপায় কেৱল সেইবিলাককে মানিলে, নবীয়াক শুদ্ধ ঔষধ খুউৱাব দৰে হব। বোগীক অকল ঔষধ খুৱালেই আৰু অপথা তুখুৱাই থলেই বোগৰ উপশম হেঁচুৱা টান; গত বল-শক্তি থবলৈ পথা বস্তু খুৱাবও লাগে। আমাৰ বেয়া অংশ গুচাবলৈকো ভালৰ অংশক পোহপাল দিলে হে ত্ৰয়োগ হয়। সকলো মানুহৰে বেয়া যিখানেই থাকক ভাল গুণও কিছুমান থাকে। এই ভাল সকলৰ উন্নতিলৈকো সততে চকু দি থাকিব লাগে। বেয়া স্বভাৱ গুচাবলৈ যিবেৰ গুণৰ চৰ্চ্চা কৰোঁৱক তাৰ লগতে এইবিলাক সহায় হব। পুণ্যৰ সংখ্যা যিমান বাঢ়ে পাপৰ সংখ্যা সিমানে কমিব, পাপে থাকিবলৈ ঠাই নেপাই আপোনা-আপুনি পলাব লাগিব। পাপ সবহ হ'লে পুণ্যই ঘিণত আঁতৰ হয়; পুণ্য সবহ হ'লে কষ্ট পাপক দংশে।

কোনো লোকৰ এটি বিশ্বাস থাকে যে পেটত ভাল ভাব থাকিলে মুখেৰে বা বাহিৰা কামত তাক প্ৰকাশ কৰা নকৰাত একো কথা নাই। এইটি কিন্তু ভুল, তোমাৰ মনত অনেক ভাল ভাব থাকিব পাৰে, কিন্তু সেই ভাল অহুসৰি কাম কৰিব নোৱাৰিলে থকাৰ লাভ কি? ভাল ভাব মনত থকাত বেয়া নকৰি থাকিব পাৰিব পাৰা; কিন্তু ভাল কৰ্মশীল আৰু ক'ত হব? আমি অকল বেয়া নকৰাকৈ থকাই কিন্তু উদ্ভৱৰ ইচ্ছা নহয়, আমাক দিয়া শক্তিকৈ অপব্যয় নকৰি তাৰ জোখাবে ভাল কামো কৰিব লাগে। নিজে তৃপ্ত কৰি উপাৰ্জন কৰিব লাগে এই কথা জানিলেই নহয় আৰ্জিবও লাগে। তত্পৰি মনৰ ভাল ভাবক কাৰ্য্যত লগালে তাৰ উন্নতি হয় আৰু কি কেনেকৈ কৰিব লাগে তাক জানি নলগালে সেই ভাব আঁতৰি পীৰে লোপ পাবৰ সংশয় থাকে। অহু কৰাৰ নিয়মটো লিখি অহু নকৰিলে নিয়মটোকে ভালকৈ বুজাই নহয়, বুজা হ'লেও বেগেতে গাহৰোঁৱক; আন কি, নিয়ম বুজি অহু কৰি কিছুদিন ভালকৈ অভ্যাস কৰিলেও, কৰিবলৈ এৰি দিলে, কিছুদিনৰ পাচতে এটাইবোৰ পাচৰি পেলাও, আকৌ

নকৈ লিখিব লগা হয়। আত্মলিখিকাৰ বিষয়তো এইটো কথাই খাটে; ভাল কি তাক জানি সেই জ্ঞানক সততে কামত লগাই থাকিলেহে জ্ঞানটো পকা হয়। আৰু তাক পোৱাৰো উপকাৰ হয়, নকৰিলে সি জ্ঞান হোৱা নোহোৱা সমান, সময়ক হাতে পোৱাত নথকাই হবগৈও পাৰে, আত্মলিখিকাত মনেগাই লাগিব লাগে, ভিতৰৰ ভাবক বাহিৰৰ কামত দেখুৱাব লাগে, দেখুৱাটো একো বেয়া কথা নহয়। বাহিৰা জগতৰ সহায়ো আমাক লাগে। আৰু নিয়মিত পৰিমাণে লোৱাও উচিত, ঈশ্বৰে ভুল কৰি আমাক এই জগতত সজ্ঞন কৰা নাই, বাজ ভিতৰ চুইটা মিলাই ৰাখিব পৰাইহে আমাৰো জ্ঞানৰ চিন।

আমাৰ মনে বহিজগতৰপৰা আৰু এবিধ সহায় বিচাৰে। যেই সেই এটা কাম কৰিবলৈ হ'লে অমুক দিনৰ পৰা বা অমুক ঠাইলৈ গ'লে ইয়াক কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিম, এনে এটা ভাব আমাৰ মনলৈ আহে। এনে ভাব আমাৰ মনৰ দুৰ্বলতা হ'লেও সি স্বাভাৱিক। সেই কাৰণে মনে অকলৈ শক্ত নহৈ এনেকুৱা অলপীয়া সহায়ো বিফেৰা বিচাৰে, তাকো নিষিগাই নিয়মীয়াকৈ দিয়া উচিত। মনৰ দুৰ্বলতা শুচান পৰাটো অৰ্থাৎ এনে কথাই আত্মলিখিকাত তেঁটা নিদিয়াকৈ ৰাখিব পৰাটো অতি শুদ্ধৰ কথা; কিন্তু যেতিয়া নোৱাৰা তেতিয়া তাক বলেৰে শুচাবলৈ গ'লে বিধিনি হে হব পাৰে। এই বিধৰ সহায় মনক দিবলৈ যাওঁতে অলপ সাৱধান হব লাগে; তাৰ শুণ বাস্তবিকৈ যিমান তাতকৈ সবহ বুলিবলৈ মনক দিব নেলাগে। এনেবিলাক কথাই আমাক সোঁৱৰণি দিব পাৰে আৰু আলচা কামটি কৰিবলৈ ঠিক কৰি থোৱা সময় পালেহি বুলি মনত উৎসাহ জন্মাই দিব পাৰে, ইয়াতকৈ সবহ একো কৰিব নোৱাৰে, আৰু ইয়াৰ অধিক পাবলৈ আশা কৰাও অনিষ্টকৰে মূল। আমি যাওঁ বুলিলে বাট দেখুৱাব পাৰে, বাট টুটাৰ নোৱাৰে, বাট টুটোৱাৰ গৰাকী আমি হে। কাম কৰিবলৈ সময় ভাগ কৰি থলে ঘড়ীয়ে টং টং কৰি বাজি, এইটো ধৰিবৰ সময় এইটো এৰিবৰ হ'ল বুলি আমাক সোঁৱৰাই দি কাৰ্য্যত উত্তম সহায় হব পাৰে, আমাৰ মন নহ'লে আমাক কাৰ্য্যলৈ টানি নিব নোৱাৰে। এতেকে এইবিধৰ সহায় কিমান পটু তাক নেপাহৰি উচিত পৰিমাণে ব্যৱহাৰ কৰা একো বেয়া নহয়।

শেষত আমি ইয়াকে কও যে আত্মশিক্ষা কৰাটো বৰ টান ; কিন্তু
 ঠিলা কামেৰে কেইটা ভাল কাম হয় ? ইয়াত শিক্ষক ছাত্ৰৰ একেজনই ;
 সেই কাৰণে যদি বোলা, ছাত্ৰৰে আওপাক মাৰিবলৈ খোজে, আমি কব
 পাৰোঁ। ইয়াকে যে শিক্ষকে নো আওপাক মাৰিব নোৱাৰিব কিয় ? শিক্ষক
 টানমুখীয়া হ'লে যিটি ছাত্ৰ পাইছা তেওঁ শিক্ষকৰ বশ হবই দাণিব । সেই-
 গুণে যদি আত্মশিক্ষা ঠিলা নহয়, সঁতুৰি সাগৰ পাৰ হোৱাৰ ইটিলা টানো ;
 মন কৰিলেই বহুত কৰিব পাৰি ।

জয়মতী কুঁৱৰী আৰু লাজি-গদাপানি

ষোড়শ শতিকাৰ শেষ ভাগৰপৰা সপ্তদশ শতিকাৰ প্ৰাৰম্ভলৈকে আহোম ৰাজ্যৰ ভিতৰত এটা ভয়ানক বিপ্লৱ হৈছিল। প্ৰায় ৮০ বছৰৰ ভিতৰত আহোমৰ সিংহাসনত দুজনমান ৰাজপুত্ৰ বহে। এই সময়ত ময়ূসকলে ভালকৈ ৰাজকীয় ক্ষমতাৰ বিপক্ষে নুব পাতি উঠিছিল। ১৫২২ শ'কৰ পৰা ১৬০১ শ'কলৈকে যি দুজন ৰজা হয়, তাৰে চাৰিজনে ময়ূসকলৰ কোপদৃষ্টিত পৰি অকালতে প্ৰাণ হেৰুৱায়, এজনে থিকাৰ বেজাৰে আত্মঘাতী হয়, এজন হে স্বাভাৱিকৰূপে মৰে। এওঁলোকৰ শেষত চুলিকমা ৰজা হয় (১৬০১ শ'ক)। এওঁ নিচেই কটাৰীনলীয়া আৰু ল'ৰামতীয়া মানুহ আছিল দেখি এওঁক সকলোৱে লৰাৰজা বুলি মাতিছিল। এওঁ সিংহাসনত বহিয়েই কেনেবাকৈ ময়ূবিলাকৰ বড়বড়ত আগৰ ৰজাসকলৰ দৰে অকালতে প্ৰাণ হেৰুৱাব লাগে বুলি ভয়ত আশঙ্কিত হবলৈ ধৰিলে।

আগেয়ে ময়ূসকলৰ কুমস্থৰাত যিসকল ৰাজপুত্ৰৰ মৃত্যু ঘটিছিল, তেওঁলোকৰ সম্ভান-সম্ভাৰিলাকেও সতৃষ্ণনয়নে ৰাজসিংহাসনলৈ চাই আছিল। কোনোজনে গোহাঁহ ডাঙ্গৰীয়াসকলৰ গাতে আউজি কাৰ্য্য সাধিছিল, কোনো কোনো গোহাঁই ডাঙ্গৰীয়াই বা আন এজন কোঁৱৰৰ খাটনিত আকৌ পতা-জনক বধি আন এজনকে পাতিছিল, কোনোৱে বা আকৌ সেইজনকো বধ কৰিবৰ আয়োজন কৰি ই মৰিলেই মই ৰাজ্য পাম বুলি আশাতে বৈ আছিল। এইদৰে কেবাকৈদতো ৰাজসিংহাসন আকাজকা কৰা কোঁৱৰসকলৰ প্ৰাচুৰ্য্য দেখি লৰাবজাই পেটে পেটে পৰামৰ্শ সাজি চলে-চক্ৰান্তে এই ৰাজপুত্ৰসকলৰ অন্ধকৃত কৰি দিবৰ কিকিৰ পাতিলে। এতিয়া ৰজা হব পৰা কেব-বিলাকত বহুত কোঁৱৰ আছে দেখিহে ময়ূসকলে তেওঁলোকৰ খাটনি এবিধ নোহোৱাৰি এজনক বধি এজনক ৰাজ্য দিয়ে, যদি সেই কোঁৱৰবিলাক অন্ধ-কৃতাকৈ নিমিত্তে ৰাজপদৰ অধোগ্য হৈ থাকে, তেনেহ'লে ৰজাৰ সিংহাসন নিৰুপক হব—লৰাবজাই ইয়াকে ভাবি শুকুচৰ পঠাই কেবাজন কোঁৱৰ

অচক্ষুত কৰালে। লবাবজাৰ এই কাৰ্য্যাত কেৱল বে বাজকৌৱৰৰ অচক্ষুত হৈছিল এনে নহয়, কেইবাজনক অন্যায়ৰূপে বধ কৰাও হৈছিল।

বিসৰল কৈৱৰপৰা আহোৱ সিংহাসনত বজা কুঁৱ পাৰে, সেই কৈৱ-
বিলাকৰ ভিতৰত 'তুংখুং' এটি বৰ ডাঙৰ কৈৱ। আমাৰ দেশত এই 'তুং-
খুং' কৈৱৰ বৰ নাহ। কোনোজনৰ বংশ পৌৰুষ উল্লেখ কৰি উপহাস কৰিব
লাগিলে আজিও ল'ৰা ভিৰোতা সকলোৱে "ইস মেদেৰিছা, তেওঁৰ জাৰিবা
তুংখুংকীয়া কৈৱৰ হে" বুলি ইহাৰে। লবাবজাই আন আন কৈৱৰ ভাৱীয়া
মাৰিলে হয়, তুংখুংকীয়া কৈৱৰ ফালে ডেওঁ একো কৰিব সোৱাৰিলে। সেই
কাৰণে ডেওঁৰ মনৰ আশঙ্কা হুস্তছিল। এই কৈৱৰ পোষৰ বজাৰ লাঙ্গি-গদাপানি
এজনা বৰ বাহুবলী কৌৱৰ আছিল। হুটা এটা শুভ্ৰৰূপে ডেওঁৰ অন্যায়
কৰক ছাৰি কাষকে চাপিব সোৱাৰিলে। লবাবজাই সাপ মাৰি সেওৱাত বিব
এবা বেয়া জানি মাহুহ এজাকক এই গদাপানিক ধৰিবৰ নিমিত্তে পাতি দিহে।
হুটা এটা লোকলৈ যদিও ভয় কৰা নাছিল, সবহ মাহুহ দেখি আশঙ্কা কৰি
গদাপানি নগা পৰ্ৱতৰ ফালে পলাই গ'ল।

লবাবজাই গদাপানি কৌৱৰক ধৰিবলৈ মাহুহ পচাৰ আগতে কৌৱৰে
বিয়া কৰাইছিল। বৰগোঁহাঁইৰ কৈৱৰ জয়মতী এওঁৰ প্ৰথম বহিৱী, আৰু
আমাৰ বৰ্তমান প্ৰভুত্ব নাসিকা। গদাপানি পলাই যোৱাত ডেওঁ ল'ৰা ভিৰোতা
এৰি গৈছিল। লবাবজাৰ লোকসকলে গদাপানিক ধৰত নেপাই, ডেওঁ
পলোৱাৰ বাতৰি পাই লবাবজাক জনালেগৈ। লবাবজাৰ মন ভুস্ত হব
বিচলিত হ'ল। পাচে ডেওঁ গদাপানিক ধৰিবৰ একোটা উপায় মেসেৰি হেওঁৰ
বৈৰীয়েক জয়মতীক ধৰি আনিবলৈকে সেনা পাঠিলে। সেনাসকলে বাজাজা
মতে জয়মতী কুঁৱৰীক ধৰি আনিবলৈগৈ। জয়মতী লবাবজাৰ ওচৰ পাওঁতে
বজাই হুছিলে—“দিবিয়েৰ কলৈ গ'ল ক ?” জয়মতীয়ে বজাৰ প্ৰশ্নৰ একো উত্তৰ
নিলিলে। কেবাবাবো প্ৰশ্ন হ'ল, জয়মতীয়ে এবাবো মাত একেবাৰকে মেলাইিলে।
পাচে লবাবজাই জয়মতীক কুঁৱাচোৱা চাওৱাকক মনি দি কলে, “তেওঁক
পাৰ, বত কৰিয়েই বা অইন কোনো উপায়ে হক এইম দুখন পৰা গদাপানিৰ
বাতৰি উলিয়া।” কুঁৱাচোৱা চাওৱাহে জয়মতীক বজাৰ আগবঢ়াবা আৰুজাই
নি, বৰ্তমান জয়মতীক ব'ত নাগ কৰাইছে, তাতে জয়মতীক বাতি ধৰি
নামা পাতি কৰি গদাপানিৰ বাতৰি সোধে। জয়মতীয়ে কীৰ্ত্তে সকলো বজাৰ

নহি থাকিল, তথাপি নিজৰ স্বামীৰ সম্পৰ্কে এবাৰো এটি কথা কৈ নকলে। এদিন দুদিনকৈ ছয় সাত দিন সেই ঠাইতে কুকুৰাচোৱা চাওদাদে জয়মতীক লাভি কৰি আছে, কিন্তু বুধাই যন্ত্ৰণা দিয়া মাত্ৰ হৈছে, তাৰ একো কাৰ্য্য হোৱা নাই। জয়মতীয়ে গদাপাণিৰ কথা নকয়। নিতৌ চাওদাদৰ যন্ত্ৰণাত জয়মতীৰ ক্ৰন্দন ধ্বনিত দশোদিশ প্ৰতিধ্বনিত হৈ উঠিল। লাহে লাহে এই কথা নগা পৰুৱাত পলাই থকা গদাপাণিৰ কাণত পৰিলগৈ। নিজৰ জিৰো-তাৰ যন্ত্ৰণাৰ কথা শুনিওঁতেও নগাৰ বেশ ধৰি জয়মতীক চাবলৈ আহিল। চুহুৰেনী গদাধৰে জয়মতীক লৰাবজাৰ সেনাৰ হাতত নানাবিধ যন্ত্ৰণা আৰু লাঞ্ছনা ভুজা দেখিলেহি। পাচে এসময়ত ছল চাই তেওঁ জয়মতীৰ ওচৰ চাপি, চিনাকি নিদি এইদৰে ক'লে—“হেৰ যাত্ৰহাজনী, তই কেলেই যন্ত্ৰণা ভুজি যবিছ ? গিৰিয়েবৰ কথা কৈ নিদিয় কিয় ?” প্ৰথমবাৰ এইদৰে সোধাত জয়মতীয়ে একো উত্তৰ নিদিিলে। উত্তৰ নেপাই চুহুৰেনী গদাধৰ আঁতৰি গ'ল। আকৌ বজাৰ সেনাই জয়মতীক ত্যাগ কৰিবলৈ ধৰিলেহি। সকলোৱে চাই আৰু সুবে কপালে হাঁত দি গুচি যায়। চুহুৰেনী গদাধৰে আঁতৰৰ পৰা একান্ত বনে, অস্তি বিহৱ ভাৱে জয়মতীলৈ আৰু সেই যন্ত্ৰণাকাৰীবিলাকলৈ চাই থাকে। নিজৰ প্ৰাণৰ ভয়ত একো মাতিব নোৱাৰে, মাত দিলেই চিনি পাই ৰাজকীয় সেনাই ধৰি নিব—ধৰি নিলেই সাং। কিন্তু চাওদাদ আৰু সেনাবিলাক আঁতৰি ৰোহাত গদাধৰ আকৌ জয়মতীৰ ওচৰ চাপিলেহি। আকৌ আগবঢ়বেই বজাই জয়মতীক হুছিলে গৈ, এইবাবো বজাই একো উত্তৰ মাগিলে। কিন্তু এইবাৰ জয়মতীয়ে বজাক চিনি পালে। ভাবিলে যে যাৰ নিৰিন্দে তেওঁ এনে যন্ত্ৰণাকো কাণ কৰা নাই আৰু নিজৰ জীৱনকো উদ্ধাৰ কৰিবলৈ ধৰিছে, তেওঁ নিজেই ধৰা দি সকলো নাশ কৰে। জয়মতীয়ে জগদীশ্বৰ আৰু স্বামীগুৰুৰ চৰণ চিন্তি, বেডৰ কোব, ডোমচোৰাত, চমটা একোকে কেবেপ নকৰি সতীত ডেজেৰে তেজখিনী হৈ লৰাবজাৰ নবঘাতী পাণ্ডুলকলৰ মনত বিষয় জন্মায় থাকিল, কিন্তু গদাপাণিৰ মনে নগলে। তেওঁ তৃতীয়বাৰ কাৰ চাপি হুছিলগৈ। “যাত্ৰহাজনী, তই কেলেই ইহান বজাৰ লৈছ ? গিৰিয়েবৰ কথা কৈ তই ককা পৰ।” স্বামীৰ এইবাৰ মনত বৰ বেজাৰ আৰু বিৰক্তি লাগিল। তেওঁ কৃত্ৰিম কোব দেখুৱাই বজাক এইবাৰ এইদৰে উত্তৰ কৰিলে, “মোৰ গুহুৰুৰ কথা হই নকওঁ, ইকিলাকব কি হৈছে ?

এইবিলাকক কোনে ইয়ালৈ মাতিছে, শুচিবা নেবাৰ কিয় ?” অৰ্থাৎ জয়মতীয়ে গদাপাণিৰে তিনিবাৰ দেখা দিছেহি। যদি কেনেকটো বজাৰ টেকেলাই গম পায় তেনেকৈহে সকলো বৰ্জনা লাঞ্ছনা বুধাই বৰ্খাই। এই তাৰি জয়মতীৰ কথা শুনি গদাপাণিয়ে চক্ৰ সুৰ্য্যাদি দেৱতাক সাকী কৰি ক’লে যে “মই লুপ্তৱাৰ পৰা আহি দেখাদি তিনিবাৰ মোৰ কথা কৈ বন্ধা পৰিছিলোঁ, তেওঁ এওঁ ছত্ৰনিলে। এতিয়া আক মোৰ গাত একো প্ৰত্যাহ্বান নাই।”

গদাপাণিয়ে এইদৰে কৈ আকৌ নগা পৰ্বতৰ ফালে গলগৈ। চাওঁৱৰে ১৭১৬ দিন ওপৰত কোৱাৰ দৰে জয়মতীক লাভি দিও গদাপাণিৰ বিষয়ে একোকে উলিয়াব নোৱাৰিলে। শেষত স্বামীৰ চৰণ চিন্তি জয়মতীয়ে এদিন সেই পাণ্ডাপূৰ্ণ ঘূণনীয় সজ পৰিত্যাগ কৰি, নব্বয় দেহ এৰি, চিৎস্বৰূপীৰ কীৰ্ত্তি ৰাখি আহোমসকলৰ নাম পৱিত্ৰ কৰি, পৃথিৱীত নাৰীসকলক পতি-প্ৰাণতাৰ উদাহৰণ দেখুৱাই বৈষ্ণৱধামলৈ গৈ জয়মতী, সাৰ্বভৌম স্থান অধিকাৰ কৰিলে। জয়মতীৰ ল’ৰা দুটি আছিল। মাকৰ মৃত্যুৰ পাচত ল’ৰা দুটিক মৃত্যু মাকে নিলে। এই ল’ৰা দুটিৰ জ্যেষ্ঠিয়েই আহোম বজাসকলৰ গোৱত স্বৰূপ স্বৰ্গদেৱ কল্পসিংহ।

গদাপাণিয়ে নগা পৰ্বততে ছগ্ৰবেশেৰে থাকিল। নামচাং, টাবলুং ইত্যাদি নগা পৰ্বতবিলাকৰ আজি ইটো টিলাত কালি সিটো টিলাত পলাই থাকি যাজে যাজে ভৈৰৱলৈ আহি পায়, কচু, আলু, জলকীয়া ইত্যাদি বেচি জীৱিকণ মোকোলাবলৈ ধৰিলে। যাজে যাজে ল’ৰা দুটিকে বাহুতেকৰ তাত চাই যায়। এনে এটা প্ৰবাদ আছে, এদিন হুতু গদাপাণি টাবলুং নগা পৰ্বতত থকা কুপাই লৰাবজাৰ সেনাবিলাক গৈ তেওঁক তাতে বেৰি ধৰিলে। সেই টাকলুত বৰ ভাঙৰ ঘৰ যেন শিল এটা আছিল। গদাপাণিয়ে প্ৰথম ৰাজত পৰি আতুৰ হৈ অতি কাতৰ স্বৰেৰে বন-দেবীক সন্বেদন কৰি ক’লে ধৰিলে, “হে ৰাভ! আজি মোক বন্ধা কৰা।” গদাপাণিৰ কাতবোজিত অকস্মাৎ পৰ্বতৰ সেই বিশাল শৈলভাৰ উৰবাতিত হ’ল। গদাপাণি তাৰ ৰাজতে সোমাই থাকিল। লৰাবজাৰ সেনাই তেওঁক নেপাই উলটি আহিল। এই শৈলভাৰক একো শিলটোক নগাইতে আজিলৈকে পূজা-পাঠলাদি দিয়ে। আক এফিৰ গদাপাণিক লৰাবজাৰ সেনাবিলাকে সেই পৰ্বতমালাতে লগ পায়। সেইদিনাৰ নন্দকৈও এটি অক্লান্ত ঔপন্যাসিক প্ৰবাদ আছে। লৰাবজাৰ চৰকাৰকে যেতিয়া

গদাপাণিক কেউ কালৰপৰা বেৰি ধৰিলে, সেই সময়ত ছফ্ৰ বৰগছ এজোপাত এজনা খায়াতী তিবোতাৰ আবিৰ্ভাব হয়। তেওঁ সেই গছৰ ডাল এটাত মাটিলৈ ভৰি ওলোৱাই বহি তেওঁৰ দীঘল লহকাৰ (মেখেলা) তলত গদাপাণিক ছমাই লুকাই ৰাখি শত্ৰুৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা কৰিলে।

এইদৰে ঘনাই বিপদত পৰা দেখি গদাপাণি নগা পৰ্বত এৰি ভটিয়াই যাবৰ মন কৰিলে। কামৰূপৰ বন্দৰ বৰফুকন গদাপাণিৰ তিনিহীয়েক। নগা-পৰ্বতৰ পৰা ভটিয়াই অহাত বাটতে সলাল গোহায়ে তেওঁক চিনি পাই উক্ত বন্দৰ বৰফুকনৰ ঘৰলৈ যাবৰ নিমিত্তে গদাপাণিক পৰামৰ্শ দিলে। গদাপাণিয়ে তেওঁৰ পৰামৰ্শকে সাৰোগত কৰি কামৰূপলৈ গ'ল। তাত প্ৰথমে গোহাৰী এজনীৰ ঘৰত, পাচত ব্ৰাহ্মণ এঘৰৰ আশ্ৰয়ত, তাৰ পাচে কোনোবা চাক-কুচীয়া বৰদ্বাৰ ঘৰত থাকে। কিন্তু ইয়াত থকাও আপদজন্য যেন নেভাবি তেওঁ বাণীগাৱলৈ আঁতৰি যায়। এই বাণীগাৱলৈ গাবোৱনী এজনীয়ে বৰ আতোপুতো কৰি গদাপাণিক প্ৰতিশাল কৰে। এই গাবোৱনী বাণীয়েই কামৰূপৰ বৰ্তমান বাণীৰজাৰ বংশৰ মূল।

লাহে লাহে লৰাবজাৰ অভ্যাচাৰ বেছি হ'ল। গদাপাণি বৰ বাহুবলী আছিল। সকলোৱে তেওঁ ৰাজ্যৰ ফলমূলবিলাক গুচাব পাৰিব যেন ভাবি তেওঁক বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। ইতিমধ্যে বন্দৰ বৰফুকনে বাণীত গদাপাণি পলাই থকা ছু পালে। পাচে তেওঁৰ আৰু অন্যান্য ৰাজ বিষয়াবিলাকৰ সাহায্যত গদাপাণিয়ে ১৬০০ শ'কত আহোম ৰাজসিংহাসনত উঠি কেনেকৈ গদাধৰসিংহ নাম গ্ৰহণ কৰি আহোম ৰাজ্য শাসন কৰিছিল তাক বুৰঞ্জী-পাঠক দ্বাৰাই জানে।

গদাধৰ সিংহ স্বৰ্গদেৱৰ পৰকালৰ শিচত, কছৰিগৈ স্বৰ্গদেৱৰ ৰজা হৈ, তেওঁৰ মাতৃক লৰাবজাৰ সেনাবিলাকে যি ঠাইত দণ্ড কৰি কৰি ৰখিলে, সেই ঠাইতোষৰৰ ঘটনাটি জ্বলীয় কৰিবৰ বনেবে সেই ঠাই ভোথককে ৰাজ কৰি, জয়ন্তী কুঁৱৰীৰ নামেৰে জয়সাগৰ নাম যি পুখুৰী এটা বনালে। আজিও নিম্নবাগৰ জিলাত এই জয়সাগৰ পুখুৰীয়ে জয়ন্তী কুঁৱৰীৰ বন্দিত থকা হৈ নানা বেশ-বিশেষত তেওঁৰ জ্বলাবীজন্ত নতীয়াৰ পকিৰ যি অৰৰ বাহনীৰ অকল কীৰ্ত্তি ঘোষণা কৰিব লাগিছে।

চেতন শ্ৰাণী আৰু উদ্ভিদৰ পাৰ্থক্য কি ?

পৃথিবীত বিমানবিলাক বহু আছে, সকলো পৰমাণুৰে গঠিত। সেই পৰমাণুবিলাক ইমান সৰু যে, সিহঁতক বৰ ডাকৰ অৱস্থীত প্ৰত্যক্ষকৈ দেখা নোহায়। বেছীৰ আগত বিমান চোপা তেজ ধৰে নিও হেজাৰ হেজাৰ পৰমাণুৰে সমষ্টি। কীটাত নামেৰে চকুৰে হনিব নোহোৱা কেত-বিলাক পোক আছে, সিহঁতো হেজাৰ হেজাৰ পৰমাণুৰেই গঠিত।

এই পৰমাণুবিলাক অৱস্থা আৰু কাৰ্য্য ভেদে লগ লাগি বেলেগ বেলেগ বস্তুত বেলেগ বেলেগ আকৃতিৰ আৰু বেলেগ বেলেগ ক্ৰিয়াবিশিষ্ট অণুৰ সৃষ্টি কৰিছে। এই অণুবিলাক আকৌ সংযোগ, বিয়োগ, কণাত্তন ইত্যাদি ভৌতিক আৰু ৰাসায়নিক ক্ৰিয়াত লগ লাগি এটা কণ এৰি আন এটা কণ ধৰি সকলো বস্তুৰ সৃষ্টি কৰিছে, বেলেগ হৈ সকলো বস্তুৰ ধৰ্মসমূহ কৰিব লাগিছে। অণুৰ উৎপত্তি, বৃদ্ধি আৰু বিকাশ হ'ব লাগিছে আৰু ইটো অণুৰ পৰা সিটো অণু বেলেগ হৈ যাব পৰা ৰূপতেই সকলো বস্তুৰ ধৰ্মসমূহ সৃষ্টি হ'ব লাগিছে। চেতন, অচেতন, উদ্ভিদ এই সকলোবিলাক বস্তু অণু আৰু পৰমাণুৰে গঠিত হৈছে। সেই কাৰণে এই বস্তুবিলাকৰ উৎপত্তি, স্থিতি, বৃদ্ধি, বিকাশ আৰু ধৰ্মসমূহৰ বৃদ্ধি, এই বস্তুবিলাকৰ অণুৰ উৎপত্তি, স্থিতি, বৃদ্ধি, বিকাশ আৰু ধৰ্মসমূহৰ বৃদ্ধিৰ লাগে। ৰাসায়নিক আৰু ভৌতিক ক্ৰিয়াত বেলেগ বেলেগ অণুৰ সংযোগেই তাৰ উৎপত্তি, বৃদ্ধি, বিকাশ কাৰণ আৰু বিয়োগেই ধৰ্মসমূহ আৰু উৎপত্তি, বৃদ্ধিৰ কাৰণ। বিয়োগৰ পৰা কেনেকৈ উৎপত্তি আৰু বৃদ্ধি হয়, সেই বিষয়ে পাঠত কোৱা নাই, কিন্তু ধৰ্মসমূহ কেনেকৈ হয় সেই বিষয়ে কোৱা নাই।

অণুৰ ধৰ্মসমূহ বা কণ বৃদ্ধিৰ এইটো বৃদ্ধিৰ কোনোদিশে যে ই একেদৰে সোপ পায়; সমসাক্ষৰ কোনো বস্তুৰে একেদৰে বা অভিন্ন সোপ পাই; এটা কণ এৰি আন এটা কণ ধৰে যাবোঁ। যিকোনোদিশে অণু সকলোদৰে চকুৰে দেখিবলৈ পাওঁ, আৰু তাৰ শীতলতা, কঠিনতা ইত্যাদি একেদৰে। অৱশ্যেই অণুৰ পাৰ্থক্য; কিন্তু যিকোনোদিশে অণুৰ পাৰ্থক্য নাই।

আক কঠিনত দেখাকে আক শীতলতও অলপ করে। সেই বসক তাপত তাপ হ'লে আকি আক বসক দেখিলেই লোপাও ; কিন্তু সেই বুলিয়েই যে বসকৰ অণুপৰমাণুৰ লোপ হ'ল এনে নহয়, যি অণুবিলাকেৰে বসকভাৰ্য্য গ্ৰথিত হৈছিল, সেই অণুবিলাক তাপত বাষ্পকণা হৈ অদৃশ্য হৈ হ'ল। সংযোগ পালেই সেই বাষ্পকণাবিলাক লগ লাগি আকৌ পানী হয়, আক সেই পানী লিভল হ'লে বসক হয় পাৰিব। কাঠ এডালি পুৰি ছাই হ'লে কাঠ-ডালিৰ পৰমাণুবিলাক যে লোপ পালে এনে নহয়, যি যি ভৌতিক পদাৰ্থেৰে কাঠডালি নিৰ্মিত হৈছিল, সেই ভৌতিক পদাৰ্থবিলাকৰ কণাস্বৰ মাথোন হ'ল। কাঠডালিৰ কেতখিনি ভৌতিক পদাৰ্থ পুৰি ধোঁৱাত পৰিণত হ'ল, সেই ধোঁৱা বায়ুৰ লগত মিহলি হ'ল আক সেই বায়ুৰ পৰাই আকৌ পৃথিবীৰ নানা তৰহৰ বস্তুৰ উৎপাদন হ'ল। ইপিনে আকৌ কাঠডালিৰ কিছুমান ভৌতিক পদাৰ্থ ছাইত পৰিণত হ'ল ; সেই ছাই কালে মাটিৰ লগত মিহলি হৈ মাটি সাকুৱা কৰিলে, সেই মাটিতে আকৌ নতৈ গছ গজিল, সেই গছে আকৌ সেই মাটিৰ সাৰ লৈ উৎপত্তি, বৃদ্ধি, বিকাশ হবলৈ ধৰিলে।

অভিভা দেখা গ'ল যে, পৃথিবীৰ সকলো বস্তুৰ প্ৰলয় থাকিলেও মূল পৰমাণুৰ প্ৰলয় বা ধবংস নাই। ভৌতিক আক ৰাসায়নিক ক্ৰিয়াত সংযোগ, বিয়োগ, ইত্যাদি ক্ৰিয়াত সকলো বস্তুৰে উৎপত্তি, বৃদ্ধি বিকাশ কৰে আক বিয়োগ কণাস্বৰ ক্ৰিয়াত সকলো বস্তুৰে ধবংস সাধন কৰে। মূলতে সকলো বস্তুৰে পৰমাণু একে। ক্ৰিয়া আক অবস্থান্তৰে সেই একেবিধ পৰমাণুৱেই বেলেগ বেলেগ বস্তুত বেলেগ বেলেগ ক্ৰিয়া আক গুণবিশিষ্ট অণুৰ প্ৰস্ৰন কৰে। উদ্ভিদ আক চেতন প্ৰাণীৰ পৰীৱত এই অণুবিলাক লগ লাগি কোষ নাৱেৰে এই ছুই পাৰীৰ মূল কণা এটি উৎপত্তি কৰে, এই মূল কণাৰে পৰা দুয়ো ভাগতৰ বস্তুবিলাক সৃষ্টি হৈছে। এই দুয়ো ভাগতৰ বিহান ওপৰ খাপলৈ উঠা বায়, সিহান কোষৰ গুণ আক ক্ৰিয়া বেলেগ দেখা যায় ; কিন্তু দুয়ো ভাগতৰ বিহান তলৰ খাপলৈ নহা যায়, সিহান দুয়োবিধ কোষৰ গুণ আক ক্ৰিয়াও বিল দেখা যায়। এই দুয়োভাগতৰ কি কি ক্ৰিয়া আক কি কি অবিদ আছে ইয়াৰ আলোচনা কৰাৰ আগেয়ে চোৱা যাওক এই দুই ভাগতৰ কোষ কি ?

পুৰাতন বৈজ্ঞানিকসকলৰ মতে কোষ "এটমিক" নামেৰে জনীয়

পদাৰ্থৰে ভৰি থকা এটি সৰু মোনা। কিন্তু আজিকালিৰ পণ্ডিতসকলে কয় যে, বাহিৰৰ আবৰণটোকেই কোষ বোলা নাযায়; কোষ মূলিলে প্ৰটপ্লেজম নামেৰে জলীয় পদাৰ্থটিকহে বুজায়। যি আবৰণে প্ৰটপ্লেজমক ঢাকি ৰাখে, সিও প্ৰটপ্লেজমৰ পৰাহে উৎপত্তি হয়। এই জলীয় পদাৰ্থটিৰ ভিতৰত জীৱাঙ্কুৰ নামেৰে কিছুমান অণু আছে, এই অণুবোলাকেই কোষৰ উৎপত্তি আৰু বৃদ্ধিৰ মূল। এই জীৱাঙ্কুৰটিও প্ৰটপ্লেজমৰ অপভ্ৰষ্টাংশৰ পৰা আহে। তলত কোষৰ এটি চিত্ৰ দিয়া গ'ল।

ক—বাহিৰৰ আবৰণ

খ—“প্ৰটপ্লেজম” নামেৰে জলীয়পদাৰ্থ

গ—জীৱাঙ্কুৰ

উদ্ভিদ জগতত “প্ৰটপ্লেজম” আবৰণখনি থাকে। কিন্তু চেতন শ্ৰাবী জগতত কোষৰ ঢাকোনখনি প্ৰায়েই নেথাকে। কিন্তু কোনো কোনো উদ্ভিদৰ কোষতো আবৰণ আছে, কাজে কাজে ফেৰিবলৈ পোৱা যায় যে, উদ্ভিদৰ কোষ যাজেই আবৰণ নাই এনে নহয়।

চুমো জগতৰ প্ৰটপ্লেজমৰ পত্তি আছে। অৰ্থাৎ প্ৰটপ্লেজম কেতিয়াও বিৰূপে নেথাকে; তাৰ অৱস্থিতিৰ ঠাই লবাই থাকে। উদ্ভিদ জগতৰ কোষৰ আবৰণখনি থকাৰ নিশ্চিতে প্ৰটপ্লেজমৰ পত্তি থাকিলেও কোষৰ পৰা-চুতি নহয়; আবৰণখনিৰ ভিতৰতে প্ৰটপ্লেজম ইন্সৰণ পৰা সিহঁতলৈ চৰি থাকে। এই পত্তিৰ কোনো বন্ধা নিয়ম নাই, কোষ বৃদ্ধিৰ আৰু উৎপত্তিৰ মূল কাৰণ উদ্ভিদ জগতত প্ৰটপ্লেজমৰ এই পত্তিয়েই। চেতন শ্ৰাবী জগতৰ কোষৰ পত্তি থকাৰ কাৰণেই অনেক তলৰ ধাপৰ চেতন শ্ৰাবীয়ে নিজৰ ঠাই সলাই বেলেগ ঠাই লয়। আৰু এইদৰে ঠাই সলাওঁতে যি উপাদেয় বস্তু পায়, সেই উপাদেয় বস্তু গ্ৰহণ কৰি বৃদ্ধি প্ৰাপ্ত হয়। চেতন শ্ৰাবী জগতৰ প্ৰায় কোষৰে পত্তি পত্তি থকাৰ বাবে আৰু উদ্ভিদ জগতৰ কোষৰ পত্তি পত্তি নথকাৰ বাবেই অনেক কোষৰ পত্তি অপভ্ৰষ্টকো উদ্ভিদ আৰু চেতন শ্ৰাবীৰ মূল বেলেগ বিষ কৰিছিল। কিন্তু আজিকালি এইটোও প্ৰমাণ হৈছে যে

“জুলাই” “জানুয়ারী” “কল্যাণী পাদম” ইত্যাদি কিছুমান উদ্ভিদকে সাধাৰণ্য গতি শক্তি আছে। কাজে কাজেই এই বিষয়েও উদ্ভিদ আৰু চেতন প্ৰাণীৰ হিচাল ওলাই পৰিছে। সাধাৰণতঃ জানিবা উদ্ভিদৰ গতি নাই, চেতন প্ৰাণী গতিবিহীন।

উদ্ভিদ জগতৰ কোষৰ ভিতৰত “প্ৰটপ্লেজম” জীৱাত্মক ইত্যাদিত কাজেও “ক্লৰফিল” নামে এবিধ পদাৰ্থ আছে। এই “ক্লৰফিলেট” উদ্ভিদ জগতক সেউজীয়া ব' দিছে আৰু এই বস্তুৰ গুণতেই উদ্ভিদে মাটিৰ পৰা ঠানি লোৱা বস আৰু আকৰ্ষণ কৰা বায়ুৰ পৰা তাৰ লাগতীয়াল বস্তু অঙ্গাংক, পানী আৰু কাৰ্বজান এই মূল তিনিটি পদাৰ্থ উলিয়াই লব পাৰে। সেই দেখি উদ্ভিদ জগতৰ নাম, মুখ, পেট, শিৰা, নাভী ইত্যাদি বস্তু নাই। কোষতে এইদৰে বহিৰ্জগতৰ বস্তু মিল হৈ কোষৰ উৎপত্তি, বৃদ্ধি বিকাশ কৰে। চেতন প্ৰাণী জগতৰ কোষৰ ভিতৰত এই পদাৰ্থটি নাই, সেই কাৰণে চেতন প্ৰাণীৰ কোষে উদ্ভিদৰ দৰে কেৱল বায়ু পানীৰে পৰা বৃদ্ধিপ্ৰাপ্ত হব নোৱাৰে, সংসাৰৰ পৰা খাদ্য বস্তু লয়। সেই খাদ্য বস্তু মুখ, পেট ইত্যাদিৰ সহায়ত শৰীৰৰ ভিতৰলৈ যায়। তাত বিশেষ বিশেষ বস্তু প্ৰাণীৰ সহায়ত কণাস্বৰ হৈ ভেজত পৰিণত হয়, তেজহে সকালিত হৈ কোষক নতুন পদাৰ্থ দিয়ে। কিন্তু “ক্লৰফিল” বস্তু বৰ্জিত অনেক উদ্ভিদ আছে, সেইবিলাক উদ্ভিদে আকৌ “ক্লৰফিল” নোহোৱাকৈয়ে বৰ্জিত হয়। এই দুয়ো জগতৰ কোষে উৎপত্তি আৰু বৃদ্ধি হবলৈ প্ৰথমে নিজ নিজ উপায়ে বহিৰ্জগতৰ পৰা সিহঁতৰ উপযোগী অঙ্কৰণবিলাক লৈ উৎপত্তি, বৃদ্ধি, বিকাশ পায়। এতিয়া কোষেনো কেনেকৈ উৎপত্তি বৃদ্ধি বিকাশ পায় দেখা দাওক।

প্ৰথম, দুয়ো জগতৰ কোষৰ ভিতৰত থকা জলীয় পদাৰ্থটিৰ গতি আছে, এই কথা পূৰ্বেই কোৱা হৈছে। এই গতিৰ কাৰণেই পদাৰ্থটি চেতন প্ৰাণীৰ শৰীৰত স্থানচ্যুত হয়, নতুন আকাৰ ধাৰণ কৰে আৰু নতুন নতুন গুণবিশিষ্ট হয়। চেতন প্ৰাণীৰ শৰীৰত কোষৰ এইদৰে পৰিবৰ্ত্তন আৰু কণাস্বৰ হোৱা গুণতেই ভেজবপৰা বস্তুৰ বস্তুৰূপৰা উপাদি, উপাদিৰ পৰা অতি ইত্যাদি উৎপাদন হয়। উদ্ভিদ জগতৰ কোষৰ আবৰণ থকাৰ নিমিত্ত, “প্ৰটপ্লেজম” পোনেই আবৰণ ভেদ কৰি আহি কোষৰ পৰা ওলাই নতুন আকাৰ আৰু নতুন গুণবিশিষ্ট হয়। এবিধা নাৱেৰে এবিধ, তেজৰ

শ্ৰাবী আছে, এই ক্ষেত্ৰত শ্ৰাবীতেই কোষৰ এই প্ৰকাৰ উৎপত্তি আৰু কণাকৰ দেখা যায়। উদ্ভিদ জগতত বেতিয়া গছৰ পৰা পাত্ৰ হয়, পাত্ৰৰ পৰা ফুল হয়, ফুলৰ পৰা গুটি হয়, তেতিয়া কোষে এইদৰে উৎপত্তি আৰু কণাকৰ পায়। ইয়াত বাজেও “কুলম্ব” নামেৰে এবিধ খৰু চকুৰে যিনি মোহাৰা উদ্ভিদ আছে সেই উদ্ভিদৰ বিকাশ এই নিয়মেই হয়।

খিড়ী, ফুটা আদি কোষৰ জলীয় পদাৰ্থ সংযোগ হৈ নতুন কোষ উৎপত্তি কৰে। চেতন শ্ৰাবীৰ কোষৰ আৱৰণ প্ৰায় নথকাৰ বাবে এটা কোষৰ “প্ৰটপ্লেজম” আন এটাৰ লগত মিহলি হ’লৈ একো কষ্ট নাই। উদ্ভিদৰ কোষৰ চাকোনখনি থকাৰ নিমিত্তে প্ৰটপ্লেজম বেগতে লগালগি হ’ব মোহাৰে। প্ৰথমে চাকোনখনি ফুটাই লৈ প্ৰকৃত জ্বাৰা সংযোগ হয়, সংযোগ হ’লেই এই নতুনকৈ সৃষ্ট মোহা কোষ বিশেষ আকাৰ আৰু গুণ-বিশিষ্ট হয়। উদ্ভিদ জগতত ফুলৰ পৰাগকেশকৰ কেন্দ্ৰ গৰ্ভকেশকৰ বেধুত মিলি হৈ যি বীজ হয় এয়েই এই নিয়মৰ আত্মসাৎ আশা। চেতন শ্ৰাবী জগতত এই নিয়ম সদায় দেখা যায়। বীজ বীজ পুৰুষ-বীজ সংযোগ হ’লেই, সন্তানৰ মূল কণাটিৰ উৎপত্তি হয়। সেই কণাৰ বৃদ্ধি বিকাশত সন্তানৰ উৎপত্তি হয়। একোটা আদি কোষ ফাটি চাৰি পাচটা নতুন কোষৰ উৎপত্তি হয়। কোষৰ ভিতৰত থকা জলীয় পদাৰ্থটিৰ সংলাবৰ বাহিৰে বহুৰ সংযোগত আকাৰ বৃদ্ধি হয় আৰু আকাৰ বৃদ্ধি হ’লেই ফাটি উঠে। এটি ৪:৫ ভাগে বিভক্ত হয় আৰু প্ৰত্যেক ভাগৰে পৰা নতুন নতুন একোটা কোষ উৎপত্তি হয়। প্ৰটপ্লেজমটি ফটাৰ পূৰ্বেই কোষৰ ভিতৰত থকা জীৱাঙ্ক, ৪:৫ ভাগে বিভক্ত হয় আৰু প্ৰত্যেক ৰঙা প্ৰটপ্লেজমকৈ জীৱাঙ্কৰ একো একোটি কণা হয়। সেই কণা বৃদ্ধি বিকাশ হ’লে আকৌ সেউজীৱক কোষৰ পৰা সেই শ্ৰাবীতেই নতুন নতুন কোষ ওপজে। উদ্ভিদ জগতৰ কোষ বেছি-ভাগ এনেকৈ উৎপত্তি বৃদ্ধি আৰু বিকাশ পায়। চেতন শ্ৰাবী জগতৰ কোষে এই নিয়মে বৃদ্ধি বিকাশ উৎপত্তি প্ৰায়েই দেখায়। সেই কাৰণে উদ্ভিদ জগতত গছৰ ভাল ফুল কাটি আনি কল্লেও তাৰ পৰা নতুন এলোপা গছৰ গুটি হয়; চেতন শ্ৰাবী জগতত কোনো বহুৰ শৰীৰ কাটি পেলালে নতুন শ্ৰাবী গুটি মোহা হ’বত থক, বিভক্ত মোহা অংশ বিকাশ প্ৰায়েই হয়। মাৰ্জিকৰণ উদ্ভিদ আৰু চেতন শ্ৰাবীৰ কোষৰ মূল পাৰ্থক্য এই এটা। কিন্তু আনকি

বিষয় যে, “পুকড়ুজ” নামেৰে এটি চেতন প্রাণী আছে, তাক বস্তু বগে কটা যায়, প্রত্যেক খণ্ডেৰে পৰা এটা এটা নতুন পুকড়ুজ উৎপত্তি হয় ; পুকড়ুজটো কেতিয়াও নমৰে। ইয়াৰ এই বিষয়ে কিয়া ঠিক উদ্ভিদৰ নহে।

এইদৰে তলৰ খাপৰ উদ্ভিদ আৰু চেতন প্রাণীৰ ইমান মিল যে, কোনো কোনো স্থলত উদ্ভিদ কোনটো আৰু চেতন প্রাণী কোনটো ঠাৱৰকে কৰিব নোৱাৰি। “স্পঞ্জ” এটা কি বস্তু তাক সকলোৱে দেখিছে, কিন্তু এই “স্পঞ্জ” উদ্ভিদেই নে চেতন প্রাণীয়েই, ইয়াৰ সঠিক মীমাংসা এম্বিয়ালৈকে কোনেও কৰিব পৰা নাই। অৱশ্যে “স্পঞ্জ” লো মাটি বা শিলৰ শ্ৰেণীৰ বস্তু নহয়।

এইদৰে আদি মূলতঃ প্ৰায় একে কিয়া, একে গুণবিশিষ্ট কোষেই এই দুই জগতৰ ওপৰ খাপৰ বস্তুবিলাকত বেচি বেচি অমিল হৈ আৱিছে, আৰু বাহ্যতা আৰু ক্ৰিয়া ভেদে বেলেগ বেলেগ গুণবিশিষ্ট হৈছে, উদ্ভিদ জগতত এই কোষৰে পৰা শেলুৱাই, পুনী, কৌয়া, লতা, গছ ইত্যাদিৰ উৎপত্তি হৈছে আৰু চেতন প্রাণীত সামান্ত কীটীভূৰ পৰা পূৰ্ণ অবয়ব-বিশিষ্ট মানুহৰ সৃষ্টি হৈছে। উদ্ভিদ জগতৰ কোষে মাটি আৰু বায়ুৰ পৰা বস আকৰ্ষণ কৰি লব পৰা গুণতঃ ইটো কোষ সিটো কোষে মৈতে লগ লাগি গছ লতাৰ উৎপত্তি, বৃদ্ধি, বিকাশ কৰিছে আৰু গছৰ শিপা আৰু পাততঃ নিজৰ উপাদেয় বস্তু লব পৰা কৌশলৰ সৃষ্টি কৰিছে। চেতন প্রাণীৰ শৰীৰত কোষে নিজৰ উৎপত্তি আৰু বৃদ্ধি হব পৰা নাক-বুখ, লোম কুপ অস্থি, চৰ্ম, ইত্যাদিৰ সৃষ্টি কৰিছে। এই দুয়ো জগতৰ কোষৰ কৰ্ম আছে ; কিয়নো বৃদ্ধি বিকাশ ইত্যাদি কাৰ্য্যত কোষৰ শক্তিব কৰ্ম হয়। এই শক্তি পূৰ্বাবলৈ কোষে বেলেগ বেলেগ বস্তুত বেলেগ বেলেগ গুণ আৰু ক্ৰিয়া অৱলম্বন কৰি বহিৰ্জগতৰ পৰা লিহঁতৰ উপাদেয় বস্তু লৈছে। আৰু ওপৰৰ শ্ৰেণীৰ উদ্ভিদৰ বহিৰ্জগতৰ পৰা লবৰ মূল উপায় হৈছে গছৰ শিপা, পাত, গছৰ গা ইত্যাদি ; আৰু ওপৰৰ শ্ৰেণীৰ চেতন প্রাণীৰ উপায় হৈছে নাক-বুখ, লোম কুপ ইত্যাদি। উদ্ভিদে শিপাৰে সঞ্চিত পোত খাই থাকে। শিপাৰ কোষবিলাকত ছিহ আৰু সেই ছিহইদি সঞ্চিত বস কোষত সোৱায়, সেই বস ইটো কোষৰ পৰা সিটো কোষলৈ যায়, এই দৰে পোটেই গছতে বস সঞ্চয়িত হয়, বস সঞ্চয়িত হওঁতে গছৰ প্ৰত্যেক

কোষে বসব পৰা বল পায় আৰু বৃদ্ধি পায়। আকৌ গছৰ পাতত এটি চমৎকাৰ কৌশল আছে। চেতন প্রাণীৰ পাত বেনেকৈ সোম কুণ আছে তেনেকৈ উদ্ভিদৰ পাতৰ মাজে মাজে ফুটা আছে। সেই ফুটাৰিলুকৈ বায়ু সোমায়, বায়ু সোমালে সেই বায়ুৰ পৰা উদ্ভিদে তাৰ লাগতীয়াল অজীৱক গ্ৰহণ কৰি ৰাখে। অজীৱকাৰী অন্নজান আকৌ সেই বিদ্ধাবে উলিয়াই দিয়ে, সেই অন্নজান বায়ুৰ লগত মিহলি হয়। এইদৰে গছৰ কোষে উৎপত্তি, বৃদ্ধি, বিকাশ প্ৰাপ্ত হয় ; কোষৰ উপপ্তি, বৃদ্ধি, বিকাশ হ'লেই গছৰ পৰা পাত, পাতৰ পৰা ফুল, ফুলৰ পৰা গুটি ইত্যাদি গছৰ জীৱনী কাৰ্য্য সম্পাদিত হয়।

চেতন প্রাণীৰ মূখ আছে, এই মূখেৰে বহিৰ্জগতৰ পৰা বস্তু খায়। এই বস্তু মূখ আৰু আহাৰ-বাহিনী নলীৰ সহায়ত পেটত পৰে। পেটত ৰাসায়নিক ক্ৰিয়াত এই বস্তুৰ পৰিবৰ্ত্তন হয় ; লাগতীয়াল ভাগ তেজলৈ পৰিণত হয়, সেই তেজ নাড়ীয়ে নাড়ীয়ে সঞ্চালিত হৈ শৰীৰৰ সকলো অঙ্গকে অৰ্ণাৎ শৰীৰত সকলো কোষকে সজীৱ ৰাখে আৰু অজীৱকাৰী বস্তুবিলাক মল-মূত্ৰ আদেৰি উলিয়াই দিয়ে, আকৌ সোম কুণৰি শৰীৰৰ চৌম্বীয় পদাৰ্থবিলাক স্বামক্ৰমে বাহিৰ হয়। নাকেৰে আমি উপাহ লওঁ ; সেই উপাহতে আমাৰ হাৰ্ভফাৰ্টলৈ বায়ু প্ৰবেশ কৰে। বায়ু প্ৰবেশ কৰি শিৰাপ্ৰাণালীয়ে শৰীৰৰ সকলো অঙ্গৰ পৰা টানি আনি গোটাট খোৱা দূষিত তেজক শুদ্ধ কৰে ; শুদ্ধ হ'লেই সেই তেজ আকৌ সঞ্চালিত হয়। দূষিত পদাৰ্থ অজীৱক আকৌ নিশ্বাসত ওলাই আহি বায়ুৰ লগত মিহলি হয়। পুনৰ এই অজীৱক গ্ৰহণ কৰি চেতন প্রাণীৰ উপযোগী অন্নজান উলিয়াই দিয়ে।

অতিয়া দেখা গ'ল যে উদ্ভিদ চেতন প্রাণীৰ উপযোগী আৰু চেতন প্রাণী উদ্ভিদৰ উপযোগী। এই দৰে সংসাৰৰ সকলো বস্তুৱেই পৰস্পৰ পৰস্পৰৰ উপযোগী। মূলতে সকলো বস্তু প্ৰায় একে ; ক্ৰিয়া আৰু কৰণ ভেদে বেলেগ বেলেগ শৰীৰত বেলেগ বেলেগ ক্ৰিয়া আৰু কৰণমিহিট চয়। যি জনা পূৰ্বে এই দৰে এই অনীৰ ব্ৰহ্মাণ্ডত সকলো বস্তুকেই পৰস্পৰ পৰস্পৰৰ উপযোগী কৰি সৃষ্টি কৰিছে, অসামৰস্যত সামৰণ্য দেখুৱাইছে, সেইজনা পূৰ্ণৰ পত্তি আৰু মহিমা কেনে অনীৰ।

প্ৰাণীতত্ত্ব

বহুতৰ বিশ্বাস এই যে মাহুছে বিমান বিজ্ঞানৰ উন্নতি সাধন কৰে
সিমান স্বভাৱৰ কাৰ্য্য-কলাপকালক দেখি তাৰ উৎপত্তিৰ কাৰণ স্থিৰ কৰিব
পাৰি মাহুহৰ বোধগম্য নোহোৱা ঈশ্বৰৰ অসীম ক্ষমতাৰ প্ৰতি আস্থা কৰি
আছে, সিমান মাহুছে ঈশ্বৰৰ সমকক্ষ হব পাৰিব বুলি আশা কৰে। এই
বিশ্বাসটি অমূলক, কাৰণ ভাৰতৰ ভাৰত বিজ্ঞানবিদ পণ্ডিতসকলেই কৈছে যে
বিমান বিজ্ঞানৰ বাটত আগ বঢ়া যায় সিমান পৰমেশ্বৰৰ সৃষ্টি কৌশল বুজিব
পাৰি, তেওঁৰ অসাধাৰণ বুদ্ধি আৰু ক্ষমতাৰ চিনাকি পোৱা যায় আৰু তেওঁৰ
সুসল্যত আমি যে কিমান নিতাই ডাকো চকুৰকৈ বুজা যায়।

বৈজ্ঞানিক কল্পনাৰ বলত আমি জড় জগতৰ পৰিৱৰ্ত্তনবিলাকৰ আমি
অন্ত বিচাৰি উলিয়াইছো। এই কল্পনাৰ সহায়তে আমি পৃথিৱী, চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য
প্ৰভৃতি সৌৰজগতৰ গ্ৰহবিলাকৰ প্ৰথমস্তৱ কেনে আছিল তাক জানিব
পাৰিছোঁ। অকল কল্পনাৰ ওপৰতে আমাৰ বৈজ্ঞানিক থিকা হোৱা নাই।
উন্নতিৰ দৌতত, নিতে নন বৈজ্ঞানিক যন্ত্ৰবিলাকৰ আৱিষ্কাৰ হব লাগিছে।
সেই যন্ত্ৰবিলাকৰ কাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই আমি পণ্ডিতসকলৰ অজ্ঞানবোৰৰ সত্যতা
প্ৰমাণ কৰি চাইছো। এই এটাইবিলাক সাধাৰণ কথা। আন গ্ৰহবিলাকৰ
কথা এৰি অকল পৃথিৱী সৰ্ব্বদীয় কথাবোৰ আলচ কৰিয়েই তথ্য মানিব লাগে।

পৃথিৱীৰ বিস্তৰণ সম্পৰ্কে এটি ঘাই প্ৰশ্ন এই যে পৃথিৱীত প্ৰাণীৰ
সৃষ্টি কৰ পৰা হ'ল ? জড় বস্তুৰ যোগত প্ৰাণৰ উদ্ভৱ হৈছে নে ই এক পৰমেশ্বৰৰ
সৃষ্টি ? এই কথা যব শুক আৰু ই আমাৰ আলোচ্যৰ ভিতৰৰ বিষয়। প্ৰাণ
কি বস্তু প্ৰাণী মাজৰে সেই সন্দেহ এটা বৃহৎ জান আছে, সেই জানটি কেনে
তাক ভাৱাবে বিবৰূপে বুজোৱা চান। প্ৰত্যেক জীৱৰ এই সন্দেহ বি আন্ত-
প্ৰত্যয় আছে সেয়ে নথেষ্ট। আমি বুজিও ইয়াক জানো যে জড় বস্তুৰ অসুত
প্ৰাণ লাগি প্ৰাণী হৈছে।

প্ৰাণীৰ উৎপত্তি আৰু পৰিৱৰ্ত্তনৰ পদ্ধতি নিৰ্দ্ধাৰণ আৱিষ্কাৰ জৈৱিক
বৈজ্ঞানিক জগতৰ এটি বৰ জটিল ঘটনা। সেয়ে সেয়ে দেখিছে যে পৃথিৱীত

মানুষ, বান্দৰ, ঘোঁৰা, হাতী, গৰু, মহ, চৰাই প্রভৃতি নানা জন্তুৰ মাজত প্ৰাণী আৰু মানুহ কাছ প্ৰভৃতি জলচৰ প্ৰাণী আছে। তাত বাদেও গছ-জীৱী ইত্যাদি উদ্ভিদ প্ৰাণীও পৃথিবীত আছে। এই এটাইকিয়াকৰে প্ৰথমকৈ একে উৎপত্তি ঠাই, এনেকুৱা যেনপাক খোৱা প্ৰাণীসকলৰে যে আহিতে একেভালি মাখন আত আছিল, তাক ভাবিলেও আচৰিত হ'ব লাগে। স্ব-প্ৰসিদ্ধ পণ্ডিত ডাৰউইনে প্ৰথমতে এই আচৰিত সত্য উলিয়াই সাধাৰণৰ চকুৰ আগত তাক দি ধৰে।*

জীৱবিলাকৰ মাজত প্ৰাণৰ পৰিমাণৰ তাৰতম্য থকাৰ বাবে বেলেগ বেলেগ জন্তুত প্ৰাণীবিলাকক ভাগ কৰিব পাৰি। মাহতকৈ ইহঁতৰ প্ৰাণৰ পৰিমাণ বেছি, বান্দৰতকৈ মানুহৰ প্ৰাণৰ পৰিমাণ বেছি, সেই দেখি জীৱ-জখলাত মানুহ ইহঁতৰ আৰু বান্দৰ মানুহৰ তলৰ থাপত থাকিব। জীৱ-জখলাত সকলোতকৈ ওখ ঠাই সম্প্ৰতি মানুহেই অধিকাৰ কৰিছে। পাচত বে কালৰ গতিত নানা পৰিবৰ্তন হৈ এই জখলাৰ অৱস্থা কেনেকৈ ল'বে তাক কোনে ক'ব পাৰে? এই জীৱ-জখলাৰ নীচেই তলৰ থাপত প্ৰটপ্ৰজৰ বা প্ৰাণ-পত্ৰ নামে এবিধ প্ৰাণী আছে। সমুদ্ৰত ইহঁতৰ উৎপত্তি হয়। সাধাৰণত দেখিলে ইহঁতৰ যে প্ৰাণ আছে তাক বুজা টান, ইহঁতৰ কোনো অঙ্গ বা ইন্দ্ৰিয় নাই। তেওঁৰ তেওঁৰকৈ কাটি দিলেও প্ৰত্যেক কটা অংশই একোটা বেলেগ প্ৰটপ্ৰজৰ হৈ উঠে, আকৌ কেবাভোৰৰ একে লগ কৰি দিলে সেই এটাইবোৰ মিলি এটা জীৱৰ নিচিনা কাম কৰে। কোনো বিশেষ কোষৰ মাজত এই প্ৰটপ্ৰজৰ উৎপত্তি হ'লে তেতিয়া নিৰ্দিষ্ট আকাৰৰ এটা জীৱৰ সৃষ্টি হয়, তেতিয়া সেই প্ৰাণীক জীৱ-জখলাৰ নীচেই তলৰ থাপৰ তলত ঠাই দিয়া হয়। এনেকুৱা প্ৰথম নিৰ্দিষ্ট আকাৰৰ প্ৰাণীকিয়াকৰ অঙ্গ প্ৰজেক্ষৰ সিমান ডেৰা-ডেৰ নেথাকে। যোক কেঁচু প্ৰায় এই জন্তুৰ জীৱ। কোনো বস্তু ধৰিব লাগিলে সিহঁতে পাটোৰ এচোৱা বীৰলকৈ মেলা দিয়ে বা কোনো বিশেষ আঙ্গকা হ'লে তেতিয়াই মোটেই পাটো। কোঁচাই বুকীয়া হাতকু জটিল কৰে হয়। কোনো আহাৰ খাব লাগিলে আহাৰীয়া বস্ত্ৰটিৰ চাবিকলানে মেৰাই ধৰি তাৰ সাৰ ভহি পেলায়।

এই প্ৰটপ্ৰজৰ অৱস্থাৰ পৰা উদ্ভূত হৈয়েই পৃথিবীত নানা জীৱ

জন্ম সৃষ্টি হৈছে। প্রকৃতিৰ প্ৰাণীৰ দ্বাৰাই জীৱবিলাকৰ আদিতে একোটা উৎপত্তিৰ ঠাই হৈয়ো অনন্ত কালৰ গতিত নানা শ্ৰেণী ভেদ হৈছে। প্ৰত্যেক শ্ৰেণীৰ জীৱ, শ্ৰেণীজগতৰ ক্ৰমিক উন্নতিৰ প্ৰত্যেক অৱস্থাৰ একোটা গঢ় যাতোন। এই ক্ৰমিক উন্নতি এটা বৰ ডাকৰ প্ৰাকৃতিক বিবৰ্তনৰ দ্বাৰাই সধা হৈছে আৰু সেই বিবৰ্তনৰ এতিয়ালৈকে শেষ ফল মানুহৰ সৃষ্টি। এই ক্ৰমোন্নতি সাধক পৰিবৰ্তন সদায় চলি আছে আৰু ভৱিষ্যতলৈও সেইদৰেই চলি থাকিব।

এতিয়া এনে প্ৰশ্ন হ'ব পাৰে যে প্ৰকৃতিৰ কি প্ৰাণীৰ অৱস্থাবে জীৱ-জগতত শ্ৰেণীভেদ হৈছে? এই প্ৰাণীৰ এইবিলাক নিয়মৰ দ্বাৰাই গঢ়া, যেনে (১) বৃদ্ধি আৰু পুনৰুৎপত্তি, (২) পুৰুষাত্মকমিক গুণাধিকাৰ, (৩) বহিৰ্জ-গতৰ অৱস্থাৰ আৰু ব্যৱস্থাৰৰ ব্যৱস্থাৰৰ তাৰতম্য, (৪) জীৱসমূহৰ ঘন বৃদ্ধি, সিহঁতৰ মাজত জীৱন বন্ধাৰ নিমিত্তে যুজ আৰু তাৰ ফল স্বৰূপ প্ৰাকৃতিক নিৰ্বাচনৰ দ্বাৰাই হোৱা জীৱ চৰিত্ৰৰ প্ৰকৃতি ভেদ আৰু উন্নতিহীন জীৱৰ লোণ। এইকেইটা নিয়ম বৰ গুৰু আৰু বুজিবলৈ বৰ টান, সেই দেখি এই বিষয় অলপ বিশদৰূপে বুজাবলৈ চেষ্টা কৰা যাওক।

বৃদ্ধি আৰু পুনৰুৎপত্তি এই দুটা গুণ সকলো জীৱৰেই আছে। সময়ৰ গতিত মানুহ, গৰু, ঘোঁৰা, চৰাই, তৃণ সকলো বাঢ়ে আৰু সিহঁতৰ সন্ততি উৎপাদন কৰি জীৱ সংখ্যা বঢ়ায়। এই দুটা গুণ নথকা হ'লে জগতত প্ৰাণী নাথাকিলহেঁতেন।

দ্বিতীয় নিয়মটি বৰ আবশ্যকীয়। পৃথিবীৰ সকলো প্ৰকাৰ জীৱই নিজ নিজ গুণ নিজ সন্তান সন্ততিবিলাকক দি যায়। সকলোৱেই দেখিছে যে বহুত মানুহৰ কিছুমান বোগ সিহঁতৰ পূৰ্বপুৰুষ বিলাকৰপৰা অধিকাৰ কৰা। ডাক্তাৰী শাস্ত্ৰত এনেকুৱা বহুত ঘটনাৰ কথা উল্লেখ কৰি এই কথাৰ সত্যতা দেখুওৱা যাওক। এসময়ত অষ্ট্ৰেলীয়া দেশৰ এজন চহা মানুহে তাৰ তেড়া পোৱালি এটাৰ ঠেং কেইটা আন আন তাৰ সমনীয়া পোৱালিৰ ঠেঙতকৈ চুটি বেন দেখিলে। ঠেং চুটি হোৱাৰপৰা চহা মানুহটোৱে বুজিলে যে সেই তেড়া পোৱালিটি ডাকৰ হ'লেও আন তেড়াৰ নিচিনাকৈ সি দেও দি চকোৱা পাব হৈ পলাব নোৱাৰিব। এইটো বৰ জুৰিবা বেন দেখি সেই তেড়াৰ বিকলাক পোৱালিৰ সেই দৰে ঠেং চুটি হ'ব সেইবিলাকক বেলেগে থৈ সিহঁতৰ পৰা সন্ততি অয়োদ্ধালে। তেতিয়া সেই সন্ততি বিলাকৰ ঠেং চুটি হোৱা আটক

দেখা প'ল। এই বয়ে কেবাবাৰো চুটিঠেঁকীয়া ভেড়াৰ ঘোৰ মিলাই দিহাৰ
পৰা এবিধ নতুন জাতৰ ভেড়াৰ সৃষ্টি হ'ল। আগৰ পুৰুষৰ গুণবিলাক যি
পাচৰ পুৰুষে অধিকাৰ কৰাত কিছুমান নিয়মে কাঁজ কৰে যেনে, মগ্ৰ জীৱীৰ
বিশেষত্ব সাধাৰণতঃ মতা সন্ততিয়ে অধিকাৰ কৰে, মাইকীৰ বিশেষত্ব মাইকী
সন্ততিয়ে অধিকাৰ কৰে, আকৌ দেখা যায় যে এটা জীৱৰ জীৱনৰ যি
লম্বায়ত এটা বিশেষত্ব অজ'। হৈছিল তাৰ সন্ততি বিলাকেও পাত্ৰত জীৱনৰ
টিক তেনে সময়তে সেই বিশেষত্ব অধিকাৰ কৰে। সেই নিয়মে কোনো এক
শ্ৰেণীৰ জীৱবিলাকৰ বৃদ্ধীৰ আধিতে অজ'। গুণবিলাকৰ চিন এই শ্ৰেণীৰ
জীৱৰ প্ৰত্যেক পুৰুষৰ সন্ততিবোৰৰ জীৱনৰ প্ৰথম ভাগতে দেখিবলৈ পোৱা
যায়; শেষ ভাগত অজ'। গুণ বা বিশেষত্ববিলাক জীৱনৰ পাচ ভাগতহে ফুটি
ওলায়।

এতিয়া বহিৰ্জ'গতৰ বেলেগ বেলেগ অৱস্থাৰ বাবে আৰু অভ্যাস,
ব্যৱহাৰ আৰু আব্যৱহাৰ দ্বাৰাই জীৱবিলাকৰ কি নিয়মে লক্ষণ ভেদ হয়
লাগিছে তাক বিচাৰ কাৰ চোৱা যাওক। বহিৰ্জ'গতৰ অৱস্থা বুলিলে বহুত
কথা বুজায়, হয়াত আমি জল-বাহু, ঠাইৰ প্ৰাকৃতিক অৱস্থা প্ৰকৃতিৰ কথা
উল্লেখ কৰিম। কোনো ঠাই বৰ পৰম বা নীত প্ৰধান ৩'লে সেই ঠাইৰ জীৱ-
বিলাকো জলবাহুৰ সেই অৱস্থাৰ উপযোগী হব লাগিব, তেখে দিওত তিষ্ঠিব
পাৰিব। জলবাহুৰ অৱস্থাৰ ওপৰত উদ্ভিদ বন্যৰ অৱস্থাই সিমান নিৰ্ভৰ
কৰে জন্তৰ অৱস্থাটো সিমান নকৰে। প্ৰাণীতৰ্দ্দ্যবৎ পণ্ডিতসকলে দেখিছে যে
ঠাইৰ গুণৰ তাৰতম্যৰ পৰা জীৱবিলাকৰ মাজত প্ৰভেদ দেখা যায়।
মহাৰ্দ্দ্যবিলাকত যিবিলাক চৰাই আছে সেইবিলাকৰ বৰণ পীপৰোৰত
থকা চৰাইৰ বৰণতকৈ বহুত উজল। মাগৰৰ হাঁতিত থকা গছ-
গছনিৰ পাতবিলাক সাধাৰণতঃ বেছি ডাঠ দেখা যায়। এনেদৰে
উদাহৰণ আৰু বহুত প্ৰভেদ আছে, তাৰ এটি উদাহৰণ দেখুৱালেই
হব। ঘৰচীয়া হাঁহৰ ঠেঙৰ পূৰ্বতাতকৈ বনৰীয়া হাঁহৰ ঠেঙৰ পূৰ্বতাত বহুত
কম। তাৰ কাৰণ এই যে ঘৰচীয়া হাঁহবিলাকে ঠেঙেৰেই সদাই কাম কৰে,
লবি চৰি ফুৰিব লাগিলে খোজ কাঢ়ে, কিন্তু বনৰীয়া হাঁহবিলাকে কাম
সলায় উঠি ফুৰে, সেই দেখি লইওৰ ঠেঙৰ কাম সিমান নহয়। এই কাৰণৰ
নিবন্ধেই ঘৰচীয়া হাঁহৰ ঠেঙে বনৰীয়া হাঁহৰ ঠেঙতকৈ পূৰ্ব। বহুতৰ আঁক

অব্যাহতাব্যব কার্য্যৰ উদাহৰণ প্ৰায় এনেকুৱাই। কোনো বিশেষ অৱস্থাত পৰাৰ বাবে বা কেতিয়াবা কোনো প্ৰকাৰ জীৱৰ এটা বিশেষ অঙ্গৰ কাম নোহোৱা হৈ পৰে। তেনেকুৱা হ'লে সেই অঙ্গৰ ক্ৰমে হীন অৱস্থা হয় আৰু এই বকৰে বহুত পুৰুষৰ পাচত হয়তো। জীৱটিৰ সেই অনাবশ্যকীয় অঙ্গটিয়ে লোপ পায়। অলীচ বা উটচবাইয়ে কেতিয়াও তাৰ ভোকাৰ ব্যৱহাৰ নকৰে। কোনো বিপদ উপস্থিত হ'লে সি তাৰ বলী ঠেঙোৰে শোৰ মাৰি পক্ষক বিমুখ কৰে। অহুৱান কৰি জানিও পৰা যায় যে এই উটচবাইৰ পূৰ্বপুৰুষবিলাকে সম্ভৱতঃ ভোকাৰ কোনো আবশ্যক নেদেখি তাৰ ব্যৱহাৰ নকৰিছিল, বা কেতিয়াবা কপাচিত হৈ কৰিছিল। এনেকুৱা হোৱাৰ পৰা উটচবাইৰ ভোকা-বোৰ দুৰ্দ্ধল হবলৈ ধৰিলে আৰু ঠেঙৰ কাৰ্য্য বাঢ়ি অহাত সেই অঙ্গৰে কালত ক্ৰমিক উন্নতি হবলৈ ধৰিলে। অৱশেষত উট চবাইৰ ভোকা দুখন কাম কৰিবলৈ একেবাৰে অক্ষম হৈ পৰিল আৰু ঠেঙৰ শক্তি ইমান বাঢ়িল যে তাৰ একে গোৰতে ডাঙ্গৰ ডাঙ্গৰ জন্তুৰো প্ৰাণ বধ হব লাগিছে। কেঁকাৰা প্ৰভৃতি সদায় মাটিৰ তলৰ আঁহাৰ গাঁতত সোমাই থকা বহুত জীৱৰ চকুৰ আবশ্যক আৰু কাৰ্য্য প্ৰায় নথকাৰ বাবে সিহঁতৰ সেই অঙ্গ হীন বা বিকৃত হোৱা দেখা গৈছে।

প্ৰাণীবিলাকৰ অপৰিসীম বৃদ্ধিয়েই সিহঁতৰ মাজত জীৱন বন্ধাৰ বাবে বহুত বৃদ্ধৰ কাৰণ। প্ৰত্যেক জীৱই বিবিলাক সজ্জা উৎপাদন কৰে সেই এটাইবিলাক যদি তিষ্ঠিব পাৰি বাচে তেনেহ'লে অতি অলপ কালতে পৃথিবী প্ৰাণীৰে ভৰি পৰিব। কিন্তু ভেনে কেতিয়াও নহয়। প্ৰাণীৰ সংখ্যা সবহ হ'লে সিহঁতৰ মাজত নানা কাৰণৰ বাবে প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা হৈ উঠে, বিৰোগ্য সি বন্ধা পায়, যি অযোগ্য সি নষ্ট পায়। জীৱন বন্ধাৰ নিমিত্তে যুজ— এইটো সৰলপ বুজিবলগীয়া কথা। খাদ্য নোহোৱাৰ সময়ত হুটা ফুৰুৱা মাজত জীৱন বন্ধাৰ কাৰণে যুজ হোৱা বুজিব পাৰি। মিচলটো নামেৰে এবিধ গছত সজা উদ্ভিদ আছে। সেইবিলাক সাধাৰণত এপল স্তম্ভত হয়। যদি একেভাল গছতে তেনেকুৱা বহুত মিচলটো গছে তেনেহ'লে এভালে বাঢ়িব নোৱাৰে, হেচাহেচি হোৱাত আটাইবিলাক মৰি যাব। আকৌ মিচলটো-বিলাক এভাল গছৰ পৰা আৰু গছ এভালত হবলৈ চবাইবিলাকৰ সহায়তা আনে, কাৰণ চবাইবিলাকে সিহঁতৰ প্ৰতিবিলাক নি আন গছৰ খোৰোৱাত

নেপালে আৰু আন ঠায়ে সেই গছত বিচল্‌টো হ'ব নোৱাৰে। চমাই-
বিলাক সদাই বিচল্‌টো থকা গছলৈ নাহে; সেই দেখি ভাবি চালে বিচল্‌-
টোবোৰে, আন আন বিবিলাক গছে ফল উৎপাদন কৰি চমাইবিলাকক
আকৰ্ষণ কৰে, তেনেবোৰ গছেৰে জীৱন বন্ধাৰ কাৰণে প্ৰতিবন্ধিতা কৰে।
এইদৰে প্ৰতিবন্ধিতা কৰি জীৱসংখ্যা নকমা হলে পৃথিৱীত এক ভয়ানক
ঘটনা হৈ উঠিলহেঁতেন। হাতীয়ে সকলোতকৈ কম সন্ততি উৎপাদন কৰে।
ভাৰউইনে যিবু কৰিছে যে সাধাৰণত হাতীয়ে ৩০ বছৰ বয়সৰ পৰা
পোৱালি জগাবলৈ আৰম্ভ কৰি ২০ বছৰ বয়সলৈকে তিনিজোৰ বাছোন
পোৱালি প্ৰসৱ কৰে। এই নিয়মে চলি গলে ৫০০ বছৰৰ মূৰত পৃথিৱীত
একেজোৰ হাতীৰ পৰা ১৪ নিমুড হাতী উৎপন্ন হয়। কিন্তু হাতীৰ সংখ্যা
ইমান সবহ হলে কেতিয়াও এটাইবিলাক তিনিও নোৱাৰে; সিহঁতৰ মাজত
তেতিয়া প্ৰতিবন্ধিতা হৈ সংখ্যা কমি যায়। আমি এতিয়া দেখিলোঁ যে
কোনো জীৱৰ সংখ্যা পৃথিৱীত সবহ হলে সিহঁতৰ মাজত জীৱনবন্ধাৰ
কাৰণে যুদ্ধ হয়, তাত কিছুমানে বন্ধা পায় আনবিলাক যবে। ইয়াৰ
বহুশা কি বুজা যাওক। পৃথিৱীত যেতিয়া জীৱবিলাক চাৰিওফালে চিটিকি
পৰিল তেতিয়া সিহঁতৰ থকা ঠাইৰ মাজত প্ৰভেদ হবলৈ ধৰিলে। কিছুমান
গৰম দেশলৈ, কিছুমান শীতপ্ৰধান দেশলৈ, কিছুমান পৰ্ব্বতীয় ঠাইলৈ,
আনবিলাক তৈয়ামৰ ফালে, এইদৰে বিছাৰিহি গ'ল। বিবিলাক পৰ্ব্বতপূৰ্ণ
ঠাইবোৰলৈ গ'ল সিহঁতৰ ভিতৰত বিবিলাক অবোগা আছিল সিবিলাক
হবিল। সেইদৰে শীতপ্ৰধান ঠাইলৈ হোৱাবিলাকৰ মাজত বিৰোধ
নোহাল আছিল বা বিবিলাকৰ আৰু ওচাৰৰ কোনো উপায় আছিল সিহঁত
কল, বাকীবিলাক লোপ পালে। সেইদৰে বিবিলাক ঠাইৰ প্ৰাকৃতিক
অৱস্থাৰ উপযোগী হোৱাৰ বাবে তিষ্ঠিল সেইবিলাকে সেই ঠাইবোৰতে
থাকি বেলেগ বেলেগ বিশেষৰ আছিল। সেইবোৰ বিশেষৰ পুৰুষাচ্ৰমে
প্ৰাণীবিলাকৰ মাজত চলি আহি সিহঁত এক বেলেগ জাতৰ প্ৰাণী হৈ
উঠিল। এইদৰে কোনো কোনো প্ৰেণীৰ একেবাৰে লোপ হৈছে, কিছুমানে
কোনো বিশেষ ঠাইত পৰি সেই ঠাইৰ উপযোগী হোৱাত তাত কোনো
বিশেষ জন অধিকাৰ কৰি এক প্ৰেণী নতুন জীৱন সৃষ্টি কৰিলে।

প্ৰাকৃতিক নিৰ্বাচন বোলাত কি বুজা যায় তাৰ অৰ্থ হ'ব বোধকৰোঁ।

এতিয়া পোৱা গৈছে। আগেয়েই কৈছে। যে নানা কাৰণৰ বাবে জীৱবিলাকৰ মাজত বহুত প্ৰভেদ জন্মিছে। প্ৰত্যেক শ্ৰেণী জীৱৰ বেলেগ বেলেগ ফালে পৰিবৰ্ত্তন হোৱাৰ বাবেই এনে প্ৰভেদ হৈছে। এই পৰিবৰ্ত্তন-বিলাক কিছুমান জীৱৰ নিমিত্তে উপকাৰী আৰু কিছুমানৰ অনিষ্টকৰ। এই অনিষ্টকৰ পৰিবৰ্ত্তনবিলাক এৰি উপকাৰী পৰিবৰ্ত্তনবিলাক এক আচৰিত প্ৰাকৃতিক নিয়মৰ দ্বাৰাই ৰখা হয়। ইয়াকে আমি প্ৰাকৃতিক নিৰ্বাচন বুলিছোঁ। যিবিলাক জীৱৰ উপকাৰী পৰিবৰ্ত্তন নহৈ কেৱল অনিষ্টকৰ পৰিবৰ্ত্তন হয়, সিহঁত জীৱিত নোৱাৰে, কালত সিহঁতৰ বিনাশ হয়। এই-দৰে একো শ্ৰেণীৰ জীৱ অন্তৰিধায়ুত অৱস্থাত থকাৰ নিমিত্তে লোপ পাই জীৱমণ্ডলৰ একোটা শ্ৰেণী হীন কৰিছে। লোপ পাই যোৱা, প্ৰাণীবিলাক আৰু চুনাই পৃথিবীত নোলায়, কাৰণ প্ৰাণী-স্বত্বৰ পৰা সিহঁত ছিগি পৰিল। এতিয়াও ভূগৰ্ভৰপৰা সময়ে সময়ে সেই লোপ পোৱা প্ৰাণীবোৰৰ কিছুমানৰ চিন দেখিবলৈ পোৱা যায়। কচ দেশত আগেয়ে মামথ নামেৰে হাতীতকৈয়ো ডাঙৰ নোম থকা এবিধ জন্তু আছিল, সেই জন্তু আজিকালি আৰু পৃথিবীত নাই, কিন্তু তাৰ ছাড়-মুৰ এতিয়াও কচ দেশৰ ফালে মাটিৰ তলত ওলায়। প্ৰাকৃতিক নিৰ্বাচনৰ দ্বাৰাই এই নিয়মে জীৱবিলাকৰ মাজত তাৰতম্য ঘটাব দ্বাৰাই সিহঁতৰ এক ডাঙৰ উপকাৰ সৰা হব লাগিছে। যিমান প্ৰভেদ বাঢ়িছে সিমান জীৱবিলাক নতুন নতুন জাতিত বিভক্ত হৈছে, সিমান সেইবাবে জীৱনৰকাৰ কাৰণে কৰা যুঁজৰ তেজ কমিছে, কাৰণ একে বকৰৰ জীৱৰ পৰা প্ৰভেদ ঘটি নানাবিধ জীৱৰ সৃষ্টি হোৱাৰপৰা সিহঁতৰ সংখ্যা কমি সিহঁতৰ মাজত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা লঘু হৈছে। প্ৰকৃতিৰ ইও এক আচৰিত কৌশল !

আমি আগেয়ে জীৱশ্ৰেণীক এডাল জখলাৰে তুলনা কৰিছোঁ। এতিয়া আকৌ কও যে জীৱনসূহক ঘাইকৈ এডাল ডাঙৰ গছৰে ভালকৈ তুলনা কৰিব পাৰি। গছডাল মাটিৰপৰা ওপৰলৈ উঠোঁতে একেডাল ডাঙৰ ওৰি হৈ থাকে, তাৰ ওপৰৰ পৰা বেলেগ বেলেগ ডালত বিভক্ত হয়। গছডালৰ সৰুতে থাকোঁতে বহুত শোৰা ওলায়, কিন্তু সেই এটাইবিলাক সেৱাচে। কিছুমান বন সোহোৱা হৈ সৰি পৰে, কিছুমানহে বাঢ়ি ডাঙৰ-দীঘল হয়। সিহঁতৰ পৰা সেইদৰে আৰু বহুত সৰু ডাল হয়, তাৰে

কিছুমান যবে । যথা ভালবিলাক ভাঙ্গি পৰি হাতিত পোত খাই থাকে ।
আমি জীৱবিলাকৰ যি কৃত্তিক অভিযান্ত্ৰিক অলপ দেখুৱালে । সিও ঠিক
এনেকুৱাই ।

বহুতে এই অভিযান্ত্ৰিকবাদৰ প্ৰতিবাদ কৰি কয় যে যদি দৰাচলতে
সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰাণী মূলতে একেটা উৎপত্তিবশৰা জন্মিছে, তেনেহলে
আমি জীৱশ্ৰেণীক এনে অকলীন দেখোঁ কিয় ? যদি পৰিবৰ্ত্তনৰ সোঁতত
জীৱবিলাকৰ বহুত জাতিয়ে লোপ পোৱাৰ বাবে তেনে অকলীন হৈছে
তেনেহলে ভূগৰ্ভত সেই এটাইবোৰ হেৰোৱা অকল চিন দেখা দিয়া কিয় ?
কিন্তু অলপ ভাবি চালেই বুজিব পাৰি যে আচলত ভূগৰ্ভত অতিদীৰ্ঘ
উন্নতি হোৱা নাই । ভূগৰ্ভৰ আৰু ক'ত কি আছে এতিয়াও আমি জানিব
পৰা নাই । আৰু এটা কথা ; অকলবিলাক একে সময়তে হীন হোৱা নাই,
সেই বাবে একে ঠাইতে সিহঁতৰ চিন পোৱা টান । হাতিৰ তুলন পৰা
এটাইবিলাক লুপ্ত হোৱা জীৱৰ চিন বিচাৰি উলিয়াওঁলৈ আৰু ক'ত যুগ
লাগিব তাক কোনে কব পাৰে ? আকৌ এটা দাঁত আপাত্ত এই যে যদি
একেটা মূল জীৱবশৰা সকলো জীৱৰ সৃষ্টি হৈছে তেনেহলে বিস্তীৰ্ণ সাগৰ
আৰু অভেদ্য পৰ্ব্বতমালাৰ দ্বাৰাই পৃথক হোৱা পৃথিবীৰ বেলেগ বেলেগ
অংশত প্ৰায় একে বকৰৰ জীৱ কৰ পৰা হ'ল । এইটো ভাবিবলগীয়া
কথা । কিন্তু বৈজ্ঞানিক পণ্ডিতসকলে কয় যে আজিকালি পৃথিবীৰ ওপৰ
ভাগত যেনেকৈ হাতি আৰু পানীৰ ভাগ কৰা আছে আগেয়ে তেনে নাছিল ।
আগেয়ে সম্ভবতঃ ডাকৰ ডাকৰ মহাদেশবিলাক লগ লগা আছিল । আটলাণ্টিক
মহাসাগৰত বহুত দ্বীপমালাৰ পৰা এইটো অনুমান কয় যে এক সময়ত
ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাৰ হাতিত সাগৰৰ ব্যৱধান নাছিল । সকলো বৈজ্ঞা-
নিকেই স্বীকাৰ কৰে যে, যি সমুদ্ৰ আগেয়ে বহুত দূৰ আছিল কালত সিও
এতিয়া বাৰ হৈ আহিছে । সেই নিয়মে বায় পানীও ক্ৰমে হৈছে ।
যদি এনে এক সময়ত ডাকৰ মহাদেশবিলাক আৰু দ্বীপবোৰ একেলগে ধূপ
খাই আছিল, তেনেহলে ভেটিয়াই যে জীৱবিলাক পৃথিবীৰ চাৰিওফালে
বিস্তাৰিত হৈ গৈছে তাত একো সন্দেহ নাই । ইয়াত বাবেও প্ৰকৃতিৰ
আৰু বহুত আচৰিত কৌশলৰ দ্বাৰাই জীৱবিলাকক চাৰিওফালে জটাই
দিয়া হৈছে । গছৰ পৰা বতাহত উৰি বহুত দূৰ ঠাইলৈ বৈ তাত আকৌ

গছ গজোৱা বহুতে জানে। কোনো কোনো গছৰ ওচৰত বৰ হাবি'খকাৰ নিষিক্তে তলত গুটি সৰি পৰিলেও হাবিৰ নিষিক্তে তাত গজিব নোৱাৰে। ভগৱানৰ কৌশলত তেনে বহুত গছৰ গুটিবোৰ নোমেৰে ঢকা। নোম থকা গুটিবিলাক বতাহত উৰি বহুত দূৰৈত পৰেগৈ আৰু তাতে মুকলি ঠাই পালে গছ গজায়। জলপ্লাৱন, বতাহ আৰু কেতিয়াবা চৰাইৰ সাহায্যত বহুত পানীত থকা জীৱ আৰু উদ্ভিদ প্ৰাণী এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ যাব পাৰে।

আমি 'ওপৰত প্ৰাণীবিলাকৰ সাধাৰণত ঘটা শাৰীৰিক অভিযান্ত্ৰিক কথা কলোঁ। তাত বাজেও প্ৰাণীৰ মানসিক জগতত যে কি এক আচৰিত অভিযান্ত্ৰিক ঘটছে তাক আলচ কৰিলে আৰু তথা মানিব লাগে। সাপৰ বন্ধ প্ৰটমেলজমৰ পৰা ক্ৰমিক অভিযান্ত্ৰিক হৈ শেষ ফল মানুহ হ'ল; কিন্তু কি বন্ধৰ পৰা অভিযান্ত্ৰিক হৈ মানুহৰ সোমাই থকা ওষুধ আৰু প্ৰযুক্তিবিলাক—ধৰ্ম—জান ন্যায়-অন্যায় বোধ প্ৰভৃতি উৎপন্ন হ'ল তাক নিৰ্ণয় কৰা টান। মানুহৰ এইবিলাক ভাব প্ৰযুক্তি যি মূল উপকৰণৰ অভিযান্ত্ৰিক পৰা হৈছে সি কি, তাৰ আলোচনা আমি প্ৰটমেলজমৰ ভিতৰত প্ৰাণ কৰণৰা হ'ল, এই কথাৰ আলোচনাৰ নিচিনাকৈ ইয়াতে এৰিলোঁ।

মন্সাব আদি অৱস্থা

অনেক জানীলোক, বাইটক ডাক্তৰ ডাবউইনে, কয় যে মাক্ত একবাক্যেই
 মনুষ্যৰূপে নষ্ট হোৱা নাই। অতি ক্ষুদ্ৰ কীট, কমে উন্নত হৈ, বান্ধব
 অৱস্থা পালে; সেই বান্ধব উন্নত অৱস্থাই মাক্ত। মাক্তবোৰে প্ৰথম অৱস্থা
 বান্ধব বা আন সামান্য জন্তুতকৈ শ্ৰেষ্ঠ নাছিল। মনুষ্যজাতিৰ কোনো কোনো
 ভাগ সভ্য হৈ মনুষ্যনামৰ গোবৰ বচাইছে। মাক্তবিলাকেয়ো পশু গুৰি
 কেৱলকৈ কি নিয়মৰ দ্বাৰা মনুষ্য পালে; ডাক্তৰ ডাবউইনে তাক ডাক্তৰকৈ
 দেখাইছে; কিন্তু সেই কথা বুজোৱা এই বচনৰ উদ্দেশ্য নহয়; আদি
 অৱস্থাতে মনুষ্যজাতি যে সামান্য জন্তুতকৈ শ্ৰেষ্ঠ নাছিল, আদি তাকেহে
 ক'ব খুজিছে। এতিয়াও নানা ঠাইত বিবিলাক হাবিয়লীয়া অসভ্য মাক্ত
 আছে, সেইবিলাকলৈ চালেই আমাৰ কথাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। মাক্তৰ
 যি আহাৰ, চৰাই পহৰো মেয়েই আচাৰ। মাক্তৰ দাঁত আকাৰ ফল, মূৰ
 আৰু মক্ক; চৰাই পহৰো মেয়েই সেইবিলাকক পাট জীয়াই থাকে; কিন্তু মাক্ত
 বিমান সভ্য হয়, তেওঁ খোৱাবস্তুকো সিমান ভালকৈ বাজে। সামান্য
 জন্তুৱে কেঁচা খায়; মাক্তহেও নিচেই আদি অৱস্থাত সামান্য জন্তুৰ দৰে
 কেঁচা বস্তু খাইছিল, পাচে ক্ৰমে গুইৰ ব্যৱহাৰ জানি খাদ্যবস্তু হান্ধি-
 বঠৈ লিছিল। কিন্তু অসভ্য মাক্তহে সভ্যৰদৰে হান্ধিব নেজানে আৰু
 অনেক অসভ্য জাতিয়ে এতিয়াও কেঁচা মক্ক খায়, আৰু তাৰ দ্বাৰায়ে
 সভ্য জাতিয়ে নানা প্ৰকাৰে বন্ধা বস্তু খোৱাৰ সন্ধান হুঁচি পায়। নদী-
 বিলাকে মৰা হাতীৰ মক্ক এখন চাকত বৈ তলত খুই আলি সোঁৱা দিয়ে,
 সেয়ে তাৰ উত্তৰ আহাৰ। ফ্ৰেংকি নামেৰে একজিৱে মাক্ত ধৰি কেঁচাই
 খায়; আৰু দাগবৰ হাঁড়িত মৰা ত্ৰিবি পালে, সি বিদ্যাকি সেলা আৰু
 দুৰ্ভিক্ষ হওক, সিমান কুৰুৰকৰে আকে আকে সৈ তৎকালৰ তাক পেটত
 ভৰায়। সেই জাতিৰ ল'ৰা আৰু ত্ৰিভাতাবোৰে কুকুৰে সৈতে একে-
 লগে ছিলিবাছৰ কেঁচা মক্ক খায় আৰু তাৰ পেটৰ ভিতৰত দুৰু হুই
 জেৰু, পিৰে। আবিচিনিয়াৰ মাক্তবিলাকে জীয়া পক্ষীৰ দৰে মক্ক খায়।

চোবাই খোদাৰ কথা আমি শুনিছোঁ। মাতৃহৰ জীৱন বাঁহৰ দৰে উপায় আহাৰ। তাৰ পাচতে কাপোৰ। সূতা মাতৃহক, জ্বল জ্বলৰ নিমিত্তেই নহয়, লাজ গুচাবৰ আৰু শোভা বঢ়াবৰ কাৰণেও কাপোৰ লাগে; কিন্তু নিচেই অসভ্যৱস্থাত মাতৃহে কাপোৰৰ ব্যৱহাৰ মুঠেই নেজানিছিল, তাৰ পাচতো জাৰৰ পৰা বন্ধা পাবৰ কাৰণেহে তাৰ আৱশ্যক হ'ল; কিন্তু এতিয়াও অনেক জাতিৰ মানুহ বান্দৰৰ দৰে নাক্ষৰ হৈয়েই আছে। কোনোৱে কঁকা-লত কিছুমান গছৰ পাত আৰি লয়। লাজ গুচাবৰ নিমিত্তে অসভ্য জাতিৰ তিব্বতাইহে কাপোৰ পিন্ধে; মতাই কাপোৰ নিপিন্ধাৰপৰা একো লাজ নেশায়। অষ্ট্ৰেলিয়াৰ মাতৃহ আৰু ফুৰেজি জাতিয়ে জাৰকালি মাথোন কাপোৰ পিন্ধে; আন সময়ত নাক্ষৰ হৈ ফুৰে। আৰ্মে'নিয়াৰ তিব্বত-বোৰো নাক্ষৰ থাকে। নিউকেলেডোনিয়াৰ বিয়া কৰা তিব্বতাই মাথোন লেংটি পিন্ধে, অবিবাহিতা তিব্বতৰ লেংটিতো সব নাই। কোনো কোনো অসভ্য জাতিৰ মতাই কাপোৰ পিন্ধে, তিব্বতবোৰৰ সদায় নাক্ষৰ; তিনিটি মাৰুলা আৰু আফ্ৰিকাৰ লাৰি নামেৰে নগৰত এই দম্বৰ প্ৰচলিত। আধা নাক্ষৰ বা গোটেই নাক্ষৰ আৰু অনেক মাতৃহ আছে।

সভ্য জাতিৰ ভিতৰত পিতৃ-মাতৃ আৰু বুঢ়ালোক মানা; কিন্তু অসভ্য জাতিৰ দম্বৰ তাৰ বিপৰীত। কাম-কটকাৰ মাতৃহবিলাকে সিহঁতৰ বন্ধহেৰে কুকৰক আহাৰ দিয়ে। কোভিয়াৰ জাতিয়ে বুঢ়া মাক-বাপেকক বধ কৰা সিহঁতৰ কৰ্মৰ কাম বুলি ভাবে। নিউকেলেডোনিয়াৰ মাতৃহবিলাকে বুঢ়া মাক-বাপেকক নিৰ্জন হাবিত এৰি থৈ আহেগৈ। ফিজি মাৰুলাৰ নিয়মমতে পিতৃ-মাতৃক বধ কৰা বৰ পুণ্যৰ কাম; তাৰ মাতৃহবিলাকে মিতৰ-কটুৰ মাতি আনি বৰ বৰেৰে বাপেক মাকক ফাঁচী দিয়ে। আৰেবিকাৰ আউ নামেৰে জাতিয়ে বুঢ়া মাতৃহক বধ কৰে। মচাই কাক্ৰিৰিলাকে বুঢ়া মাতৃহক বধৰ পৰা খেদাই দিয়ে; অনাহাৰত গছৰ তল বা বাঁহৰ তলত তাৰ মৃত্যু হয়। পূৰ্বে বেক্ৰিয়াৰ মাতৃহে বুঢ়া আৰু নবীয়া মাতৃহক কুকৰক হতুৱাই পুৰাইছিল।

এইবিলাক জাতিৰ আচৰণলৈ চালে, যত্নৰে যে আদিবাস্তৱত মান্য্য জন্তুৰ নিচিনা আৰু কোনো কথাও জ্ঞাতকৈও নীচ আছিল, তাৰ লগত থাকেনে কোনো কোনো জাতি এতিয়া সভ্য হৈ খেঁচ জীৱ হৈছে; আনবিলাক আদি বস্ত্ৰহাতে এতিয়ালৈকে আছে, আৰু এতিয়া যিবিলাক জাতি সম্পূৰ্ণ বা আধা সভ্য হৈ খেঁচ জীৱ হৈছে, সিবিলাকৰ পূৰ্বপুৰুষবিলাক এক এক কালত ওপৰত কোৱা কোনো কোনো জাতিৰ নিচিনা আছিল, তাত সন্দেহ নাই।

আগৰ দিন

প্ৰজা

অসম দেশৰ প্ৰজা প্ৰধানকৈ দুই ভাগে বিভক্ত । প্ৰথম কাঁড়ী, দ্বিতীয় চমুৱা । কাঁড়ী খেলেই আহোমবিলাকৰ শাসনৰ নিয়মমতে অতি উন্নতীয়া শ্ৰেণীৰ বা সাধাৰণ প্ৰজা । পূৰ্বানক বুঢ়াপোকাই ডাকবোৱাই কৈছিল বোলে “কাঁড়ী কঠিয়াতলী ।” কাঁড়ীৰ পৰা মাত্ৰ গৈ চমুৱা হয়, আৰু চমুৱাৰ পৰা বিয়ৰা হয় । কাঁড়ী পাইক, বজা আৰু ৰাজ্যৰ অধীন । ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্য্য কাঁড়ীয়ে কৰে ; আবশ্যক হ’লে অস্ত্ৰ লৈ যুগলৈকো যায় । চমুৱা পাইকে নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য মাত্ৰ কৰে, কিন্তু চিপাহী নহ’লে অস্ত্ৰ ধৰি যুগলৈ নেযায় । কোনো এক সময়ত এই দেশৰ এনে অৱস্থা আছিল যে সকলো প্ৰজাই সকলো ৰাজকীয় কাৰ্য্য কৰিছিল । শত্ৰুৱা বিক্ষিপ্ত আৰু বিশেষ সৈন্য নাছিল । দেশৰ সকলো প্ৰজাই অস্ত্ৰ লৈ যুগলৈ গৈ বিদেশী-লোকৰ সৈতে যুদ্ধ কৰিছিল । বিশেষ বিশেষ কাৰ্য্যৰ নিমিত্তে লোকৰ আবশ্যক হোৱাত চমুৱা শ্ৰেণী হ’ল । আৰু সেইসকল লোকৰ বাবাই কাৰ্য্য কৰাৰৰ কাৰণে কেতবিলাক বিষয়া নিৰ্ব্বোজন কৰা হৈছিল । বিয়ৰা-সকলে মাসিক নিৰ্দিষ্ট টকা নেপাইছিল । সেইসকলে নিজে প্ৰতিশাসিত হ’লে কেতবিলাক পাইক বা মাত্ৰহ পাঠিছিল । সেই মাত্ৰহৰ বাবাই ডেক-বিলাকৰ প্ৰয়োজনীয় সকলো কাৰ্য্য কৰাইছিল । আৰু বজা আৰু ৰাজ্যৰ অৰ্থে যি নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য কৰিব লাগে তাকো সন্ধান কৰিছিল । এইদৰে বিয়ৰাৰ অধীনৰ চমুৱা মাত্ৰহবোৰে নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য মাত্ৰ কৰিছিল । কাঁড়ী মাত্ৰহবোৰো সেইদৰে নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য আছিল । চমুৱা খেলতো কাঁড়ী বা অতি উন্নতীয়া শ্ৰেণীৰ প্ৰজা আছিল । কাঁড়ী শব্দৰ বানানজনে বানো অৰ্থ কৰে । সেই কালৰ যুদ্ধৰ প্ৰধান অস্ত্ৰ কাঁড় লৈ যুদ্ধলৈকে যাব পৰাৰ কাৰণেই বোধ হয় কাঁড়ী বুলিছিল । চমুৱা হ’লে মাত্ৰহ কিন্তু কোচৰ এটা নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য কৰা শ্ৰেণীলৈ নিৰ্ব্বাহকও বজাই চমুৱা কৰিব পাৰে

আক কবিছিল। চমুৱাৰ অনেক খেল বা বিভাগ। কাৰ্য্য বা ব্যৱসায় অৱসৰে খেল বোলে। যেনে, সোণাবীৰ খেল, গায়নৰ খেল। অনেক চমুৱা খেল একত্ৰিত হৈ বি জন বিখ্যাৰ অধীন, সেইসকল লোককে সেই বিখ্যাৰ মেলৰ লোক বোলে। যেনে, ঢেঁকীয়াল ফুকনৰ মেলৰ সোণাবীৰ খেল। বিশেষ বিশেষ কেতবিলাক খেল একলগ হৈ কোনো ঠাইত থাকিলেও কেতিয়াবা সেই বিলাকক এখন খেল বুলিছিল। যেনে বৰফুকনৰ মেলৰ নগঞা খেল। কোনো খেলৰ সকলো মানুহ একলগে নোথাকে। একে খেলৰ মানুহ অনেক ঠাইত থাকিব পাৰে। তাৰ বাৰা তাৰ খেলৰ-সম্বন্ধ ব্যাখ্যাত নজগে, কেৱল সেই লোকে সেই খেলৰ নিৰ্দ্ধিষ্ট কাৰ্য্য কৰি থাকিব লাগে। যদি কোনো লোকে এইকপ কাৰ্য্য নকৰে তাক 'ভগনীয়া' বোলে। ভগনীয়াক খেলৰ বিখ্যাই বলেৰে নিৰ্দ্ধিষ্ট কাৰ্য্য কৰাব পাৰে। ব্ৰাহ্মণ-সকলৰ ভিতৰতো কাঁড়ী আছিল; কিন্তু সেইসকলে হীন কাৰ্য্য নকৰিছিল; আন কাঁড়ী বুলিলে সকলো কাৰ্য্যকে কৰিব লাগে। কাঁড়ী আক চমুৱাৰ নিৰ্দ্ধিষ্ট কৰা পিয়লৰ কাকত আছিল; কাঁড়ীৰ পৰা চমুৱালৈ যদি কোনো লোক যায়, তাৰ নাম কাঁড়ীৰ কাকতৰ পৰা কটাব লাগে; আক কটোৱা বিধানো আছিল। নাম নকটালে সি যেই কি বিষয় পাওক, কাঁড়ীয়েই থাকিল। বকতীয়াৰ বৰবকৱাই এদিন কাঁড়ীৰ হিচাপ লোৱাত এদল কাঁড়ীৰ মাজৰ এটা পাইক নোলাল। সেই পাইকটো কলৈ গ'ল, এই বিষয়ে অৱলম্বান হ'বলৈ ধৰিলে। কাঁড়ী গোপন কৰা এটা গুৰু অপৰাধ। বিখ্যাৰ প্ৰতি বৰবকৱাৰ বৰ ক্ৰোধ হ'ল আক তেওঁক দণ্ড কৰিবৰ স্থিৰ হ'ল। সেই বৰবকৱায়ে যে সেইজন কাঁড়ী পাইক তাক কোনেও কব নোৱাৰে। পাচে বৰবকৱাই যেতিয়া দণ্ড বিহিবলৈ বন কৰিলে, তেতিয়া এটা বৰাই বৰখত পৰা যি আঠকাঠি বৰবকৱাত জনালে, "দেউতা ঈশ্বৰ, হী লেখিছে, গা লেখিলেই পাইক ওলাব।" এই কথা শুনা মাত্ৰেই বুদ্ধিমান বৰবকৱাই জানিলে যে নিজেই সেই কাঁড়ী পাইক। পাচে বাজেন্দ্ৰ সিংহ বৰ্গদেৱত জনাই, কাঁড়ীৰ কাকতৰ পৰা এলাই চমুৱাত মোদাল।

কাঁড়ীৰ পৰা নাম কাটি কৱাই সত্ৰ বা দেৱালয়ৰ পাইক বা তকত কৰে। কোনো লোকক বন্দী কৰে। চাইটা মানুহে এটা গোট পাইক হৈছিল আক এটাই এপোৱা। কাঁড়ী কি চমুৱা উভয়তে এইকপ গোট

গণনা। প্ৰতি কাড়ী পাইকে এটি নিৰ্দিষ্ট সময় পৰ্য্যন্ত বজাব বা বিবৰ্ত্তন
কাৰ্য্য কৰিব লাগে। সেই কাল অতীত হ'লে আৰু পাইকে ভাঙ ফলনি
কৰে। খাটনিৰ কাল দহ দিনেই অতি যায়। চমুৱা হৈ বিকিলাক বান্ধ
কোনো বিশেষ খেলন্ত সোৱায়, সিও এইদৰেই কোনো এসময়ত খাটনি
কৰে। সময়ে সময়ে খাটনিৰ কালৰ ন্যায্যিকা হ'ল। চমুৱা খেলাৰ লোক-
সকলে সেই খেলাৰ লোকে যি কাৰ্য্য কৰিব লাগে, সেই কাৰ্য্য সকলৈ পৰা
শিক্ষা কৰে। শিক্ষিত হ'লেই সেই কাৰ্য্যত প্ৰস্তুত হয়। যেতিয়ালৈকে শিকাত
চুঠে, তেতিয়ালৈকে সি কাৰ্য্যত হাত নিদিয়। যেনে, সোণাবীৰ খেলাৰ
লোকসকলে সকলোৰে সোণাবীৰ কাৰ্য্য শিক্ষা কৰে। যেতিয়া বজাবীয়া
কাম কৰিব পৰা হয়, তেতিয়াহে সেই কাৰ্য্যত সোৱায়।

কাড়ী পাইকৰ এটা নিয়ম এই যে ১৬ বছৰ নহয় মানে সি পাইকৰ
গণনাত নপৰে; ১৬ বছৰ হৈ গলেই সি পাইকৰ গণনাত পৰে। পাচে
পাইকৰ গণনাত পৰে এই ভৱতে মুনিহ ল'ৰাখিনীকে অনেক বিষয়লৈকে
কাশোৰ নিপিন্ধিছিল। কাড়ী পাইকৰ ওপৰত যি বিষয়া থাকে, সেই বিষয়াই
সময়ে সময়ে খাটিবৰ যোগ্য মাজত বিচাৰি ফুৰিছিল। অনেক বিষয়াই
আকৌ পাইক গোপন কৰিছিল; ধৰা পৰিলে সেই বিষয়াই উগ্ৰদণ্ড পাইছিল।
কাড়ী আৰু চমুৱা বিনে মহন্ত, ভকত, দেৱলীয়া, পাইক আৰু গোলাম
এই কেইবিধ প্ৰজাও আছিল। এক প্ৰকাৰে এই পাঁচ বিধ প্ৰজাও চমুৱা।
কোনো সজ্জ বা ধৰ্ম্মালয়ত যিসকলে ধৰ্ম্ম-চৰ্চা কৰে আৰু যেন্ত ধৰ্ম্ম প্ৰবৰ্ত্তন,
সেই সকলেই মহন্ত। সেই সজ্জৰ মহন্তৰ দেৱা-ভকতা কৰিবলৈ সি লোক
নিযুক্ত হয় সেইবোৰ ভকত। কোনো দেৱতাৰ বা দেৱমন্দিৰৰ কৰ্ম্ম-কাৰ্য্য
চলাওঁতা লোকক দেৱলীয়া বোলে। সজ্জ আৰু দেৱালয় অথবা কোনো
অৱস্থাব আন কোনো বিষয়াৰ কাজ কাম কৰা লোকখিনীকে পাইক বোলে।
কোনো লোকৰ দাসত্ব কৰা লোকখিনীকেই গোলাম। গোলামৰ ওপৰত
গৃহস্থৰ সম্পূৰ্ণ কর্তৃত্ব; তাক দান, বিক্রয়, হস্তান্তৰ কৰিব পাৰে। পুৰ-
কন্যাৰ ওপৰতো পিতৃ-মাতৃৰ সেইকম স্বত্ব। যিসকল লোকক কৰাই কোনো
ধৰ্ম্মালয় বা দেৱালয়ত অথবা আন কোনো লোকক সহায় কৰে, তাৰ
বাজহও বিনে বাজকীয় সকলো গুচে। অৰ্থাৎ বজাবৰ কৰ-কাটনি, পঞ্চক,
বেঠ, বেপাৰ, জলকৰ, বস্ত্ৰকাৰ, চোৰ, ছিল্লা, দুৰ্ভিচ, হাফেলা, দান, পুত,
দণ্ড, বহু, হাট, ঘাট, চকী, কাট এইসকলৰ দায়ৰ পৰা সেইবোৰ বাজহ
মুক্ত হয়। যাক সেইবোৰ বাজহ দিয়া হয়, সেইসকলেই সেইবোৰ বাব
জব পাৰে। আৰি যি সময়ৰ কথা লিখিছোঁ, সেই সময়ৰ সময় দেখা
প্ৰজাসংখ্যা ২৪ লক্ষৰ অধিক নাছিল।

সাহিত্য বিচাৰ

সাহিত্যৰ সাধাৰণ লক্ষণ

মানুহে নিজ বুদ্ধিৰে আজিলৈকে যি যি কাম কৰিছে, তাৰ ভিতৰত সাহিত্যকে ঘাই বুলিব পাৰি। সাহিত্যৰ গুণ সংসাৰ জিনি আছে। ইয়াৰ নিচিনা মনমোহা বস্তু জগতত আৰু বিচাৰি পাবলৈ বৰ টান। সাহিত্যৰ গুণত বিবাদত বুৰ যোৱা মানুহৰো মনোবিকাৰ উপশম হয়; কৰ্মীয়াৰ বোগ সকাহ পৰে; কাঠ-বুকুৱা মানুহৰ মনত দয়াবস জন্মে; খং, খিয়াল ইত্যাদি মানুহৰ বিবিধাক বিপদ আছে, সিহঁতো লাহে লাহে কমি যায়। কিন্তু এই সাহিত্য-সুখ সকলোৱে ভোগ কৰিবলৈ নাপায়। আগেয়ে কিছু জ্ঞান আৰ্জি নললে সাহিত্যৰ বস পোৱা বৰ টান। সেই দেখিহে মূৰ্খ আৰু অসভ্য জাতিবোৰে সাহিত্যৰ মোল নাপায়; আনকি, সাহিত্য বুলিবলৈ বস্তু এটাই সিহঁতৰ নাই। জ্ঞান সাহিত্য-সুখৰ মূল। জ্ঞানৰ বশিয়ে মন পোহৰ নকৰিলে সাহিত্যৰ অসীম ৰূপৰ অলপো দেখিবলৈ পোৱা নাযায়। এই জ্ঞান কেৱল লিখা-পঢ়া শিকিলেই হয়, এনে বুলি তৰা অশ্ৰুচিত। অনেক মানুহ আছে, তেওঁলোকে লিখা-পঢ়া জানে আৰু টান টান পুথিৰ অৰ্থও নিমিষতে কৈ দিব পাৰে, তেও সাহিত্যৰ বস বুজিবলৈ টান পায়। এই কথাটো প্ৰথমতে আচৰিত যেন লাগিব পাৰে; কিন্তু অলপ গমি চালে দেখা যায়, যে যি জ্ঞানৰ বলত সাহিত্যৰ বস বুজিব পাৰি সি লিখা-পঢ়া শিকিলেই হোৱা বস্তু নহয়। তাৰ নিমিত্তে বেলেগে পুৰুষাৰ্থ কৰিব লাগে, তেহে সেই জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি। নীতি-বিজ্ঞান, মনোবিজ্ঞান বা গণিত ইত্যাদি শাস্ত্ৰত বৰ পাৰ্শ্বভালি লাভ কৰিলেও সাহিত্যৰ একো নাজানিব পাৰে। কিয়নো, মনোবিজ্ঞান শিকোতে সাহিত্য শিকা নহয়।

এই জ্ঞান যে ফলস্বৰূপ এনে নহয়। আন কথা শিকিবলৈ বিমান হুখ কৰিব লাগে, সাহিত্য বোধকৰে। তাতকৈ অলপ প্ৰয়তে শিকিব পৰা যায়। যেতিয়া মানুহে লিখা-পঢ়া আৰম্ভ কৰে, তেতিয়াৰ পৰা সাহিত্যৰ ফলস্বৰূপো

চক্ৰ দিব লাগে ; নদায় তাত মন দিলেহে পিচে উপকাৰ পোৱা যায় । যদি সকলো পৰা সাহিত্যৰ লগত একো সময় নাবাখা, তেন্তে ডাকৰ হ'লে তাৰ বস কেনেকৈ বুজিবা ? একেই সাহিত্য এটা জটিল বিষয়, তাতে যদি আবদ্ধৰে পৰা তাক হেলা কৰা যায়, তেনেহ'লে পিচে তাৰ সোৱাদ পোৱা যব টান । কিন্তু নিচেই সৰুতে সাহিত্য আঁহিহ'লে বৰাণ্ডা উঠিওঁ নহয়, কিয়নো তেতিয়া বহুত কথাৰ অৰ্থক বুজি নাপায় আৰু অৰ্থ বুজি পালেও কথাৰ ভিতৰ সোমাই তাৰ সাৰ বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰে । যেতিয়া বুদ্ধি পূৰ্ণ হয়, জটিল কথাৰ আঁত বিচাৰি উলিয়াব পাৰে আৰু নীৰস বিষয়তো লাগি থাকিবলৈ বেজাৰ নলগা হয়, তেতিয়াহে সাহিত্যৰ ফালে মন দিয়া যুক্ত । সাহিত্যত এবাৰ মন বহিলে আৰু শৰ্মা নাই । তাৰ সোৱাদ এবাৰ পালে পাচৰিৰ নোৱাৰি । সেই ক্ষেত্ৰে এখন কথিয়ে দেখবত আঁটিছিল, যে তেওঁক যেন এওঁ পৃথিৱীত আকৌ জনম দিয়ে, আকৌ যেন তেওঁ সাহিত্য স্বৰূপ পান কৰিবলৈ পায় ।

সাহিত্যৰ সোৱাদ আনবিলাক মিঠা বস্তুৰ দৰে নহয় । আন আন বস্তুৰ সোৱাদ জিতাবে পাওঁ, আন বস্তুৰ ৰূপ চকুৰে দেখোঁ । কিন্তু সাহিত্যৰ সোৱাদ সুখৰ জিতাবে নেপায় ; তাক মনেৰে চাকিব লাগে, তেন্তে তাৰ ৰূপ বা সোৱাদৰ গম পোৱা যায় । সেইদৰে জিতা নোহোৱা মাজতেও সাহিত্যৰ বকম বুজিব পাৰে । কলাইও তাৰ ৰূপ দেখি ভোল যায় । সাহিত্য সন্তোষৰ নিমিত্তে বহুত মন-বিত্তো খৰচ কৰিব নালাগে, বা দেশ এৰি বিদেশলৈকো যাব নালাগে । যথেষ্ট বচি সেট পঢ়িব স্বৰূপ জেন্স কৰিব পাৰি । আন স্বৰূপ অন্তত কেতিয়াবা চুৰ মিলে, কিন্তু সাহিত্যৰ পৰা যি আনন্দ পোৱা যায়, তাত বিবাদৰ অলপো বিচলি নাই । সাহিত্য কেৱল স্বৰূপ ভঁৰাল । নন্দন কাননত যেনেকৈ বেহুতানকলে অকৃত পান কৰি সকলো স্বৰূপ পাহৰে, সেইদৰে জানী মাজতে সাহিত্য পঢ়ি বা মহালোচনা কৰি সংসাৰৰ চিত্তা পাহৰে আৰু পৰম চৰিত্ৰে কাল সিঁচায় । জানী লোকৰ পক্ষে সাহিত্য জিবৰি সোৱা ঠাই । আনবিলাক মাজতৰ যেতিয়া গৃহকৰ্ম কৰি ভাগৰ লাগে, তেতিয়া তেওঁলোকে গান-বাজনা বা আদি কোনো কণকাতী স্বৰূপ আশ্ৰয় লয় । কিন্তু জানী লোকৰ আশ্বৰ্য লাগিলে সাহিত্যৰূপ ক্লাস অন্ত সোমাই তাৰ নামাখি লোভা চাই গৈ ।

ভাগ্য পাইবে। এই পবিত্র স্থল লভিবলৈ সকলোৱে যত্ন কৰা উচিত। কোন বাক্যে, স্থলে এই স্থল লাভ কৰিব পাৰি তাক স্মৃতি ক্ৰমে ধৰ্ম্মস্থান। সন্ততি সাহিত্য কি বস্তু, কিহকনো সাহিত্য বোলে, তাৰ লক্ষণ কেনে, কোনে কি বস্তুৰে সাজিলে, কেতিয়া হ'ল, আগেয়ে কেনে আছিল, এতিয়া কেনে হৈছে, আৰু আন কিহৰ লগত সাহিত্যৰ বিশেষ সম্বন্ধ আছে, জন্ম-জন্মতে এইকেইটা কথা ভালকৈ বিচাৰি চাব লাগিব; তেহে আমি সাহিত্যৰ গুচৰ চাপিব পাৰিম।

সংসাৰৰ সকলো প্রাণীভকৈ যে মানুহে ইমান বেছি উন্নতি কৰিছে, তাৰ কাৰণ এই যে সিহঁতে নিজৰ মনৰ ভাব আনক ভাঙ্গি কব পাৰে। এটা মানুহে নিজ বুদ্ধিৰে যি শিকে তাক তাৰ লগবীয়াবিলাকক বুজাই কব পাৰে। এই ক্ষমতা নথকাহেঁতেন মানুহে কেতিয়াও ইমানখিনি উন্নতি কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন। যেয়ে যি শিকে, সি তাৰ লগতে লোপ হ'ল-হেঁতেন। এতিয়া সেই ক্ষমতাৰ গুণত আমি জানে শিকা বা উলিওৱা কথাৰ পৰা উপকাৰ পাবলৈ। যি উপায়ৰ দ্বাৰাই এজনৰ মনৰ ভাব আন এজনক প্রকাশকৈ কব পৰা যায় সেই উপায়ৰ নাম ভাষা। ভাষা কেনেকৈ হ'ল, তাক কোনে সাজিলে, এইবোৰ কথা আমাক এতিয়া নালাগে। সন্ততি ইয়াকে জানি থলেই হ'ব, যে আমি ভাষাৰ গুণতহে অন্য জীৱ-জন্তুতকৈ বেছি উন্নতি লাভ কৰিব পাৰিছোঁ। এই ভাষাৰ দ্বাৰাই আমাৰ মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰোঁ। এই ভাষাবেই হে আমি পৃথিৱীত সবাতকৈ শ্ৰেষ্ঠ। কিন্তু অকল ভাষাই আমাৰ ইমান উপকাৰ সাধিব নোৱাৰিলে-হেঁতেন। যেতিয়া মানুহে লিখিব নাজানিছিল, যেতিয়া কাপোৰৰ ব্যৱহাৰ পৃথিৱীত নাছিল, সেই সময়ত ভাষাবোৰ বৰ আদৰ নাছিল। ভাষা যে ইমান গুণবতী হ'ল, ই কেৱল লিখাৰ বলতহে। মানুহে বুদ্ধিৰে উলিওৱা কথা লিখি থবলৈ এইটো উপায় নথকাহেঁতেন, তাৰ পৰা আমি ইমান উপকাৰ কেতিয়াও নাপাওঁ।

মানুহে যেতিয়াৰ পৰা কথা লিখিবলৈ ধৰিলে, সেইদিনাৰ পৰা সাহিত্যৰ সৃষ্টি হ'ল বুলি ধৰিব পাৰি। ভাষা লিখিলেই সাহিত্য নাম পায়, ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ভিতৰত ইমান ঘনিষ্ঠ, যে যিয়ে নবৰে কোনটো ক্লি-বাছি উলিয়াবলৈকে চান হৈ পৰে। কিন্তু এই কথাৰ পৰা এৰে ভাঙ্গি

সোহা উচিত নহয়, যে ভাষা আক সাহিত্য একে। সিইত আঁকাবে
 প্রকাৰে একে বক্য হ'লেও, দুইও বেলেগ বেলেগ বস্তু। সিইতৰ ভণ
 বেলেগ, লক্ষণ বেলেগ আৰু নামো স্তৰীয়া। কিছুমান কথাত ধৰিও দুইবোৰ
 বৰ মিল দেখা যায় কিছুমান কথাত আকো ইমান অমিল, যে সিইতৰ
 ভিতৰত একো সম্বন্ধই নাই বুলিব পাৰি। প্ৰথমতে চৌৱী, ভাৰা কেৱল
 এটা নাম মাথোন। তাৰ প্ৰকাশ কৰিবলৈ মাজুছে যুখেৰে নানা প্ৰকাৰ
 পদ কৰে। তাৰ একোটা পদৰ নাম আখৰ। আখৰৰ এটা বা কেইবাটাও
 গোট থাকে। এটা বস্তুৰ নাম হয়। এই নামবোৰ যেনিয়া মাজুছে মনৰী তাৰ
 প্ৰকাশ কৰিবলৈ উচ্চাৰণ কৰে তেতিয়া তাকে ভাৰা বোলে। কিন্তু সাহিত্য
 কাপ-কাকতেৰে গঢ়া বস্তু। মাজুছে লিখিবলৈ শিকাৰ আশেয়েও ভাৰা
 আছিল, আৰু এতিয়াও আছে। কিন্তু সাহিত্য আগেষে নাছিল। ভাৰাৰ
 আদৰ্শিনি ঈশ্বৰে আৰু আদৰ্শিনি মাজুছে কৰা, কিন্তু সাহিত্য হ'লে সৰ্বাংগে
 মাজুহৰ হাতে গঢ়া বস্তু। সাহিত্য আৰু ভাৰাৰ ভিতৰত যে কেৱল এই-
 খিনিহে অমিল এনে বুলি ভবা উচিত নহয়। বাস্তৱ আৰু দিনৰ যেনে
 প্ৰভেদ, সিইতৰ ভিতৰতো প্ৰায় সিমানেই প্ৰভেদ। মিল কেৱল একে
 ঠাইত মাথোন দেখা যায়। আগত কৈ অহা হৈছে যে নানাবিধ পদ বোটা
 থকাই একেঠাই কৰি এটা তাৰ প্ৰকাশ কৰাৰ নাম ভাৰা। এনেকৈ ভাৰা
 পদমূলক, অৰ্থাৎ পদ নহ'লে ভাৰাৰ সৃষ্টি হ'ব নোৱাৰে। যদি কাহাৰিখা
 মাজুছে পদ এটাইবোৰ পাহৰি যায়, তেন্তে সেইদিনাই ভাৰাবোৰ নুৰ যাবিব।
 সাহিত্যও প্ৰায় তেনেকুৱা। কিছুমান পদ লগ কৰি এটা কৰা লিখিলেই
 সাহিত্য হয়। এতেকে সাহিত্যকো ভাৰাৰ নিচিনা পদৰ সমষ্টি বা পুত্ৰ
 বুলিব পাৰি। এই ঠাইতে ইইত চুৱাবোৰ বৰ মিল দেখা যায়। ইয়াত
 বাজে এহেলৈ যতে ধৰা ডাতে সিইত বেলেগ। সিইত দুইবোৰ ভিতৰত
 কত কত মিল আৰু কত অমিল ভালকৈ বুজি কলমে সাহিত্য শিকাত
 বহুত বিধিনি জন্মিব পাৰে। কিয়নো, আমি আদিত কৈছে, যে কেৱল-
 বিলাক মাজুছে ভাৰা শিকে হয় তেও সাহিত্যৰ বস নাপায়। ভাৰা কাকতে
 থকা বস্তু, চকু ফুৰালেই তাক দেখা যায়। বেয়ে আখৰ চিনে আৰু পদৰ
 অৰ্থ জানে সেয়ে ভাৰা দেখা পায়, আৰু শিকিব পাৰে, কিন্তু সাহিত্য
 তেনেকুৱা নহয়। তাক ভাৰাৰ মাজৰ পদ চানি-কাৰি উলিয়াবলৈ পোৱা

যায়। সি ভাষাৰ তলত ঢাক খাই থাকে, বিচাৰি উলিয়ালেহে ওলায়। ভাষা এটা বস্তু সাহিত্য তাৰ ৰূপ, ভাষা শৰীৰ সাহিত্য আত্মা, বা ভাষা পদাৰ্থ সাহিত্য তাৰ গুণ। নাইবা, এইদৰেও ধৰিব পৰা যায় যে ভাষা এটা ফুল সাহিত্য গোন্ধ, ভাষা মাটিকঠাল সাহিত্য তাৰ সোৱাদ।

এইদৰে ভাষাৰ মাজৰ পৰা সাহিত্য বিচাৰি উলিওৱাকে সাহিত্য শিক্ষা বোলে। এই শিক্ষা অৱশ্যে অতি টান কাম, অলপ শ্রম কৰি সাধিব নোৱাৰি। গুৰিৰ পৰা লাহে লাহে অভ্যাস নকৰিলে একেদিনেই যে সাহিত্যৰ ৰস বুজা হব পাৰি এনে কথা কেতিয়াও মনত ঠাই নিদিব। এই কাম কৰিবলৈ যে কৰবাত কিছুমান নিয়ম আছে এনে নহয়। নিয়ম থকাটোৱেই ই ইমান টান হ'বই নোৱাৰে। যি যি কাম নিয়ম বদ্ধ আছে, অৰ্থাৎ নিয়ম অৱলম্বি চলিলেই যি কাম সিদ্ধ হয়, তাক টান কাম বুজিব নোৱাৰি। কিয়নো, নিয়ম হাজাৰ টান হ'লেও মাজুহে পুৰুষাৰ্থ কৰি তাক বুজিব পাৰে আৰু সেহুদৰে চলিব পাৰে। যিবোৰ কামৰ একো নিয়ম নাই সেইবোৰহে আচলতে টান। এইদেখি সাহিত্য শিক্ষা সুস্থলা কৰিবলৈ একো উপায় দিব নোৱাৰি। যি তাক শিকিব খোজে তেওঁ কিছুমান দিন মন দি ধৰিলেই আপোনা আপুনি বহুত উপায় ওলাই পৰিব। ইয়াত শিক্ষোতাৰ সহায় কৰিবৰ নিমিত্তে আমি ছুল ছুল দুইচাইটা কথা উল্লেখ কৰায়। এই আৰ্হি অৱলম্বি কাম কৰিলে যে কিছু উপকাৰ হব তাত আমাৰ এক ধনিটোও সন্দেহ নাই।

পৃথিৱীত বস্তু বস্তু আছে তাৰ সকলোৰে দুই পিঠি। কথাবোৰো তাৰ ঠিক এনেকুৱা। এটা লিখা প্ৰৱন্ধৰ দুটা পিঠি, তাৰে এপিঠিৰ নাম কথা বা গুণ ভাষা আৰু আনটো পিঠিৰ নাম সাহিত্য। যেতিয়া আমি প্ৰৱন্ধত কোৱা কথাকেটালৈ মাথোন মন কৰোঁ, অৰ্থাৎ লিখকে যি তাৰ প্ৰকাশ কৰে তাত মাথোন মন দিওঁ, তেতিয়া আমাৰ চকু কেৱল ভাষাতহে থাকে। কিন্তু যদি তাক এৰি বা তাত ৰাজেও লিখকৰ লিখাৰ ধৰণলৈ চাওঁ অৰ্থাৎ লিখকে কেনেকৈ মনৰ জাৰু প্ৰকাশ কৰিছে, তেওঁ কি কি পদ ব্যৱহাৰ কৰিছে, কি উপমাৰে বুজাইছে আৰু কেনে ভাৱত লিখিছে, এইবোৰ কথাৰলৈ মন দিয়া যায়, তেন্তে সেই প্ৰৱন্ধৰ তেতিয়া সাহিত্য বিচৰা হয়। বুঠতে ক'ব লাগিলে লিখকে যি কয়, তাগৈ মন কৰিলে ভাষা আৰু বোৱকৈ

কৈছে তাঁল মন কৰিলে সাহিত্য বিচাৰ কৰা হয় । বি মাত্ৰে প্ৰবৃত্ত
কোৱা কথা অৰ্থাৎ বাতৰিটো মাথোন বিচাৰে তেওঁ সেই প্ৰবৃত্তৰ সাহিত্য
নেদেখে । সাহিত্য বিচৰা মাত্ৰে প্ৰবৃত্তৰ থকা উপমাৰ মিল, শব্দৰ পাতি,
ভাবৰ গাঁথনি আৰু লিখাৰ প্ৰণালীলৈ মন কৰে । এটি উদাহৰণ দিওঁ
চোৱা । “ঈশ্বৰ দয়াৰ সাগৰ” এই এটা বাক্য । এতিয়া আমি যদি
বাক্যটো পঢ়ি ইয়াকে বুজি পওঁ যে ঈশ্বৰ বৰ দয়ালু, তেনেহ’লে আমি তাৰ
ভাষাতহে মন দিলোঁ । কিন্তু যদি এইদৰে ক’বা যায়, যে এই ঠাইত
ঈশ্বৰ নিদি পৰমেশ্বৰ লিখাভেঁতেন স্তম্ভিতলৈ ভাল হ’লহেঁতেন, বা ঈশ্বৰ
শব্দটোৱে এই ঠাইত স্তম্ভৰূপে খাই পৰিছে, আন শব্দ দিলে বেয়া হ’ব,
তেনেহ’লে আমি তেন্তি বাক্যটোৰ ভাষা বিচৰা নাই, জামাৰ মন
তাৰ সাহিত্যতহে আছে । আৰু এইদৰেও ভাল চাব পাৰি, যে ঈশ্বৰক
দয়াৰ সাগৰ স্তম্ভলৈ দয়াভেঁতেনী বা দয়াতপ বোলা ভাল আছিল, বা দয়া-
তপ বুলিলে নিমিলে, কিয়নো ঈশ্বৰ স্তম্ভবাপী, তেন্তে দয়ানবী বোলা
বাওক, বা এই শব্দটো স্তম্ভিতলৈ বৰুণ, তেন্তে দয়া বৰুণী বোলা ভাল ;
এনেকুৱাবোৰ কথালৈ মন কৰিলে সাহিত্য বিচাৰ কৰা হয় ।

এতিয়া স্তম্ভৰূপে বুজিব পাৰি, যে সাহিত্য কেৱল ভাষাৰ অলঙ্কাৰ
মাথোন । এই অলঙ্কাৰবোৰ ভচাই যদি ভাষাক একেবাৰে নাঙঠ কৰা যায়,
তেন্তে তাৰ এইৰূপ নেধাকে । কিন্তু ভাষাক একেবাৰে নিকলজাব কৰা
অতি দুৰ্ব্ব । তাক বেয়া সাঙ পিছাই বেৰিটো কুংসিং কৰিব পাৰি,
কিন্তু সমূলি নাঙঠ কৰিবলৈ টান । কিয়নো শব্দটো ভাষাৰ অলঙ্কাৰ আৰু
আগত কোৱা হৈছে, যে শব্দই তাৰ মূল । যদি শব্দ এটাইকিলাক কাটি
নিয়া যায়, তেন্তে ভাষাই নাধাকে । তাসাক শুৱনী কৰিবলৈ মাত্ৰে মানাৰি
অলঙ্কাৰ পিছায় । কেৱল ভাষাই মাত্ৰে মন টানিব নোৱাৰে । বেয়াটো
লিখা পুখি পঢ়িবলৈ কাৰো মন নাযায় । তেনেকুৱা পুখি এবাৰ পঢ়ি
চালেই ফুৰাই মেলিবলৈ বেয়া লাগে । কিন্তু ভাল বহু শব্দ, স্তম্ভৰ উপমা,
বা নতুন স্তম্ভৰ ভাৱেৰে সজাই পুখি লিখিলে তাক সকলোৱে আদৰ
কৰে । তাক এবাৰ পঢ়িলে আকৌ পঢ়িবলৈ মন যায় । কালিদাসে শব্দকলা
লিখিবৰ আৰ্জি কৰা হ’ল, তেওঁ সেই শব্দকলা পঢ়ি মাত্ৰে আকৌকৈ
মন যায়, আৰ্জিও সকলোৱে তাক আদৰ কৰি ৰাখে, হোমাই কৰি পঢ়ে ।

ইয়াৰ কাৰণ এই যে শত্ৰুজনা বজ্জিৰ অলঙ্কাৰে বিকৃত্যিত। তাক পঢ়িলেই মানুহৰ মন মোহ যায়। যি সাহিত্যৰ বস বুজা মানুহে এবাৰ শত্ৰুজনা পঢ়ি চাইছে, সি কেতিয়াও তাক পাহৰিব নোৱাৰে।

যদিও অলঙ্কাৰে সাহিত্যৰ ইমান উপকাৰ কৰে, তাৰ পৰা যে কিছু কিছু অপকাৰ হোৱা নাই এনে নহয়। অলঙ্কাৰ লগাওঁতে দুই চাইটা নলগা শব্দ বা উপকল্প। তাৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লগাত পৰে। যি কথা আচলতে নাই তাকো কেতিয়াবা আছে বুলি কব লাগে। পাচে, যি মানুহে পঢ়ে তেওঁ অলঙ্কাৰৰ কথাখিনিকে। সঁচা বুলি ধৰি ধয়। সাহিত্যৰ ভিতৰত যদি কিবা গুণ আছে, সি শব্দৰ আৰু ভাবৰ বহুলতাইহে। বহুলতাই অনেক মানুহৰ ভ্ৰম জন্মায়। এই নিমিত্তেহে বোধকৰোঁ। মূলতে মিছা কথাতো মানুহৰ অটল বিশ্বাস দেখা যায়। মানুহে এই কথাটো ভাবি লাচায় যে কোনো এটা বস্তুৰ বৰ্ণনা কৰিব লাগিলে, আৰু সেই বৰ্ণনা যদি ধুনীয়া কৰিব খোজা যায়, তেনেহ'লে মাজে মাজে দুই এটা বিশেষণ ব্যৱহাৰ কৰিব লগা হয়। সেই বিশেষণবোৰৰ তাৰ নানা প্ৰকাৰ হব পাৰে। বিবেচনা কৰোঁ, তুমি এজোপা গছ বৰ্ণাবা। সেই গছৰ ডালবোৰ বৰ দীঘল। পিচে বৰ্ণনাত তুমি লিখিব লাগিব যে তাৰ ডালবোৰ স্বৰ্গীৰ্ণ বা অভিশয় দীঘল আছিল। বৰ দীঘল বুজাবলৈ যি যি দুটা বিশেষণ ইয়াত ব্যৱহাৰ কৰা হ'ল, তাক পেরোঁতে সিমানে জটিল বা দ্ব্যৰ্থযুক্ত বেন নেদেখা হয়, কিন্তু অৰ্থ ভাঙিবৰ সময়ত তাৰ কেইবাটাও অৰ্থ ওলায়। স্বৰ্গীৰ্ণ বুলিলে কেৱল নিৰন্তৰিত্ব দীঘলহে বুজায় এনে নহয়, অস্বাভাৱিক দীঘল বুজাব পাৰে। সচৰাচৰ গছৰ ডাল বিমান দীঘল হয়, সিমানে দীঘল হ'লেও স্বৰ্গীৰ্ণ বুলিব পাৰি, আৰু অভিশয় দীঘল হ'লেও স্বৰ্গীৰ্ণ বুলিব পাৰি। এই দুটা অৰ্থৰ কোনটো সঁচা বুলি লব লাগিব তাক ঠাৱৰকৈ কোৱা টান। কিন্তু সেইবুলি মানুহে বৰ্ণনাৰ আচল ভাবটো ধৰিব নোৱাৰে নে? অৱশ্যে পাৰে। স্বৰ্গীৰ্ণ বা অভিশয় দীঘল বুলিলে এনে বুজা হুতুত যে সচৰাচৰ গছৰ ডাল বিমান দীঘল হয়, এই জোপা গছৰ ডালো সিমানেই দীঘল আছিল। কোনো এটা কথা লিখিব লাগিব কিন্তু বঢ়াই নিলিখিলে নহয়; নাইবা বৰ্ণনাৰ বস দীৰ্ঘকিয়া দৈ পৰে। সেই গছ জোপাৰ ডালকেটা বৰ্ণাওঁতে যদি স্বৰ্গীৰ্ণ বুলি এন বা ভ্ৰমণ হাত বুলি আচল ভাবটো

বিভা বাগ, তেনেহ'লে প্রবন্ধৰ ভাষা কল্পলিপি নহ'ব পাৰে, বা আন কোনো
 প্ৰকাৰে বেয়া হ'ব পাৰে। এই কথাটো মানুহে গমি নাচায়। 'কৰ্মনাশ
 বি পায়' তাকে বিশ্বাস কৰে। বাস্তৱপন কৰি যে বক্তব্যটো যেনো সোৱে সোৱে
 একোটা পৰ্ব্বত বাহিৰ লৈ জপিয়াইছিল। এই কথাটো কেৱল ভাষাৰ কল্পনা
 মাথোন। ইমান ভাবাই কবিয়ে দেখাইছে যে বক্তব্যটো বৰ অসম্ভৱ আছিল,
 তেওঁ বৃহৎ বৃহৎ পৰ্ব্বতজৰ্কা কৰি যেন দেখিছিল। আচলতে যে বক্তব্যটো
 বহু হেজাৰ পৰ্ব্বত পাত বাহিৰ লৈ জাঁপ মাৰিছিল এনে কথা নহয়।
 বাস্তৱ আৰু মহাভাৱমূলক এনেকুৱা পদ আৰু ভাৱৰ অধিকা অনেক পোৱা
 যায়। আন আন পুথিতে আছে হয়, কিন্তু পৰিমাণে ইমান নহয়। এই
 দুই পুথিত কথানোৱা ইমান নতাই লিখিছে যে তাৰ পৰা আচল সাধ
 কথাখিনি বাহিৰ উলিওৱা বৰ টান হৈ পৰিছে। পুথিবীত আন যিবিলাক
 জাতি আছে তেওঁলোকৰ সাহিত্যতো এই দোষ বা দোষযুক্ত অলঙ্কাৰ আছে;
 কিন্তু হিন্দু, গ্ৰীক আৰু মুছলমানৰ সাহিত্যত বৰ বেছি পৰিমাণে দেখা
 যায়। আন জাতিৰ লিখকে যদি একক চাৰি কৰে, হিন্দু আৰু মুছলমানে
 তাক চাৰি হাজাৰ নকৰে মান নেনে। এই দোষ অৱশ্যে একেবাৰে
 শুদ্ধ নোহোৱা কিয়নো ই সাহিত্যৰ এবিধ অলঙ্কাৰ। কিন্তু বক্তব্যটো এনেকুৱা
 অলঙ্কাৰ লগলৈ ভাষা শুদ্ধলী নটো কলকাকৰে হয়।

ভাষাক অলঙ্কাৰ পিন্ধাৰ খোজোঁতে কেতিয়াবা বিভা কথাও কব লগা
 হয়, অৰ্থাৎ যি বক্তব্যটো বা বক্তব্যটো নাই তাকো আছে বুলি কব লগাত পৰে।
 এই দোষটো প্ৰায় আখৰ মিলাওঁতে বা তলিলৈ স্থললিপি কৰোঁতেহে হয়।
 এটা আখৰৰ নিচিনা আন এটা পদ লগাওঁতে লিখকে দুই চাইটা বিভা
 কথা লিখে। বিবেচনা কৰা, এটা মানুহক দুমি উজাওল বুলি কৰ্মাইজ, কিন্তু
 উজাওল পদটোৰ দৰে আৰু দুই চাইটা পদ আছে; যেনে— উগ্ৰ, উচ্চ, বা
 উত্তম্ভৱ। সিহে লিখকে যেতিয়া উজাওল পদটো লিখে তেতিয়া তাক দুজাবা
 কৰিবৰ মনেৰে উগ্ৰ বা উত্তম্ভৱ কথাও লিখি পেলায়। লিখকে জানিব পাৰে,
 যে উজাওল মানুহজন উগ্ৰ বা উত্তম্ভৱ নাছিল, তেওঁ দুয়োটা পদ একে
 লগে লিখিলে তলিলৈ তাল হয় দেখি তেওঁ অৰ্থলৈ বৰ কাপ নকৰে।
 এনেকুৱা কথা সকলো প্ৰবন্ধতে পোৱা যায়। ইও সাহিত্যৰ এবিধ অলঙ্কাৰ,
 এতেকে এই দোষ শুদ্ধাব একো উপায় নাই।

ভালকৈ গমি চালে দেখা যায়, যে কথা লিখি উলিয়ালে তাৰ গঢ় আগবঢ়বে নাথাকে। মাত্ৰহৰ মুখৰ পৰা গৈ কাপৰ মুখত পৰিলেই মূৰ্ত্তি বেলেগ হয়। কদাচাৰ বন্ধ শুভনী হৈ পৰে, মিছাকো সঁচা যেন লাগে। ইয়াৰ কাৰণ এক প্ৰকাৰে আগেয়েই কোৱা হৈছে। বাটৈ আৰু খনিকৰে যেনেকৈ সাধাৰণ কাঠ বা মাটি এডোখৰকে চাঁচি কাটি তাৰ ওপৰত ধুনীয়া বহন লগাই চিক্‌চিকীয়া কৰি পেলায়, সেইদৰে লিখকেও এটা অতি সামান্য বন্ধকে সুন্দৰ সুন্দৰ পৰা ক্ৰম উপমা বোজনা দি সজাই এনে শুভনী কৰিব পাৰে যে, তাক আগৰ সেই সামান্য বন্ধটো বুলি চিনিবই নোৱাৰি। এই দেখিহে কিতাপত পঢ়া ঠাইবোৰ বা মাত্ৰহৰিলাকক চাবৰ মন যায়। যি এবাৰ কান্ধৰী বা শকুন্তলা পঢ়িছে, তাৰ মনত সদায় এনে ইচ্ছা যে পুনৰায় সেই দিম উলটি আহক, পুনৰপি যেন অবশ্যৰ মাজত সেইদৰে মূৰিৰ আশ্ৰম দেখিবলৈ পাব। মহাভাৰতত নৈমিষাৰণ্যৰ কথা পঢ়ি এনে বোধ হয় যে সেই হাৰি স্বৰ্গৰ নিচিনা স্তম্ভময় মহা পৱিত্ৰ ঠাই। কিন্তু যি সেই ঠাইবোৰ চাবলৈ যোৱা যায়, তেখে দেখিবা যে কিতাপত পঢ়ি যেন লাগিছিল আচলতে তেনেকুৱা নহয়। আৰি থকা ঠাইবোৰ যেনেকুৱা সিও প্ৰায় তেনেকুৱা, অলপহে বৰি প্ৰভেদ ওলায়। এই এটাইবোৰ কবিৰ কাৰ্যৰ গুণ।

সাহিত্যৰ সাধাৰণ লক্ষণ কেনেকুৱা তাক কৈ গুৱালে। বোধ কৰে। এতিয়া ওপৰৰ আলোচনা পঢ়িলে সাহিত্য কাক বোলে অনায়াসে কব পৰা যায়। কিন্তু এতিয়াও এটা কথা বাকী। সাহিত্য হ'বৰ মিন ধৰি আজিলৈকে একেদৰে আছিলে বেলেগ হৈছে তাৰ কথা মুঠে কোৱা নাই। আজিকালি বহি সাহিত্য কিছু বেলেগ হৈছে, তেনেকুলে আদিত্তে কেনেকুৱা আছিল আৰু এতিয়ানো তাৰ ৰূপ কেনে হৈছে, এইকেইটা কথাৰ সীমাসী হ'লেই সাহিত্যৰ সাধাৰণ অৱস্থা শুব পৰে।

নকলো বন্ধৰে যে পৰিবৰ্ত্তন আছে এই কথা নকলোৱে জানে। পৃথিৱীৰ ভিতৰত এনে একো বন্ধ নাই যি আদিত্তে পৰা আজিলৈকে একেদৰে আছে। সাহিত্যো সেইদৰে সদায়ৰ লগে লগে গঢ় লবিবই লাগিছে। আদিত্তে যেনেকুৱা আছিল এতিয়া তেনে নহয়; ইয়াৰ প্ৰকাৰ আজিকালি বেলেগ হৈছে। আগৰ লিখকবিলাকে নামৰ আগত বিশেষণ গোটোৱেৰে সজুক দিব পাৰিলেই পৱিত্ৰজালি কৰা হয় যেন

জান কবিছিল। পূৰ্ণৰ কলিৰোৰত আৰু শিল্পত দেখা কথা পঢ়িলে শব্দী শাবী কেৱল বিশেষণকে পোৱা যায়। তাৰ পৰা আচল সাৰথিহি বিচাৰি লোৱাই টান। কৰ্ত্তা কথ কববাত পৰি থাকে, পঢ়োঁতাই পুৰণাৰ কবিহে সিহঁতক বিচাৰি পায়। একোটা প্ৰৱৰ্ত্তত কথা এখানমান, কিন্তু তাকে বিশেষণ লগাই বৃহৎ কৰে। এই দোষ আধুনিক লিখকৰ নাই। আজিকালি এটাইত দুটা বা তিনিটাতকৈ বেছি বিশেষণ ব্যৱহাৰ কৰে। এতিয়াৰ সাহিত্যত কিন্তু উপমাৰ স্থান দেখা যায়। আগৰ লিখকবিলাকে যেনে স্তম্ভৰ স্তম্ভৰ উপমা দি কথা বুজাব পাৰিছিল, এতিয়া তেনেকুৱা উপমা অতি কম। আগেয়ে কবিলকলে আচল কথা তাকি নকৈছিল, কেৱল উপমাৰেই তাৰ প্ৰকাশ কৰিছিল। এতিয়াৰ মাজেৰে উপমা এৰি কথাত ধৰিছে, কথাবেই সকলো বিষয় বুজাই দিয়ে। আমাৰ বিবেচনা মতে আগৰ লিখকবিলাকৰ আৰু এটা দোষ আছিল। তেওঁলোকে চলিত ভাষাৰে কথা লিখিবলৈ ঘিণাইছিল। মাজেৰে সলায় বিবোৰ পৰেৰে কথা বাৰ্ত্তা কয়, সেটোবোৰ ল'ব লিখিলাকে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ কিছু বেজাৰ পাইছিল যেন বোধ হয়। ইয়াৰ ফল হৈছিল এই, যে সাধাৰণ মাজেৰে অৰ্থাৎ অলপ লিখা পঢ়া জনা মাজেৰে পণ্ডিতে লিখা কথা বুজাব নোৱাৰিছিল। এই দোষে আজিকালি কেৱল সংস্কৃত জনা পণ্ডিতবিলাকক চুইছে। তেওঁলোকে চুটি সৰু ল'বৰে কথা লিখিবলৈ বেজা পায়। লাহে লাহে এইবোৰ দোষ উঠি যাবলৈ ধৰিছে, আৰু কিছুমান দিনৰ মূৰত বোধকৰোঁ। মুঠে মাই-কিনা হ'ব। এতিয়াৰ লিখকৰ বাক্যবোৰ চুটি, আগৰ দিছিল আজিকালি কথা কোৱাই বাক্য দীঘল নকৰে। ইয়াতে আৰু এটা কথা কোৱা উচিত, যে দেশভেদে আৰু জাতিভেদে সাহিত্যৰো লক্ষণ অলপ ব্যতিক্ৰম দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই বিষয় আমি এতিয়া আন্দোলনা নকৰোঁ। সম্ভৱিত সাহিত্য ভাগ কৰি, তাৰ একো ভাগৰ যো লক্ষণ কেনেকুৱা, একোখন লগত জান ভাগৰ কি লক্ষণ আৰু সাহিত্যৰ নো মুঠে কেইতাম, এই কেইটা কথাৰ বিচাৰ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ লগতে দেশভেদে সাহিত্যৰ লক্ষণ কেনে হয় তাকো দেখুৱা যাব।

মূলকথা

মনৰ ভাব বিমান অলপ কথাৰে প্ৰকাশ কৰিব পৰা যায় সিমান ভাল; এই কথা অনেক পণ্ডিতে কৈ গৈছে। যি কথাটো চাইটা শব্দেৰে কৰ পাৰি তাক দহোটা শব্দেৰে লিখিলে বৰ বেয়া হয়। বাছি বাছি শব্দ বা এটা কথাকে পাঁচোটা কৈ লিখিব পাৰিলেই বে পণ্ডিতালি কৰা হ'ল, এনে নহয়। আৰু এটা কথাকে কেইবা ঠাইতো কেইবা বকমে কলেও প্ৰবন্ধ বেয়া হয়। বড় যি কথাটো লাগে ততুত সেই কথা সংক্ষেপে কৈ থব পাৰিলে ভাল। কিন্তু কোনো কোনো বিষয় আছে, তাক বহুত কথাৰে নানা বকমে বুজাই লিখিলে লোৰ নাই। যি বিষয় সকলোৱে জানে, সকলোৱে দেখিছে বা শুনিছে, তেনেকুৱা বিষয় লিখিলে শকাযিক্য একে দোষ নহয়। লিখাৰ উদ্দেশ্য মাত্ৰহৰ চুট। কোনোৱে কিবা এটা আনে নজনা চুপুনা নতুন কথা পাই তাকে লিখে। কোনোৱে বা পুৰণি কথাকে ন সাজ পিন্ধাই মনোৰম কৰে। লেহৰ বিধ লিখকে তেওঁৰ মনৰ জোখাই শব্দ, ভাব আৰু উপমা লগাব পাৰে; কিয়নো তেওঁ লিখা পুৰি মাত্ৰহে ন কথা জানিবলৈ নপঢ়ে, কেৱল তেওঁ নো 'তাক' কেনেকৈ লিখিছে, কি ন অলঙ্কাৰ লগাইছে, বা কি নতুন উপমা দিছে, তাকে চাবলৈহে পঢ়ে। অৰ্থাৎ তেওঁৰ কিতাপত মাত্ৰহে কেৱল সাহিত্য বিচাৰে। লিখাৰ দ্বিতীয় উদ্দেশ্য হৈছে, আগেয়ে নজনা কথা প্ৰকাশ কৰা বা জনা কথাকে মনত ৰাখিবলৈ লিখা। এইবিধ লিখকে উপমা বোজনা এৰি দি কেৱল সাৰ কথাত ধৰে; অৰ্থাৎ তেওঁ বেছি শব্দ বা ভাব লগাই ছাঁজা ধুনীয়া কৰিবলৈ পুৰুষাৰ্থ নকৰে। চুটি চুটি কথাতে কেৱল মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰি থয়। এইবিধ কথাকে আমি মূল কথা বুলিছোঁ। মূল কথা লিখোঁতে সৰ্বাঙ্গ মূলতে থাকিব লাগে, তাক এৰি ধুনীয়া শব্দ বা ভাব বিটাবিবলৈ বোঁৱাটো ভাল নহয়। ইয়াক লিখোঁতে পোন পোন ভাব উজ্জ্বল শব্দ আৰু চুটি বাক্য ব্যৱহাৰ কৰা উচিত। ইতিহাস এবিধ মূল কথা। 'তাক লিখোঁতে যদি বককৈ অলঙ্কাৰ লগোৱা যায়, তেন্তে পঢ়োঁতাই অলঙ্কাৰকে চাব নে কথাকে মন কৰিব?' এনে ঠাইত মাত্ৰহে আচল কথাকেইটোৱে বিচাৰে, ভোৱাৰ ভাবাৰ ধুনৈ মন নিদিয়। আৰু ইতিহাস লিখোঁতে এনে শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা উচিত যে ভাব পৰা যেন এটাতকৈ বেছি অৰ্থ উলিয়াব নোৱাৰি, কাৰণ তেনেকুৱা মূল কথাৰে ব্যাভিৰূপ হয়। শিকা সম্পৰ্কে মাত্ৰহৰ

হুই এটা আভাসিক দোষ আছে, তাক শুচাকলৈ অতি টান। কোনো এটা কথা বৰ্ণনা লাগিলে নিজৰ মন-গড়া হুই এটা কথা তাত তত্বই থিকলৈ মন যায়। কিন্তু ইতিহাস লিখোঁতে বী কোনো সত্য কথাৰ বৰ্ণনা কৰোঁতে এই দোষটোৰ হাত এৰাব পাৰিলে বৰ ভাল। আচল কথাৰ লগত উপকল্পা কথা স্মৃতি মিলে কেৱল মাত্ৰংক হল কথা হয়। পঢ়োঁতাই সেই মিছা কথাকো সঁচা বুলি ধৰে। ইয়াৰ আশঙ্কতে কোৱা হৈছে যে কথা বঢ়াই কোৱা বাহিৰত এটা প্রধান লক্ষণ। ইয়াৰ পৰা যত্নশো ঠাই লৈ আৰু মনত লৈ বৰ উপকাৰ হয়। কিন্তু ঠাই বিশেষে তাৰ পৰা ইমান জনাৱ হয়, যে কৈ অস্ত কবিত নোৱাৰি। ইতিহাস লিখোঁতে যাতে এই দোষ নজন্মে তাৰে বতন কবিত লাগে। কিয়নো মাত্ৰংক কোনো মহৎ কামত হাত দিব লাগিলে আগেয়ে ইতিহাস পঢ়ি আগৰ মানুহে তেনেকুৱা কাম কেনেকৈ কৰিছিল জানি লয়। ইতিহাসৰ পৰা মাত্ৰংক জানি থাকে, তাত যদি মিছা কথা থাকে তেন্তে কিমান অপকাৰ হব পাৰে চোৱাচোন! এই কথাটো আমাৰ আগৰ লিখকবিলাকে নাজানিছিল। তেওঁলোকে যি লিখে তাতে কথা বঢ়াই লিখিছিল। যত্ন সহজে পুথি লিখোঁতেও সান্ত্বনান হৈ লিখা উচিত। তাৰ এটা কথাৰ দৃষ্টোটা অৰ্থ ওলালে বৰ বেয়া। আমাৰ দেশত যে আগেয়ে সতীদাহ প্ৰথা আছিল সিও পাত্ৰ লিখাৰ দোষৰূপে হল। যি শ্লোকত সতীদাহ কবিতলৈ কৈছে, তাৰ অৰ্থ আচলতে সেইটো নহয়। ইয়াৰ প্ৰমাণ আকবৰ বজাৰ দিনত ওলাইছিল। তেতিয়াৰ বাণেশ্বৰীলাকে দেশৰ নিয়ম বন্ধা কবিতৰ মনেৰে শ্লোকটো বজাক আন প্ৰকাৰে বুজাই দিলে। এনেকুৱা কথা যে আমাৰ পাত্ৰত কিমান আছে তাক কব নোৱাৰি। এই দেখিহে আজিও কিছুমান পণ্ডিতে বিধৱা বিবাহত মৃত যিয়ে আৰু কিছুমানে নিকিয়ে। এই দোষ যে কেৱল আমাৰ ধৰ্মপাত্ৰতহে পোৱা যায় এনে নহয়; আন জাতিৰ শাস্ত্ৰতো বহুত পৰিমাণে পোৱা যায়। বাইবেলত কয়, যোনে যি বস্ত্ৰ আমাৰ ভিতৰলৈ যায় সি বাস্তৱক অস্তি নকৰে, যি ওলাই আহে সি অস্তি কৰে। এই কথাটোৰ অৰ্থ কি বোধকৰোঁ। সকলোৱে বুজে। তেওঁ কছিয়া দেশত ইয়াৰ অৰ্থ বেলেগ হৈছিল। তাৰ পাত্ৰবিলাকে বাস্তৱক ধৰ্মপাত্ৰ থাকলৈ নিদিছিল, কিয়নো ধোঁৱা বুথৰ পৰা ওলাই আহে, এজেকে সি বাস্তৱক অস্তি কবিত পাৰে।

আর এবিধ মূল কথা আছে তাক বিজ্ঞান বোলে। বিজ্ঞান লিখোতে কথ
সারস্বত হোৱা উচিত, কিয়নো তাক কথাক্সা অলপ, সবিলেই বহুত অপকাৰ
হয়। ইয়াত অলঙ্কাৰ বা উপমা লগাব নোৱাৰি; কথা বঢ়াবলৈ শব্দও
বেছিকৈ লিখিব নোৱাৰি। ঙপবড় কৈ অহা হৈছে, যে ইতিহাস লিখোতে
দুটা বা তিনিটা অৰ্থ হব পাৰে এনে কথা তাত লিখা উচিত নহয়;
বিজ্ঞান লিখোতে এই নিয়মতে চলিব লাগে; নাইবা কেতিয়াবা বিষয়
বিপদ উপস্থিত হব পাৰে।

পদ্য

৪

সাহিত্যের প্রথম ভাগের কথা শেষ হ'ল। এতিয়া তাব দ্বিতীয় ভাগ অর্থাৎ পদ্যের বিষয় আলোচনা করা হ'ল। পদ্য প্রণালী এক প্রকারে ধ্বনিত উচ্চ বুলিব পাৰি আৰু তাক লিখিবৰ নিয়মো বহু আছে। কিন্তু পদ্যৰ একো নিয়ম নাই বুলিলেও বুলিব পৰা যায়। এই প্রণালী অতি প্রাচীন। কথা লিখিবৰ দিন ধৰি কেৱল পদ্যেৰেহে লিখিছে, কথা আগৈয়ে বৰ চলিত নাছিল, ই ওলাবৰ অতি অলপ দিন হৈছে। এই কথা যে কেৱল আয়াক দেশতহে দেখা যায় এনে নহয়, পৃথিবীৰ সকলো ঠাইতে পদ্যৰ বৰ আঁক আছিল। যি দেশেৰে পুৰণি পুথি বেছি চোৱা, তাতে পদ্য দেখিবা। আয়াৰ দেশতো ব্যাকৰণ অভিধানো পদ্য প্রণালীত লিখা। এতিয়া কবিৰ পাখা, যে আগৰ দিনত নো মাহুহে পদ্য ইমান কিয় ভাল পাইছিল? এই কথাৰ উত্তৰ অলপ গমি চালেই পোৱা যায়। মাহুহৰ কভাৱ এনেদৰে যে যি বস্তু আমি সহায় দেখে। সি বৰ সুন্দৰ হ'লেও আয়াৰ চকুত ভাল নলগা হয়। যি গীতটো সহায় শুনা যায় সি অতি সুখ হ'লেও আয়াৰ কাণত সোৱাদ নালাগে। ন গীত বেয়া হ'লেও স্থলিত তিনি। পদ্য আৰি সহায় দেখা বস্তু, তাৰে সহায় কথাবাৰ্তা কোৱা হয়, সেই দেখি লিখিবৰ সময়ত তাক ভাল নালাগিছিল। আৰু পদ্যৰ নিজৰে কিছুমান গুণ আছে। এই প্রণালীত লিখা কথাৰ ক'কিয়ে ক'কিয়ে মিল থাকে, তাক গীত গোৱাব নিচিনাকৈ গায় বাব পাৰি। পদ্যত ভাৱ ভাব বা উক্তৰ অলঙ্কাৰ নাথাকিলেও সি এনেদৰে মিঠা। সাহিত্যৰ বস্তু হুজুয়া মাহুহেও পদ্যৰ অলপ বস পাৰ পাৰে। আমাৰ দেশত গীতা, কলীতা, কল্লী আদি কবি বিবোৰ মাহুহে গীত গায়, মিহতে জানো কিবা সাহিত্যকৰম হু পাৰ? তেও যে হেঁপাহ কবি গায় তাৰ কাৰণ কেৱল এই—পদ্যত কথাই কথাই মিল থাকে, এতকৈ ত'নকৈকো মিঠা লাগে। কিন্তু পদ্য তেনেকুৱা নহয়। ভালকৈ লিখিব নোৱাৰিলে তাৰ সোৱাদ কোনোদৰে উলিয়াব নোৱাৰি। সাধাৰণ মাহুহৰ পক্ষেতো পদ্য কেতিয়াও সোৱাদ বৰ নোৱাৰে। কিয়নো পদ্য যদি নিৰলঙ্কাৰ বা তাকলুয়া হয়, তেনেকৈ তেওঁৰ মন আকৰ্ষণ কৰিবৰ পৰিৱৰ্তেই নাথাকে। আৰু যদি অলঙ্কাৰ বা সুন্দৰ

সুন্দর উপমা দি গদ্য লিখা যায়, স্তম্ভে সাধারণ মাত্ৰে তাৰ ভাবকে বুজিব নোৱাৰে। এই দেখি গদ্য কেৱল শিক্ষিত মাত্ৰহৰ বস্তু। যদি কোনো কথা চহা মাত্ৰহৰ নিমিত্তে 'লিখিব খোজা, তেন্তে তাক পদ্যত লিখাহে উচিত। ইতিহাস পঢ়িলে জানিবা যে আগৰ দিনত অতি কম মাত্ৰহেহে লিখা পঢ়া শিকিছিল, সবহুতগেই লিখিব নোৱাৰা চহা। আক লিখা পঢ়া জনাৰ ভিতৰতো বঙ্গ বুজাৰ সংখ্যা নিচেই তাকৰ। এই কাৰণে আদিতে পদ্যৰ ইমান পোৱাৰ আছিল। মাজতোখৰত অৱশ্যে কিছু-দান মহৎ মহৎ লিখক ওলাইছিল, কিন্তু সিবিলাকে আদিৰ পৰা চলি অহা শ্ৰুতিমধুৰ পদ্য এবি পদ্যত কথা লিখিবলৈ ভাল নাপাইছিল। আক গদ্য যে ইমান বসাল হয় এই কথাও তেওঁলোকে নাজানিব পাৰে। আগৰ কালত পদ্যৰ আদৰ বেছি হ'বৰ কাৰণ আক এটা আছে। সেই কালত বিজ্ঞান ইত্যাদি মূল কথাৰ চৰ্চা নাছিল। যি কথা লিখিবলৈ গদ্যৰ প্ৰয়োজন স্তাত মাত্ৰহে মন নিদিছিল। কেৱল প্ৰকৃতিৰ ৰূপ বা মাত্ৰহৰ দুৰ্বৃত্তা দেখি কোনো কোনো কোমলচিত্তীয়া মাত্ৰহে তাকে কৈ আনন্দ লাভিবলৈ বা মনৰ আকোপ দেখিবলৈ চুই চাৰি কথা লিখিছিল। এনেবোৰ কথা অৱশ্যে পদ্যত লিখিলে ধুনীয়া আক মনোৰম হয়, সেই দেখি পদ্যত লিখাও হৈছিল। পাছে বহুত দিনৰ মূৰত আহি বিজ্ঞান ওলাল, ইতিহাস লিখিবৰ সকাহ হ'ল, কোনো বিষয় লৈ লিখালিখি কথি তৰ্ক কৰিব লগাত পৰিল, সেই দেখি মাত্ৰহে পদ্য এবি গদ্যত ধৰিলে। আদিতে অৱশ্যে গদ্য ইমান মধুৰ নাছিল। গদ্যত লিখা পুৰণি কিতাপ পঢ়ি চালে ল'ৰাই লিখা যেন বোধ হয়। কিন্তু সময়ক্ৰমে মাত্ৰহে গদ্যৰ বঙ্গ বুজিব পৰা হ'ল আক তাক কেনেকৈ ছল-লিত বা মনোৰম কৰিব পাৰি, তাৰো উপায় লিকিলে। আজিকালি গদ্যৰহে বেছি আদৰ, পদ্যৰ দিন এক প্ৰকাৰে গ'ল বুলিবই পাৰি। এতিয়া বেমে যি লিখে তাক পৰ্যাপকত পদ্যত বিলিখে। আমাৰ দেশত পদ্য ওলাবৰ নিচেই অলপ দিনহে হৈছে। আগৰ দিনৰ খামচেৰেক গদ্যত লিখা বুৰঞ্জী আছে হয়, কিন্তু বৰ্ধাৰমতে ৮০মানকৰাৰ ঢেঁকীয়াল ফুকনৰ দিনৰ পৰাহে অসহ্য পদ্যৰ সৃষ্টি হৈছে। প্ৰক্ৰমে, ডেউকৈ আমাৰ ভাষাত গদ্য লিখি যায়। বহুদূৰ ভাষাত প্ৰথমে ৮০মানকৰাৰ বাবে গদ্য লিখে।

গুপত লিখা কথাকেইটা আগৰে-কোৱা উচিত আছিল। কিন্তু ভেতিয়া

এই বিষয় ধৰিলে আশাৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি নহয় বোধি ইচ্ছাত কোৱা হ'ল। সম্প্ৰতি আশাৰ আলোচনাৰ বিষয় হ'ল ইয়াৰ কথা আগৈয়ে বি বি কোৱা হৈছে তাৰ পৰা এনে বুজিব নালাগে যে আজিকালি পঢ়াৰ শেখৰ একে-বাৰে নাই। এতিয়াও দেশে দেশে কৰি আছে, দেশে দেশে পঢ়া ভলাবই লাগিছে। কিন্তু আগৰকৈ জানিবা পঢ়াই একমাত্ৰ লিখাৰ প্ৰণালী নহয়। আজি কালি যি পঢ়া লিখে সি আগৰ নিচিনা নহয়, আগতকৈ তাত লক্ষণ বহুত লৰিছে। কোন কোন অংশত লক্ষণৰ পৰিবৰ্ত্তন কৈছে তাৰ বিচাৰ কৰিবৰ আগৈয়ে, পঢ়া কিহক বোলে এই কথাটো ভালকৈ বুজি লব লাগিব। পঢ়া বুলিলে গচৰাচৰ যি বুজা যায়, পঢ়াটো আৰি সেই ভাৱে ধৰা নাই; অৰ্থাৎ পঢ়া বুলিলে কেৱল ছন্দত লিখা কথাকে নহয়। আশাৰ অৰ্থমতে পঢ়া প্ৰমত্তত লিখা কথাও কেতিয়াবা পঢ়া হ'ব পাৰে। পঢ়া আৰু পঢ়া এই দুটা লিখাৰ প্ৰণালী। কিন্তু প্ৰণালী দুটি যে কেৱল এক যোজনাভাৱে লগেগৈ। হয় এনে নহয়; তাৰ, অৰ্থ প্ৰত্যেক লক্ষণতো। এই দুই নিয়মৰ ওপৰত থাকিব লাগে। যাকহে বেনেটক মতা আৰু মাইকী দুজাত আছে, সেইদৰে সাহিত্যবো পঢ়া আৰু পঢ়া দুই ধৰ। মতা যাকহ আৰু মাইকী যাকহৰ ভিতৰত বেনে আকৃতি, গঠন, লক্ষণ, স্বভাৱ, মাত, কথা, গুণ, বীৰ্য, বীৰ্যত সকলো ভিন ভিন তেনেকৈ পঢ়া আৰু পঢ়াৰ ভিতৰত। সকলো বেলেগ বেলেগ। যদি কোনো অংশত পঢ়াত লিখা কথাই পঢ়াৰ কণ লয়, তেন্তে তাক কণ পঢ়া বুলি পঢ়া পঢ়া বা মিছলি পঢ়াহে বুলিব পাৰি। অনেকো মিছলি পঢ়া সময়ৰ সময়ৰ বহুত দেখা যায়। ইয়াৰ কাৰণ এই যে যি জনে পঢ়া লিখে তেওঁ পঢ়া কিহক বোলে ভালকৈ না জানে, কেৱল ছন্দত কথা লিখিবলৈ লিখিয়েই পঢ়া লিখিবলৈ ধৰে। আৰু যাকে যাকে এনে পঢ়াও দেখা যায় বাক কোনোমতে পঢ়া নাই দিব নোৱাৰি। পঢ়াৰ অৰ্থোপা কথো পঢ়াত আৰু পঢ়াৰ অৰ্থোপা কথো পঢ়াত লিখাই অৱশ্যে এই দোষৰ কাৰণ।

এতিয়ালৈকে পঢ়াৰ বিষয় বি বি কথা কৈ আহা বৈদ্যে, সি কেৱল পঢ়াৰ লক্ষণ হাখোৱা। ইয়াক পঢ়িলে পঢ়াৰ আকৃতি-প্ৰকৃতি, সোণ-তপাহি কাঁহৰ ভাগটোহে জৰা যায়। কিন্তু পঢ়া বঢ়োঁতে কি কি নিয়মে চলিব লাগে, তাৰ কথা এটাও কোৱা হোৱা নাই। এই নিয়মবোৰ যে কেৱল পঢ়া বঢ়োঁতেহে লাগে এনে নহয়, তাৰ দোষ-দোষ বিচাৰতো নহ'লে নহলে। বুজি থাকিব

পাৰা, যে লঘু গুৰু চাই আখৰ লিখি লব পাতিলেই পদ্য হয়। এই বিশ্বাস বৰ ভুল। পদ্য ৰচনা কৰোঁতে বহুত চিন্তাৰ প্ৰয়োজন। যি লক্ষ্যবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিবা, তাক লেখি-জুখি, গঢ় চাই, জাব চাই লিখিলে হে কবিতা ভাল হয়। যেনে তেনে প্ৰকাৰে পদ্য মিলাই গলে পদ্য নহয়, ছন্দ হব পাৰে। পদ্য লিখিবলৈ ধৰিবৰ আগেয়ে সেই বিষয়টো মনত থিৰ কৰি লব লাগে। যি কথা লিখিবা তাক ভালকৈ লব। যাকহে এটা গুণ আছে, যে বহুত-দিনীয়া পুৰণি কথাকো ভাবি ভাবি মনত নতুন কৰি তুলিব পাৰি। ইয়াৰ প্ৰমাণ অলপ গমি চালেই পোৱা যায়। যাৰ বৰ চেনেহৰ তাই বা ককাই মৰি গৈছে, সি যদি সেই কথা বাৰ বছৰৰ মূৰত এদিন ভাবে অৰ্থাৎ সেই সময়ত কি কি হৈছিল, তাৰ ভায়েক কেনেকৈ নৰিয়া পকিল, সেই নৰিয়া লাহে লাহে কেনেকৈ টান হ'ল, মৰিবৰ অলপ আগেয়ে ভায়েকে কেনে কৰিছিল, কি কি কথা কৈছিল আৰু মৰিলত তাৰ মনত কি কি জ্ঞান ওলাইছিল, এইবোৰ কথা যদি একান্ত মনে অকলৈ বহি ভাবিবলৈ ধৰে, তেনেহ'লে পুনৰায় সেই তাৰ মনত জাগি উঠিব, চকুৰ পানী ওলাব আৰু মন ব্যাকুল হৈ পৰিব। তাৰ মনত তেতিয়া এনে শোক লাগিব, যে ভায়েক যেন সেইদিনাহে মৰিছে। সকলো পুৰণি কথাকে এইদৰে ন কৰি লব পৰা যায়। যি বিষয়ে তুমি পদ্য লিখিব খোজা, সেই বিষয় এইদৰে ভাবি ভাবি মনত একেবাৰে নতুন কৰি লব লাগে। এইদৰে কথা ঠিক কৰি ললে লিখোঁতে আৰু একো টান পোৱা নাযায়; লক্ষ্য, উপমা, কথাৰ মিল সকলো আপুনি কাপৰ মুখেৰে ওলাবলৈ ধৰে। কোনো নতুন বিষয় অৰ্থাৎ নকৈ ওলোৱা ভাব লৈ কবিতা লিখিব খুজিলে, সেই ভাব নতুন থাকোঁতেই আবদ্ধ কৰা উচিত। বিবেচনা কৰা, তুৰি আঁজি এডোখৰ বৰ স্নৰ্দ্ধৰ ঠাই দেখিলা বা এটা কোনো বৰ দুখজনক কথা দেখিলা। যদি সেই বিষয় কবিতা কৰিব খোজা তেন্তে সেইদিনাই বা তাৰ পাচ দিন অৰ্থাৎ কথাটো মনত জাগি থাকোঁতেই কবিতা লিখিলে ভাল। মনত দুখ জাগি থাকোঁতেই কবিতা কৰিলে যেনে স্নৰ্দ্ধৰ হয়, বহুত দিনৰ পাচত লিখিলে তেনেকুৱা নহব পাৰে। এই নিয়মমতে নচলি, যদি পদ্য লিখিবৰ মন পজেই লিখিবলৈ ধৰা তেন্তে কথা বিচাৰি নাপাই তাৰ বিচাৰি নাপাই বৰ বিকৃত লাগিব। যিবোৰ কবিতা পঢ়িবলৈ পোৱা, তাক লিখোঁতে যে কবিৰ মনত

কিমান হুখ বা কিমান সুখ লাগিছিল, তাক তেওঁহে ভালকৈ জানে। মাজহে যে পদ্য কেবল বিদ্যা বা বুদ্ধি দেখাবলৈ লিখে এনে নহয়। পদ্য লিখাৰ এটা বেলেগ পন্থাও সুখ আছে। তুমি পঢ়ি বিমান সুখ পোৱা, তাৰ চকুতৰ্ণ লিখকে পায়। সেই এদিন এটা কথাত বৰ আনন্দ পাইছিলেঁ, সেই কথা হবৰ বহুত দিন হৈ গ'ল, তাক প্ৰায় পাহৰিছে। মূৰ্ত্তিৰ পাৰি। তেওঁ যদি সেই বিষয় এটা কবিতা আজি লিখিবলৈ ধৰে, তেনেহ'লে সেইকিলা নি আনন্দ পাইছিলেঁ। লিখি থাকোতে পুনৰায় সেই আনন্দ লাগিব। তেতিয়া বোধ হ'ব যেন আকৌ সেই দিন উভটি আহিল, সেই আনন্দ আচলতে যেন আকৌ ভোগ কৰিবলৈ পালে। এই সুখটোৰ নিমিত্তেহে পদ্য লিখাৰ যি কষ্ট, তাক ভোগ কৰিবলৈ মাজহে আগ বাঢ়ে। এই সবৰে আক এটা কথা আছে। যি বিষয়টো তোমাৰ মনত ভালকৈ লগা নাই তাৰ কবিতা কেতিয়াও ভাল নহয়। যি কথাৰ নিমিত্তে তুমি এদিন কালিছা বা যি কথাটো তোমাৰ মনত বৰকৈ লাগিছিল, তাৰহে কবিতা মনোৰম হয়। বৰ বৰ কবি কবিতা পঢ়ি চালে দেখা যায় যে তাৰ সবৰে জাগেই কবিৰ নিজৰ কথা। ইয়াৰ কাৰণ এই যে সেইবোৰ কথা তেওঁৰ মনত বৰকৈ লাগিছিল, সেইহেৰি তাক লিখিবলৈকো বৰ ভাল পাইছিল। কোনো কোনো কবিতাৰ ওপৰত লিখি দিয়ে যে এই কথা কবিয়ে অদ্ভুত ঠাইত বহি অদ্ভুত সময়ত লিখিছিল। ইয়াৰ অৰ্থ এই যে সেই সময়ত সেই ঠাইত, সেই কথাটো কবিৰ মনত লাগিছিল। কবিয়ে যে আচলতে কাপ কাকত নি পৰ্কণত চিত্তত বা নৈব দাঁতিত ৰচনা কৰিছিল এনে জাবিব নালাগে।

পদ্য লিখিবলৈ আক এক প্ৰকাৰে আৰম্ভ কৰিব পাৰি। আনন্দে এটাইখিনি কথা নলৈ মন গলেই লিখিবলৈ বহিবা। পাচে লিখি বান্ধতে তোমাৰ আগৰ তাৰ গোটেইবোৰ আহি বসত পৰিব। সেইহেৰি কোনো কোনো লিখকে হুখৰ কথা লিখিবলৈ বহি চকুৰ লো টুকিবলৈ ধৰে। কিন্তুসো লিখি বান্ধতে আগৰ হুখ তেনেই উজাৰ খাই উঠি মন থাকুল কহি পেলায়। এই নিয়ম কিন্তু বৰ ভাল নহয়।

পদ্যৰ বিষয় আলোচনা কৰোঁতে নব আৰু জ্ঞান বিষয় যি যি কথা কোৱা হৈছিল, সেই এটাইবোৰ পদ্যতো খাটে। সেই বিষয় ইয়াত আৰ্হি কেবল উল্লেখ্যৰহে। পদ্য লিখি বান্ধতে যিটো বস্তু যি ভাবত বৰ্পোতা যায়

তার নাম তেনেকুৱা দিয়াই ভাল। বিবেচনা কৰা জুইয়ে এখন হাবিয়নী বা পৰ্বত পুৰি পেলালে, সেই ঠাইত জুইৰ যে নিচুৰ সফলতা উছন কৰা স্বভাৱ আছে সেয়েহে ইয়াত প্ৰকাশ পাইছে; এতেকে এই ঠাইত জুইক হতাশন বুলিলে ভাল। এইদৰে সূৰ্য্যক ঠাইত সূৰ্য্য, ঠাইত তাম্ৰ আৰু কোনো ঠাইত অৰুণ বুলিব পাৰি। অক্ষ পাঠোঁতে পৰা যায় মানে একে বক্স শব্দ একেলগে বহুৱাব লাগে, যেনে—

দয়াময় দীননাথ দয়া দান দিয়ঁ।

কাকুতি কৰিছে। মই কাতৰ কৰিয়া।

এই দুই শাৰীৰ শব্দবোৰ প্ৰায় একে বক্স। প্ৰথম শাৰীৰবোৰ প্ৰায় 'দ'ৰে আৰু দ্বিতীয় শাৰীৰবোৰ প্ৰায় 'ক'ৰে আৰম্ভ হৈছে। পদ্য লিখোঁতে পদ মিলাবৰ নিমিত্তে নলগা শব্দও অনেক লিখিব লগাত পৰে; ইয়াৰ হাত পৰা যায় মানে এবাৰলৈ স্বত্ব কৰা উচিত। মিত্ৰাক্ষৰ ছন্দ লিখোঁতে কেৱল শেহৰ আধৰটো মিলায়েই নেৰিবা। শেহৰ স্বৰবৰ্ণ দুটা আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণ দুটা অৰ্থাৎ ওপৰৰ ফাঁকিৰ শেহৰ স্বৰ আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণ দুটাৰ লগত মিলিব লাগে, তেতিয়াহে শুনিবলৈ ভাল হয়। ওপৰৰ ফাঁকিত যদি তকল থাকে তলৰ ফাঁকিতো বক্স বা তেনেকুৱা কোনো শব্দ লগোৱা উচিত। কিন্তু সদাই এইদৰে মিলাবলৈ বৰ টান; কিয়নো মিল শব্দ ভাষাত বহুত নাথাকে। আমাৰ অসমীয়া ভাষাত ৬০০ মানহে যদি মিল শব্দ ওলায়। য'ত দুয়োটা ব্যঞ্জনবৰ্ণ মিলাব নোৱাৰি তাত একেবাৰে সব শেহৰ ব্যঞ্জনটো মিলাই গলেও চলে, কিন্তু স্বৰবৰ্ণ দুটা মিলিবই লাগে। যদি কোনো ঠাইত ওপৰৰ ফাঁকিত তকল থাকে, তেন্তে তলৰ শাৰীত নিপুণ বা নিৰ্ভৰশীল হব পাৰে। কিয়নো ওপৰত তকল বোলোতে শেহত উ আৰু অ আছে আৰু তলতো সেইদৰে নিপুণ বোলোঁতে শেহত উ আৰু অ আছে আৰু ওপৰৰ ও তলৰ ওৰ লগত মিলিছে। কিন্তু তকল আৰু হৰিণ ভালকৈ নিৰিলে, কাৰণ ওপৰত আছে উ আৰু অ, তলত আছে ই আৰু অ আৰু শেহৰ স্বৰবৰ্ণটো যদি অ বহয়, তেন্তে ব্যঞ্জনবৰ্ণটো নিৰিলিলেও বৰ বেয়া হুঙুনি। টান ঠাইত অজলা আঁকবা এই দুটা শব্দকো মিলাব পাৰি। কিন্তু বৰ আঁক অক্ষ মিলাব নোৱাৰি, কাৰণ শব্দ দুটাৰ শেহ স্বৰ অ। ইয়াত শেহৰ ব্যঞ্জনটো নিৰিলিলে কোনোদৰে ভাল বহয়। তলৰ নিয়ম মতে পৰাপক্ষত লিখিব লাগাৰে, বৰ টান ঠাইতহে সেই নিয়মৰ আশ্ৰয়

লোহা উচিত। অন্তর্নাসিক কণ্ঠস্বর পরম্পর মিলে, অর্থাৎ গুণবত্ত যদি য থাকে, তেহে তুলত ন দিলেও দোষ নাই। কথ্য কণ্ঠে হিটো শব্দ অন্তর আখর স্বর লোপ হয় 'ক' পড়। লিখিতেও দুই ক' লিখিব লাগে। যদি কেহিলাবা 'ঠাই-ত' লিখিব সন্ধ্য হয়, তেনেহ'লে তাক এনে ঠাইত লিখিব লাগে, যেন পটৌতে ঠা-ই-ত বুলি পঢ়িব লগা হয়। ইহাৰ 'ঠা' উদাহৰণ চোৱা—

କି ହେନ ଟାଣିତ ବାସି କିମ୍ପନୋ କର୍ମକିତା.

এনে মর্শ্যভেদেই স্তবে কিয় বিনাশকা।

এতিয়া চোদ্দটা, ওপৰৰ দাবীত "ঠাইত" পক্ষটো গুনে ঠাইত বহিবে যে তাক পঢ়োতে ঠাই-ত ক'ম পাটলে জুনিবলৈ ভাল নহ' আৰু চমকও নিমিলে। তলৰ দাবীটো 'বিনাছা' নহ' সেই বকমেই বাহিৰে। ডাকো বি-না-ই-ছা বুলি নপাটলে চমক মিল নাহয়। এজনৰ পৰা বিলোভা উচিত নহয়। এনেকুৱা পক্ষবোৰ গুনে ঠাইত লিখা উচিত, যে কথা "কৰ্ত্তে" সেই পক্ষবোৰৰ যেনে উচ্চাৰণ আৰু যেনে অলপো বাস্তৱ্য নহয়—

হোয়াব 'নিচিনা.

শোভনীয়া বঙ্গ

नाहि एह मं ब्राह्मण ।

তে। যাব লোভহ,

হোবে যে কবে

उकार्हेतु नः६ उकार्हेतु ॥

হেঁতাতো “ভকাইভ” শব্দটা বেঁধা মাটির বাতাসের কথা বোঝে। ভা-
ভকা-ই-ভ বলি নপাঠিলে পদ নিম্নলিখিত।

অলমীয়া ভাষাত অকাৰাৰ এটা ইবোৰ লক্ষ্যৰ উচ্চাৰণ কৰোঁতে অ
লোপ হয়, যেনে, গল, আল, কলাকাৰ, ব্ৰহ্মাৰ। যিহেতু অকাৰ
ছলত পঢ়া লিখিবলৈ চান। লিখকৰ হাত পাৰ্শ্বভালি নাথাকিলে অখিল কল
তলিবলৈ বক বেয়া হয়। কিন্তু জনা মানুহৰ হাতৰ অখিল কল মিলতকৈ
কলান। এই কিৰ পদাত এক খোজনা কৰিবলৈ কিছু উক হয়। মিল কলত
কোনো ঠাইত এক মিলাকৰ নিয়ন্ত্ৰে 'মঠা কোমল এক লগাব লগাত পৰে।
কিন্তু অখিল ছলত সি বাহু নাই, কেৱল আগৰ মিল কাৰি যি এক বেলেটকৈ
ইহা তেনেটকৈ বহুৰাব পৰা যায়। এই ছলত কৰা লিখোঁতে একোটা ভাব
একে ক'লিকতে পৰ হ'লে পঢ়িবলৈকে বেয়া হয়, তলিবলৈকে বেয়া জৰি।

যিমান পৰা যায়, তাৰ ভাঙি ভাঙি লিখা উচিত। বিশেষণ কৰা, ছবি ভেৰকাঁকি কথা লিখিছা, তেওঁ ভাবটোৰ অস্ত হোৱা নাই, এনে ঠাইত সেই ভাব সেই কাঁকিতে শেষ কৰিব নালাগে। শাৰীটোৰ মাজতে ভাৰটো ভাঙি আন এক ভাবে কথা আৰম্ভ কৰিবা। পাচৈ সেই কথা আক এট কথা মিলাই নি আন এঠাইত শেষ কৰিব লাগে। এই বিষয় উদাহৰণ দি আগেয়ে বুজাই দিয়া হৈছে।

পদ্যত কোনো কথা লিখিবৰ হ'লে, তাত কথাটো একেবাৰে ভাঙি প্ৰকাশ কৰি লিখিব নালাগে। কথা ভালকৈ লুকাৰ পাৰিলে কবিতা বৰ বসাল হয়। আকাৰে ইচ্ছিতে কথা কৈ ভাবটো কিছু অস্পষ্ট কৰি থব লাগে, পঢ়োতাই যেন চিন্তা কৰিহে সেই ভাব উলিয়াব পাৰে। কেতিয়াবা মন কৰিব পাৰা, যে দূৰৈৰ পৰা সকলো বস্তুকে ভাল দেখি, কাৰণ সিহঁতৰ মূণবোৰ দূৰৈৰ পৰা দেখা নাযায়, কিন্তু ওচৰলৈ গ'লে যত যত বেয়া আছে এটাইবোৰ ওলাই পৰে। নক্সা দূৰৈত ধৰিলে ধুনীয়া দেখি, কিন্তু ওচৰৰ পৰা বৰ ভাল দেখা নাযায়। কথাবো ঠিক তেনেকুৱা। পদ্য লিখোঁতে মাথুহে কোনো এটা বাস্তৱি দিব নোখোজে, যি বস্তুটো বৰ্ণোৱা হয় তাৰ ৰূপ বা গুণ ভাবটোহে দেখুৱাবলৈ বিচাৰে। এই দেখি যিমান আকাৰে ইচ্ছিতে কথা কোৱা যায়, সিমান ভাল। কিন্তু সেইবুলি সাধকস্বাতকৈ কথা লিখিব নালাগে। পাঠকে যেন সহজে তোমাৰ ভাব বুজি যাব পাৰে, এইদৰে পদ্য ৰচনা কৰা উচিত। ভাব লুকাই কথা লিখাৰ উত্তম উদাহৰণ “বিদ্যাসুন্দৰত” পোৱা যায়। মালিনীয়ে যেতিয়া সুন্দৰৰ আগত বিদ্যাৰ ৰূপ বৰ্ণনা কৰে তেতিয়া তাই ভাব চুৰ কৰি কৰি কথা কৈছিল। বিদ্যাৰ চুলি মাথৰ নেজতকৈও ভাল আছিল বুলি নকয়, সাপে চুলি দেখি লাজতে গাতত লুকাল বুলিহে কৈছে। কথা এইদৰে লিখিলে কবিতাৰ বস বাঢ়ে। এটা উদাহৰণ দিওঁ চোৱা—

“জীৱনত দুখত জীৱন ধৰাতকৈ জীৱনত জীৱন জাহ দিয়াই ভাল।”

এই কথাটোত জাচল ভাবটো গোপন কৰি লিখা হৈছে। “জীৱন” শব্দৰ অৰ্থ চুটা, প্ৰাণ আৰু গানী। সিহঁত দুয়োকে একে ঠাইতে লগ কৰাই ভাবটো কিছু অস্পষ্ট হৈছে।

উপৰা সাহিত্যৰ এবিধ প্ৰধান অঙ্গতায়। ইয়াৰ কাৰাই চুটা কৰা নিত হয়। কোনো ঠাইত উপৰা দিলে কথা ধুনীয়া হয়; তেতিয়া ভাবটো

উভয় কপে প্রকাশ পায়। ইয়াক বাতুহাব কবিত্ব ছটা নিম্নে আছে। এক বকয়ে যিটো বস্তুর লগত হাব মিল, সিহঁত দুবোকো একে লগে লিখিলেই হয়; যেনে, সি ভীম। ইয়াৰ দ্বাৰাই বুজা গ'ল, যে সি ভীমৰ নিচিনা পৰাক্ৰমী। কেতিয়ান এইদৰে লিখি কবিতো বুজাই কয়, যেনে, তাৰ পৰাক্ৰম দেখিলে ভীমেন ডলহুৰ কৰে। কোনো বস্তুর লগত কোনটোৰ তুলনা হয় তাৰ একো নিয়ম নাই। কিন্তু কবিতাকে কিছুমান বস্তু আন কিছুমান নিদিষ্ট বস্তুর লগত সদাই তুলনা কৰে। তাৰে কেইটামান উদাহৰণ দিয়া গ'ল।—

মুখ—ফোনৰ নিচিনা।

চকু—পছম ফুল যেন (পুৰুষ)। হৰিণীৰ চকু যেন (স্ত্ৰী)।

নাক—ভিলৰ ফুল যেন।

দাঁত—মুকুতাৰ নিচিনা।

ওঁঠ—বিষ ফলৰ নিচিনা।

হাত—পল্লৱ (গছৰ পাত) যেন।

উক—বজা (কল-গছ) যেন, বা হাতীৰ দাঁত যেন।

ডিঙি—সিংহৰ ডিঙি যেন।

কঁকাল—ভৰকৰ মাজভাগৰ যেন।

পানী—ফটিক যেন।

মাত—কুলি চৰাইৰ নিচিনা।

ভুজ—ধেতুৰ নিচিনা।

চুলি—সাপৰ নেজ যেন।

বৰণ—গোলাপ বা পছম পাহিৰ নিচিনা।

বজা—লাডুৰ যণি যেন।

সোহাদা—অকৃত বা মো যেন।

টেঙা—চুণ যেন।

পত্ৰিত—বৃহস্পতিৰ নিচিনা।

গভীৰ—পৃথিবী যেন।

গভীৰ—সাগৰ যেন।

ওখ—তাল গছৰ নিচিনা।

অটল—পৰ্বতৰ নিচিনা।

কপ—কান্তিক বা বতিপতিৰ (কামৰ) নিচিনা (পুৰুষ)। বতি বা লক্ষ্মীৰ
নিচিনা (স্ত্ৰী)।

কুমলীয়া—তিঁহৰ জালি যেন।

কোমল—লব্ধ বা গাখীৰৰ ফেন যেন।

বুকু (নিৰ্দ্দয়)—কাঠ বা শিল যেন।

ভয়ঙ্কৰ—যমৰ নিচিনা।

খঙাল—তুৰ্কাস মূনিৰ নিচিনা।

উগ্র—কষ্ট যেন।

গমন—গজৰ (হাতীৰ) নিচিনা (পুৰুষ)। ঠাহৰ নিচিনা (স্ত্ৰী)।

ভোজন—ভীমৰ নিচিনা।

কপনি—কলগছৰ পাত যেন।

কবিতাত কোনো বস্তু বৰ্ণনা লাগিলে তাৰ লগৰীয়া যিবোৰ গুণ আছে, তাৰো কথা কব লাগে। যদি কবিয়ে সেইবোৰ গুণৰ বিষয়ে একো উল্লেখ নকৰে, তেও পঢ়োতাৰ বুদ্ধি পোৱা উচিত। কোন বস্তুৰ লগত কি কি গুণ সদায় বুজা যায়, তাৰ দুটামান ইয়াতে দিয়া গ'ল।—

বায়ু—শীতল, মৃদু, স্তম্ভী।

পানী—শীতল, নিঃস্বাদ, স্তম্ভী।

চুলি—চিকমিকীয়া, ক'লা, দীঘল।

পৃথৱী—তাত পহুম ফল আৰু ঠাঁহ থাকে।

নিশ্বাস—স্তম্ভী।

বননি—ফুল থাকে।

ফুল—কলি বা ফুলা, ভোম্বোৰা লাগি থাকে, বহুফল লভে।

বসন্তকাল—এই কালত গছন পাত ধৰে, ফুল ফুলে আৰু কুলিয়ে থাকে।

জোন—পূৰ্ণিমাৰ বা প্ৰতিপদৰ, আকাশ মেঘালি বা নিৰ্ঝল।

পদাৰ্থ সাধাৰণ লক্ষণৰ বিষয়ে আমাৰ আলোচনাৰ ওষ পৰিল। ওপৰত যিবোৰ নিয়ম দিয়া হ'ল, তেওঁলোকে পদাৰ্থ লিখোঁতাৰ আৰু পঢ়োঁতাৰ বে অনেক সুবিধা হ'ব, তাত আশীৰ্বাদ যুট্টেই সন্দেহ নাই। ইয়াৰ ভিতৰত দুই চাইটা যোগেতে বুজিব নোৱাৰা কথা ওলাব পাৰে, কিন্তু পদাৰ্থ পঢ়োঁতে সেইবোৰ মিলাই মিলাই সহজে তাৰ অৰ্থ পোৱা যাব।

ৰামায়ণ

গুহ চণ্ডালৰ হুতাভ

পুত্ৰা নক্ষত্ৰত দশবধ মহাবীৰ ।
চাৰিপুত্ৰ সন্মে গৈলা ভাগীৰথী তীৰ ॥
স্নান দান তৰ্পণ কৰিয়া নৃপবৰ ।
দেৱ ঋষি পিতৃক তৰ্শিল নিবন্তৰ ॥
ভূনিয়োক আত পৰে অক্লুত কথন ।
সৈন্তো সন্মে তৈল তৈত যেন মহাৰণ ॥
পৰম দৰ্শিষ্ঠ কষ্ট পুষ্ট কলেশ্বৰ ।
সেহি সময়তে মিলিলেক আধাত্তৰ ॥
পূৰ্ব্বত ব্ৰাহ্মণ আসি অৰ্ঘ্য কৰিল ।
সেহি পাপে চণ্ডাল ঘোনিষ্ঠ উপজিল ॥
গুহ নামে তৈল সিটো ৰাজ্য চণ্ডালৰ ।
সেহি সময়ত লৈয়া সেনা নিবন্তৰ ॥
দশবধ নৃপতিক নগৰি মনত ।
চণ্ডাল কৰিল স্নান গংগাৰ তলত ॥
দশবধে দেখে অহম্ময় চণ্ডালৰ ॥
ধৰি আনিবাক আজ্ঞা দিলা নৃপবৰ ॥
ভূনি গুহ নৃপতিৰ ক্ৰোধ বৰ তৈল ।
অনেক চণ্ডাল সন্মে হুজিয়াক লৈল ॥
দশবধ নৃপতিৰ কটক অপাৰ ।
চুৱো সেনা অস্ত্ৰো অস্ত্ৰে কৰে ধৰ যাব ॥
লাগিল সময় ভাগীৰথী তীৰ হুৰি ।
উভয় কটকে লপাইলেক জ্বাৰবি ॥
অনেক কটক বেঢ়ি কৰে হলকুল ।
পৰম ঘোৰোৰ বণ বিজিল কুল ॥

গাৰুখ খাণ্ডাৰ কোব বাকক ঝংকাৰি ।
 ববক সমে শালে কেহো জনে শব মাৰি ॥
 খৰতৰ অস্ত্র ধৰি দুহাতে প্ৰহাৰে ।
 লৱৰন্তে গৈয়া কতো হাতে খোজা মাৰে ॥
 মদমস্ত চণ্ডালৰ উথলিল বোল ।
 আঙুলান হৈয়া যুজে লৈয়া শাল খোল ॥
 চাৰিভিত্তি পৰিদ উঠিল ভয়ংকৰ ।
 পৰম চঞ্চল চিত্ত ভৈল চণ্ডালৰ ॥
 মদা লাগি আছয় চেতন নাহি গাৱে ।
 হাতত চৌৱৰি ধৰি হলাহলি ধাৱে ॥
 ভৈল আউল-জাউল বাউল যেন খেদি আসে ॥
 অৰে তই কোন বুলি ফুৰে চাৰি পাশে ॥
 নাহি অস্ত্র শস্ত্ৰ কতো প্ৰহাৰৰ দলি ।
 দলৰথে দেখিয়া হাসন্ত খলখলি ॥
 আপোনাৰ কটকক দিলন্ত নিশান ।
 গুহ নৃপতিক জীৱন্ততে ধৰি আন ॥
 তুনি নৃপতিৰ আতি কটক প্ৰথৰ ॥
 যুজিবাৰ সন্ধি আতি জানয় নিস্তৰ ॥
 চাৰিভিত্তি বেঢ়িয়া অনেক সেনাগণে ।
 গুহ চণ্ডালক বন্দী কৰিলা তেথনে ॥
 পাচে পাছে নিয়া নৃপতিৰ আগে দিল ।
 বামক দেখিয়া পূৰ্ব বৃত্তান্ত শবিল ॥
 বামৰ চৰণে গৈয়া কৰি নমস্কাৰ ।
 বামন্ত কহন্ত গুহে কথা আপোনাৰ ॥
 তুনিমোক বাম কহৌ তবু চৰণত ।
 আহিলো ব্ৰাহ্মণ যই পূৰ্ব জনমত ॥
 যি হোৱে চণ্ডাল, ভৈলোঁ তুনা বকপত ।
 তপীবথ মহাবীৰ্য্য ভোমাৰ বশত ॥

ব্রহ্মাক আবাধি বাজা মহা বর্মণীল ।
 ব্রহ্মলোক হস্তে গংগা নদীয়া আনিল ॥
 বিষ্ণুপদবজ মিশ্র তুলসী সহিত ।
 তৈল সর্বোত্তম গংগা জগতে বিহিত ॥
 নাহি ত্রিভুবনে তীর্থ গংগাব সমান ।
 যত মহাত্মন সবে কবিলন্ত আন ॥
 ব্রাহ্মণ বুলিয়া গরু কবিলেঁ মনত ।
 গংগা আদি তীর্থ আছে মোর নদীবত ॥
 নকবিলন্ত আন যত গংগাব জলত ।
 শাপিলন্ত গংগা জেদ কবিতা মনত ॥
 মোত আন নকবিলি ব্রাহ্মণ গরুত ।
 এহি পাপে তোব জন্ম হৈব চণ্ডালত ॥
 গুহ নামে হৈবি তই বাজা চণ্ডালত ।
 এহি বুলি পাচে নীয়া দিলন্ত শাপত ॥
 থাকয় তোহোর মন যবে মোক প্রতি ।
 জন্মে জন্মে মোত তেবে কবিবি তকতি ॥
 এক লত জন্ম মোত তক্তি কব যবে ।
 ইহো পাতকব বিশ্র যুক্ত হৈবি তেবে ॥
 যবে দ্বন্দ্বন তই পাস শ্রীযামক ।
 একে জন্মে তোব তেবে খণ্ডিব পাতক ॥
 এহি সীমা ধৈর্য গংগা দিয়া মোক শাপ ।
 উপজিলেঁ চণ্ডালঘোনিত যই পাপ ॥
 তৈলা নাবায়ণ বধুবেশে অস্ত্রভাব ।
 তবু দ্বন্দ্বনে পাপ শুভিল আবার ॥
 তোহাব চরণে আবে লৈলোঁহো দ্বন্দ্ব ।
 তুমি বিনে যোব গতি নাহি আন জন ॥
 মহা দেহা কবি যই থাকিবোঁ তোহাক ।
 তোহাব পিতৃত হাগি লৈয়োঁক আবার ॥
 তুনি বাবুদ মহা ককণা মিলিল ।

অনেক বিনয় কবি পিতৃক বুলিল ॥
 স্তনিরোক পিতৃ কৃপা করিযোক যোক ।
 গুহ নৃপতিক মেলি মোহোক দিগক ॥
 জগতৰ পতি বায় দেহৰ বচন ।
 স্তনি দশবধৰ সন্তষ্ট ভৈল মন ॥
 স্বভাৱে বামত দয়া বাজাৰ বিস্তৰ ।
 মেলিয়া গুহক তাংক দিলা নৃপবৰ ॥
 পাইলন্ত গুহক বামে পিতৃত মাগিয়া ।
 কৰিলা আশ্বাস বস্ত্ৰ অলংকাৰ দিয়া ॥
 অনেক শাসন বামে দিলা গ্ৰাম দেশ ।
 নিৰ্ভয় বচনে তাংক বুলিলা অশেষ ॥
 আজি ধৰি গুহ তুমি ভৈলা মোৰ মিতা ।
 থাকিযোক স্থখে কিছু নকৰিবা চিন্তা ॥
 হেন স্তনি গুহ চণ্ডালৰ অধিপতি ।
 বামক বুলিল কৰি অনেক ভকতি ॥
 কৈব মই হীন আতি চণ্ডাল অধম ।
 তুমি ত্ৰিভুগত গুহক ঈশ্বৰ পৰম ॥
 ব্ৰজা হৰে নাজানন্ত বাহাৰ মহিমা ।
 চাৰি বেদে কহি দাৰ নাপাসন্ত নীমা ॥
 অধমো উদ্ধাৰে দাৰ নাম লৈলে মাজ ।
 মই কেনে ভোৱাৰ মিজৰ ভৈলোঁ পাজ ॥
 কেনে তৰ্কিৰোঁ প্ৰভু ভোৱাৰ লীলাক ।
 কৰোঁ অল্পগ্ৰহ কেনে কেতিয়কৈ কাক ॥
 নাহিক ভোৱন্ত আতি আচাৰ বিচাৰ ।
 তদুপদে লবণ কৰোক মাজ দাৰ ॥
 এতেকে ভোৱাৰ তাত ককণা মিলয় ।
 বেই কেই সন্তে কেনে অশুভ পিতৃক ॥
 এতেকে ভোৱাৰ হোৱে সিতো জন ।
 লৈলোঁ ভোৱাৰ মাজ মই ভোৱাত পৰন ॥

এতেকতে মোক ঝিঝ বুদিয়া কছিল।
 এহিতো অন্তর্ক তকু বিশবীত লীলা ॥
 আনো নানা স্তুতি নতি কছিল। তকতি ।
 পাচে তাক দিয়ার দিলন্ত বদুপতি ॥
 বায়ত মেলানি পায়। কবি যোব হাত ।
 দগুস্ততে পবি আতি কবি প্রণিপাত ॥
 মাখাত মাঝিল চরণব ধূলি আনি ।
 পুনবপি কৃতাকলি বুলিলন্ত বাণী ॥
 তোমাব চরণে বতি কুণ্ডলোক মোব ।
 যাক দরণনে পাগ এবাইলো দোষোব ॥
 ধবিবাহা আমাক দামব ধূলি দাস ।
 জয়ে জয়ে এহি চরণত হোক আস ॥
 এহি বুলি কণ্ঠে দূর গৈলা পাচতবি ।
 পুনবপি প্রণামিলা দগুস্ততে পবি ॥
 বায় পাদপদ্ম ছুই মনে ধবি জৈল ।
 সৈন্যসমে গুহ নিজ স্থানে চলি গৈল ॥
 অনন্তবে দশবধ বৃপতি প্রধান ।
 পাত্র পুত্র সসৈন্যে কবির। সংগানান ॥
 চলিবাক চাঙে দিনকব অন্ত গৈল ।
 দেখি ভববাজব আশ্রম গৈয়া পাইল ॥
 চাবি পুত্র সমান্তিতে বাজা শুধ মনে ।
 কবিলন্ত নমস্কার কবির চরণে ॥
 ভববাজে কেন ময় কবির। মধ্য ।
 পুত্রে সমে বাজাক কবিল। আশীর্বাদ ॥
 নানাবিধ ত্রব্যে দুনিবাজ কোকুলে ।
 অতিথিব ব্যস্ততার কবিল। সকলে ॥
 বায়ক দেখিয়া দুনি জৈলা কঙ্গমন ।
 কোলে লৈয়া কবিবাজ কবিল। শয়ন ॥
 নিদ্রা গৈলা বায়চক্রে কবির লগত ।

ইন্দ্রে সন্মে আসিলন্ত দেৱগণ বত ॥
 বামক কৰিলা অভিষেক পুৰন্দৰ ।
 মন্দ্ৰে সন্মে দিলা সবে দিবা ধনুশৰ ॥
 পাচে ইন্দ্রে দিলন্ত বামক সমিধান ।
 এহি ধনুশৰে শত্ৰু কৰিবা নিৰ্জান ॥
 নানা দিবা কামে ধনুৰ্দ্ধাণ অকুপমে ।
 মন্ত্ৰ সন্মে পায়া বংগমন ভৈলা বাম ॥
 ধনুশৰ দিয়া চলি গৈলা দেৱগণ ।
 ৰাক্তি অবসানে বাম পাইলন্ত চেতন ॥
 দেখন্ত হাততে আছে দিবা ধনুশৰ ।
 কৰে ফটফট মনে মন্ত্ৰ নিবন্তৰ ।
 দেখি ধনুৰ্দ্ধাণ ঋষি বামৰ হাতত ।
 পৰম বিস্ময় ভৈল মুনিৰ মনত ॥
 প্ৰভাতে উঠিয়া বাম কৰিলন্ত প্ৰান ।
 ঋষি সন্মে দশৰথ ভৈলা একস্থান ॥
 কৰি কবচোৰ বামচন্দ্ৰ মহাভাগে ।
 কহন্ত অগ্নৰ কথা তৃহান্তৰ আগে ॥
 ঐবাহত স্বৰ্কে আসিলন্ত পুৰন্দৰ ।
 মন্দ্ৰে সন্মে দিলা মোক দিবা ধনুশৰ ॥
 দেৱগণ সবে আক বুলিলা বচন ।
 এহি ধনুৰ্দ্ধাণে জিনিবাহা শত্ৰুগণ ॥
 এহি বুলি চলি গৈলা দেৱগণ বত ।
 আগি দেখৌ ধনুৰ্দ্ধাণ আছয় হাতত ॥
 মনত স্মৰে মহামন্ত্ৰগণ বত ।
 এহি বুলি বামচন্দ্ৰে তৃহানো আগত ॥
 স্বপনত লক্ষ ধনুশৰ আনি দিল ।
 দেখি সমস্তৰ মনে বিস্ময় মিলিল ॥
 তবদ্বাজ ঋষি শত্ৰু দেখি বিদ্যমান ।
 অকুত মানিলা মনে কৰিলন্ত ধ্যান ॥

জানিলন্ত কবি বাম ভূঁইয় মাহুদ ।
 তৈলা অত্যাচারি কিছু পুত্র পুত্র ॥
 দিলন্ত অজর ধরুণ বৈদ্যবৈদ্য ।
 বহিষক বাণেশ সংগ্রামব মাজে ॥
 জানি মহাবলি মনে তৈল কোটুহল ।
 পাচে বামচন্দ্র স্বপ্নে দিলা ফল ॥
 স্বপ্নে তোমাক ধন দিলা পুত্রব ।
 জিনিবা শত্রু যল বাটের বিস্তার ॥
 নপারি কহিবে বাম তোমার মহত ।
 স্বপ্নে শুনি দাসিলন্ত বাজা চন্দ্রবদন
 ভবদাজ কবিক কবিয়া সতকার
 চারি পুত্র সচিত্রে কবিলা নন্দদার ॥
 গাগিয়া যেক্টা আশি বুলি শ্রীর বাণী
 পুত্র সমে অযোধ্যাক গৈলা মহামানী ॥
 নিজ মন্দিরত বাজা বেলা বহু মনে ।
 মিলয় জানক পুত্রমুখ দরশনে
 মহাপুণে শুণবন্ত চারিও জনয় ।
 যত অস্ত্র সস্ত্র শাস্ত চারিও জানয় ॥
 কেবল ধর্মত মাত্র নতি সবাকনে ।
 কবন্ত তকতি নিতে বামব চরণে ॥
 চারি ভাইব মাজে বামচন্দ্র পুণে চাব ।
 তান্ত অতিশয় প্রীতি বাচয় বাজাব ॥
 বামব সমান আক ন'হি ত্রিভুবনে ।
 তাহান শুণব অস্ত্র কহিবেক কোনে ॥
 দেখয় গভীর কোটি সমুদ্রত কবি ।
 কথাপুণে কোটি বস্ত্রবাহু কহি সবি ॥
 বৈদ্যো কোটি এক বেক কহি পটুতব ।
 স্রমত সমান কহি কোটি মহেশ্বর ॥
 কোটি এক নৃপা সব কহি প্রতাপত ।

এক কোটি সময় সময় হুহিকে ক্রোধত ॥
 বিলাসত সময় হুহি কোটি পুৰন্দর ।
 শীতল চন্দ্র কোটি হুহি সময়সর ॥
 গজেন্দ্র কোটিকে জিনি গমন গম্ভীর ।
 কোটি হেমবস্ত্র জিনি নিকম্প শরীর ॥
 অমৃত কোটিতো কবি দেখয় মধুর ।
 কপে কোটি কন্দর্পবো দর্প কবে চুব ॥
 হুহি দুর্গা কোটি সময় শত্রু মর্দনত ।
 ইতিনি ভুবনে সময় নাহিকে দানত ॥
 কোটি এক বহি হুহি তেজত সমান ।
 বৃহস্পতি কোটি জিনি শাস্তত স্বজান ॥
 এক কোটি ব্রহ্মা সময় হুহিকে মানত ।
 ধনুর্গুণে সময় নাহি ইতিনি লোকত ॥
 আনো নানা গুণ যত আছয় বায়ত ।
 জিহুবনে মাছে কোনে বর্ণাইবে শকত ॥
 অনন্ত শক্তি ধর পবন ঈশ্বর ।
 যাহার কিঙ্কর হব ব্রহ্মা পুৰন্দর ॥
 যাক যোগেশ্বর সবে চিন্তিত ধ্যানত ।
 তেজো বায়কপে আসি ভৈলন্ত বেকত ॥
 নিজ গুণ যণ মহাধর্ম মাছে মাঝ ।
 কুপায় কবিতা আসি লোকত প্রচার ॥
 আক শুনি ভগিরা তবোক সর্বজনে ।
 ঈশ্বর অস্বতাব এহিসে কাবণে ॥
 বাহন মাঝে তান কোন প্রয়োজন ।
 যাব কটাকতে কোটি ব্রহ্মাও উছন ॥
 মাঝিলে বাহন কোন শৌক্য তাহার ।
 যাক জিনিলেক বালি বনব বানব ॥
 ছেন বায় চরণত কবিরোক বতি ।
 আন পরিহরি বায়দেহে কবা মতি ॥
 অনিত্য সংসার বিলকত কাজ নাই ।
 চিন্তামণি জন্ম ছেবা হাততে ছেবাই ॥
 গুনা সত্যসদ পদ বায়ব চবিত ।
 এহিসে প্রদান ধর্ম জানিয়া কলিত ॥
 মহাত্ম্য হৈবার প্রয়োজন এহিমান ।
 বোঝা বায় হোক হোক পাতক নিধান ॥

মাৰীচ সুবাহ বন্ধাৰ্থে বায় লক্ষ্যৰূপ
 আনিবলৈ বিদ্বাৰ্থিৰ আগমন-১
 দুজনৰি

ভনা আত পৰে কথা নিবন্তৰে

চৰিত্ৰ যেন বায়ৰ ।

পৰলোক হিত কবি বিদ্বাৰ্থ

আবজিলা বজবৰ ॥

মাৰীচ সুবাহ নায়ে দুইজন

বাকস অতি দুৰ্জন ।

চতুৰ্দশ কোটি বাকসা সঁহাঁতি,

কৰয় যজ্ঞ উৎসৱ ॥

বাবৰাৰে কবি আবন্তত বজ,

অনেক কৰি বন্তন ।

বস্তুময় বুদ্ধি কবিদ্বা সমন্ত,

বাকসে কৰে ক্ষণন ।

সমন্তে বাকস ভয় হোৱে যেনে

শাপে কবি কৰি কট ।

নশপত্ত ক্ৰোধ উপজিয়া যবে

তপত্ৰ হোৱে নষ্ট ॥

সিহেতু বাকস যজ্ঞ নষ্ট কৰে,

কবিৰ মনে অন্তৰ ।

উত্তলতুল চিত্ত অসন্তোষ,

উপজয় বৰ দুখ ॥

পাতে ধান কৰি সকল বুদ্ধান্ত

জানিলন্ত হুনিবৰে ।

বাকস বধিতে অন্ততৰি কবি

আছা লবৰৰ যবে ॥

ভাত আনি সবে বাকস সুবাহ

কৰেঁ। যজ্ঞ সমাপতি ।
 এহি মনে গুণি চলিলন্ত মূনি
 বায়ক আনিবে প্রতি ॥
 দশবথ রাজা পুত্রব্রতে প্রজা
 পালি স্তখে অযোধ্যাত ।
 আছন্ত নৃপতি যেন স্তবপতি
 বসিয়া দিবা সভাত ॥
 বশিষ্ঠ প্রমুখো পুৰোহিত সবে
 বসি আছা বক্ষমনে ।
 ইন্দ্রৰ আগত বৃহস্পতি আদি
 হেন মহামুনি গণে ॥
 স্মরন্ত সহিতে মহামন্ত্রী সবে,
 রাজাক আছে উপাসি ।
 সেই সময়ত বিখ্যায়িত্ত মূনি
 তথাতে মিলিল আসি ॥
 দেখিয়া নৃপতি সমাজে সহিতি,
 উঠিলা আতি সত্বে ।
 প্রণাম কৰিয়া, চৰণৰ ধূলি,
 মাথাত লৈলা সাদৰে ॥
 স্তব্ধ আশন আনিয়া নৃপতি,
 সমাজৰ মাঝে দিলা ।
 সমস্তকে আলী- কাদ কৰি ঋষি,
 আসনে আসি বসিলা ।
 আপুনি চৰণ ধুৱাই দশবথে
 পাদোদক লৈলা মাথে ।
 পৰম সাদৰে, সজৰ্ঘে কৃতিক
 পুজিলা পৃথিবীনাথে ॥
 বোবহাতে রাজা মধুৰ বচনে
 ইন্দ্র বাক্য পুছিল ।

বাঘে লস্বে প্রাণ তার ॥
 সেহি পটঙ্গর,   পায় আছে মোক,
 কৰিবোঁ কোন উপায় ।
 হেন মনজুখে   থাকি রাজা পাচে
 মাতিলা ঋষিক চাই ॥
 বাৰ বৰিবর   ছায়া বায় মোৰ,
 শিশুমতি অতিশয় ।
 কিমতে বণত   মাৰিবেক বামে
 বাক্স বব 'হুজ্জ' ॥
 ব্রহ্মাৰ ববত   বাক্স গণব
 বাঢ়িল বল অপার ।
 সৈন্য সমে গৈয়া   বাক্স মাৰিয়া,
 বাখিবোঁ যজ্ঞ তোমাৰ ॥
 আপুনি চলিবোঁ,   বামক নেদ্বিষোঁ,
 বুজিলেঁ! দৃঢ় বচন ।
 তনি বিশ্বামিত্র,   রাজাক বোলন্ত,
 হুজ্জি তোমাৰ মন ॥
 বামত বিনাই   বাক্স মাৰিতে
 শক্তি আছে কাহাৰ ?
 আমাক ভাগিরা   বচন বোলোঁহা,
 বুজিলেঁ! বোল তোমাৰ ॥
 বামক নিদ্রিয়া   আশা শুদ্ধ কৰি,
 পালটি পঠোরা মোক ।
 কোপ দেখি রাজা   বোলে যোবহাতে,
 মহাঋষি স্তনিরোক ॥
 তোমাৰ ক্রোধন্ত   কল্পে ভবতবি
 ব্রহ্মা আদি দেবগণ ।
 হেনয় তোমাৰ '   আপে কোন হও
 আমি অতি অলক্ষন ॥

কত কুণ্ডে যাই   পাইলোঁহো বামক
 দেহতা সবব কবে ।
 ভোমার লগত   ডাক পঠাই ছিলে,
 যাবিরেক নিশাচবে ॥
 ধনজন যত   প্রাপ্ত কবিতা
 বামেসে অতি প্রধান,
 একজন মান   চেখিতে নাপাইলে
 মক্কে মোর পবাণ ॥
 হেনর বামক   কিস্তে পঠাইলে
 বাবসক যুক্তিবাক ।
 উল্ল আদি কবি   জ্বিল সকলে
 হানিয়া আছে বাচাক ॥
 সিলে বাবসক   কিস্তে যুক্তিব
 অবোধ মোর উল্লালে ।
 নিচিলেও আপি   কবিতাহা জম,
 জানিলেঁ গ্রাসিলে কালে ॥
 হবি হবি বিবি,   কি কাম কবিলেঁ,
 পবিলেঁ মচানিলাকে ।
 বাম হেন পুত্র   পায়ও নাপাইলেঁ,
 দণ্ডিলে দৈবে আতাকে ॥
 বামক পঠাইলে   মবির কোণলা,
 আহিও মবিরেঁ প্রাণে ।
 বামক নেমেখি   মবির সকলে
 বস্ত নব-নারী মানে ॥
 দাড়ে ভূম ধবি   ভোমাত মাপোঁহো,
 বাবক দিওক মোক ।
 ভোমার প্রসাদে   অবোধাব লোকে
 নশাওক বাবক মোক ॥
 ভোমার লগত   আপুনি চলিলে

কটক নৈয়া। অপাৰ ।

তোমার যত্নে   বাঁচিলো কবির।

वाङ्मयक बुद्धागाय ॥

যদি তথাপিভো   বায়ক নেৰাঁহা,

স্বৰূপ বোলে' । বচন ।

নিবନ୍ଧৰে লোক   বামন জগত

চক্ষি যাইলো তপোবন ॥

দাম দিনে আমি   অযোধ্যা নগরে

साधितेन कथन काय ।

সমজ্যাব লোক   পাতক ছানোক

ডাকি নোনা বাগ বাগ ॥

বাম লক্ষণক নিদিষ্টাৰ্থ ঋষিৰ ,কাপ
আৰু বাম লক্ষণক লৈ ঋষিৰ গমন

পদ

মলবধ বৃণপ্তিৰ শুনিয়া বচন ।
মহাকোপ কৰি বোলে গাধিৰ নক্ষন ॥
এঘূৰ বংশত তুমি ভৈলা উত্তপ্তি ।
ধৰ্মলীল হুয়া অশঙ্কত কৈলা বতি ॥
পুত্ৰৰ স্নেহত মোক কৰস নৈবাণ ।
মিচা মোহভালে পৰি কন দৰ্শনাশ ॥
নজানস কত গুণ আছয় বামত ।
বাহুবলে জিনিবাক পাৰে দ্বিজগত ॥
বাক্স মানিব বামে ইতো কোন কাজ ।
বিমুখ কৰহ বাজা দিয়া মোক লাজ ॥
কপটে ভাণ্ডিয়া যোব আশ কৰ ভজ ।
সবংগে নাশিব পুত্ৰ মোন ভৈলে থজ ॥
আছন্ত বশিষ্ঠ তোৰ মন্থৰাশ বাস ।
তাৰ বোলে অপমান আয়াক লগাস ॥
সত্যো সত্যো বোলে বাজা যই নিষ্ঠ কৰি
নিচিলি বায়ক বাণী ক্ৰোধে পৰিচৰি ॥
নিষ্ঠুৰ বচন বাজা শুনিয়া বৃনিৰ ।
পৃথিবী কম্পয় যেন গাৱ নোহে স্থিৰ ॥
আছোক বৃণপ্তি চৰাচৰ কম্পি গৈল ।
প্ৰলয়ৰ কাল যেন উপগত কৈল ॥
ক্ৰোধে প্রকলিত বিৰামিত্ত বৃনিবৰ ।
দেখি অন্তৰীক হাড়ু ভৈল নিবৰ্ত্তন ॥
পাতি যিহু সয়ে দম্বৰথ বহাবাৰ ।

ভয় জায়ে ভৈল যেন বৃত্তক পয়ার ॥
 অনন্তবে বশিষ্ঠে দেখিয়া তমোহর ।
 রাজ্যক বোলন্ত স্তনিয়োক মহাশয় ॥
 প্রথমে ঋষিক তুমি বুলিলা বচন ।
 “বুলিয়োক ঋষিক কিবা সাধো প্রয়োজন ॥”
 কদাচিতো ব্যর্থ নোহে বচন তোমাৰ ।
 এতেকে বায়ক, দিতে ভৈল অঙ্গীকার ॥
 সিটো অঙ্গীকার আবে লাৰিবা কিমতে ।
 তুমি সত্যব্রত হেন জানয় অগতে ॥
 নকৰিবা রাজ্য সত্যধৰ্ম পৰিহাৰ ।
 তুমি সত্য লভিলে বাখন্ডা নাহি আব ॥
 সত্য সম ধৰ্ম আব পুৰুষৰ নাই ।
 জানি ঋষি সঙ্গে দিয়া বায়ক পঠাই ॥
 তাক নপঠালে বিশ্বামিত্র দিবে শাপ ।
 গাধিৰ তনয় মহা প্রচণ্ড প্রতাপ ॥
 হেন জানি বায়ৰ নিমিত্তে এৰা শোক ।
 ঋষিএ বচন বাধি বায়ক দিওক ॥
 তাক পাইলে ঋষিৰ সন্তুষ্ট হৈবে চিত ।
 নানা অস্ত্রে সস্ত্রে বিশ্বামিত্র স্তুতিজিত ॥
 মুনি সবে অস্ত্র শিক্ষা দিবন্ত বায়ক ।
 তাকে লৈয়া বায়ে জিনিবেক বাকসক ॥
 বিশেষত বিষ্ণু বায়কপে অস্ত্রভাৰ ।
 বাকসকুলক বায়ে কৰিব সংহাৰ ॥
 অহুসাত্ৰো চিন্তা নকৰিবা মহামানী ।
 মন্দবধ রাজ্য বশিষ্ঠৰ স্তনি বানী ।
 পাইলন্ত ভকলা ত্রীন শান্ত ভৈল হিয়া ।
 জিজ্ঞাসা কৰন্ত রাজ্য বায়ক আনিয়া ।
 আনি আছে বিশ্বামিত্র তোমাক নিষাক ।
 বাকসক যাঁদি বায় বজ্ঞ থাকিলাক ॥

জনি বায়চন্দ্রব হবিব ঠৈল জনে ।
 পিতৃক খোলত বায়ে প্রসন্ন বধনে ।
 কত ভাগ্যে ইসব কাষাক পাশ লাগে ।
 যোক প্রতি চিন্তা নকষিবা মহাভাগ ।
 পুত্র হয় নাপালয় পিতৃব বচন ।
 চিবকালে নবকত পটে মিতো জন ।
 প্রচণ্ড প্রতাপ হুনি পাখিব কুমার ।
 'অহান কাষাত চিন্তা কহ' পৰিহার ।
 বায়ব বচনে বাজা ঠৈল হবিবত ।
 মবার মুখত যেন পবিল অমৃত ।
 ঋষিব হাতত বাজা পুত্র ময়পিল ।
 নমস্কাষ কবি বাজা বচন বুলিল ।
 বায় মোর ধন জন জীৱ মন প্রাণ ।
 বায় বিনে পতি মোর নাহি নাহি আন ।
 পাশলোঁহো বায়ক পুত্র কত উপসায় ।
 আবে জ্ঞান গুণ জানিবেক তবু ঠাই ।
 কিছুরে নাজানে বায় ছোলা চকল ।
 জানিবে অস্তব সজি তোষাত সকল ।
 তোষাব সেৱক বায় ঠৈল আজি ধরি ।
 নিজ দাস বুলি পালিবাতা বড় কবি ।
 বায়ৱক পাশ হুনি ঠৈলত সন্তোষ ।
 পুণ বঝিলা দেৱে কবি অরমোষ ।
 সেহি বেলা যোবহাতে উঠিল লক্ষণ ।
 বায়ক বুলিলা কবি চরণে বন্দন ।
 যোক সঙ্গে নিয়া প্রহু জগতব পতি ।
 তোষাব চরণ বিনে মোর নাহি পতি ।
 কথ্য তথা বাইতে রাখ নেবিবা আশাক ।
 দাস হয় সেৱা প্রহু কবিবোঁ তোষাক ।
 হানে বাজা লক্ষণব ভনিয়া বচন ।

বামৰ সজ্জত চলি বাইবন্ত লক্ষণ ॥
 দুই পুত্ৰ দিলা ৰাজ্য ঋষিৰ লগত ।
 ৰাজ্য স্তম্ভল কৰিলন্ত যত যত ॥
 আপোনাৰ অস্ত্ৰ যন্ত্ৰ লৈয়া দুয়ো জন ।
 দুই ভাই বশিষ্ঠক কৰিলা বন্দন ॥
 পিতৃক মাতৃক কৰিলন্ত নমস্বায় ।
 দশৰথে দুইকো শিক্ষা দিলা ৰাৱে ৰাৱ ॥
 পালিবাহা দুহু তাই ঋষিৰ বচন ।
 থাকিবাহা সদায় ঋষিৰ ব্ৰজি মন ॥
 ঋষিৰ ক্ৰোধত সবে বংশে হৈবোঁ নাশ ।
 সৰ্বদাই থাকিবা ঋষিৰ পালি আশ ॥
 এই বুলি পুত্ৰ দুজকো সাৱটি ধৰিলা ।
 শিৰ ভ্ৰাণি দুইহন্তৰ মুখে চুমা দিলা ॥
 কোশল্য। স্তমিত্ৰা দুয়ো পুত্ৰক ধৰিয়া ।
 কৰিলা চুপন চক্ষু সজল কৰিয়া ॥
 অন্তঃপুৰ মাজত আছয় যত প্ৰাণী ।
 নেহে সবে লোকৰ চক্ষুৰ পৰে পানী ॥
 ৰাজ্য কৰি ৰাজ ভৈলা ক্ৰীৰাম লক্ষণ ।
 দুইকো লৈয়া বিখ্যামিত্ৰ কৰিলা গমন ॥
 আগ ভৈলা ঋষিৰাজ হৰিষ মনন্ত ।
 মাজত চলিল ৰাম লক্ষণ পিচত ॥
 উৰ্দ্ধমুখে চাহিয়া থাকিল সৰ্বজন ।
 বামৰ লগতে গৈল সমস্তৰে মন ॥
 জঁইয়া পৰিল লোক বিয়োগে বামৰ ।
 শুনা যেন তৈল সিঙো অৰোধ্য। নগৰ ॥
 ক্ৰীৰামৰ বিয়োগে আকুল তৈল চিত্ত ।
 সূৰ্য্য অন্ত গৈলে যেন কয়ল সুদিত্ত ॥
 চলি যন্ত দুয়ো ভাই পিচত ঋষিৰ ।
 গজেন্দ্ৰ জিনিয়া দুইবো গমন গভীৰ ॥

যেন শিশু সিংহ জীলাগতি চলি যায় ।
 অকালে বহিবে যেন যিহ্মক চান্দ ।
 স্তবাক্ষেবে সেহা করে যাব চরণত ।
 হেন বায় চলি যায় কবিব পাচ-ত ।
 পৰম কোমল পদ গমন মধুর ।
 আশি স্তম্ভাব বহু লাগনা প্রচুর ।
 বহু বিবচি-০ লোভে, পিঠি-০ চৌপৰ ।
 কাকত খবর শুইবে। হাতে বহুশব ।
 প্রকাশে শবীরে বহুমত মলভাব ।
 দেখতা লোকের মন হবন্ত মনাব ।
 পৰম হাবিদে তুমি বাহু কবি সংক ।
 আট্টে প্রহরৰ পথ বহি গৈলা বহু ।
 বায়ব দেখিয়া মূখ হবিষ কবিব ।
 অনন্তবে পাচলা গৈয়া সবদুখ তীব ।
 দেখি বায়চক্ৰব হবিষ ভৈলা মন ।
 বিশ্বামিত্রে বুলিলন্ত বায়ক বচন ॥
 সবদু নদীর কথা শুনিমোক বায় ।
 পৰম নিশ্চল জল তীব্র অনুপম ॥
 কবিমোক স্নান হুয়ো সবদুখ জলে ।
 বাচিবেক বল স্রম শুচিবে সকলে ।
 জিহুবন যথো বায় পুরুষ উত্তম ।
 মহাবলশালী হৈবা বিপুল বিক্রম ।
 কথ্য তুমি একো জব বায়ি নিশীড়িব ।
 শুচিব আয়ান বলে জগত কবিব ।
 জৈলোকায় অধিপতি তুমিহে কবিব ।
 ইতো জগতব হৈবা একমুখব ।
 কবিব বচন শুনি হবিষ মনত ।
 বিধিবতে স্নানিলন্ত সবদু জলত ।
 কবিও কবিলা স্নান সন্ধ্যা বহু বহু

বসিলা তিনিও সেই নদীর কুলত ॥
 বুলিলন্ত ঋষি বঙ্গ বামক বচন ।
 দিষ্ট মহামন্ত্র বিদ্যা লৈয়ো দুয়োজন ॥
 বাহ্যক জানিলে অম্র শুচয় সকল ।
 ছোৱে মহাধনবন্ত বাঢ়ে তেজবল ॥
 এহি বুলি দুয়ো ভাইত মন্ত্ৰ কহিলন্ত ।
 ত্রিভুঞ্জে সাৰ বিদ্যা দুভাইক দিলন্ত ॥
 মন্ত্ৰ পায়৷ দুভাইৰ হৰিষ মিলিল ।
 ঋষিৰ সঙ্গে বঙ্গে তথা বজ্জনৌ বাকিল ॥

তাড়কা বাক্সী বধ

প্রভাতে উঠিয়া নিত্য কবি ন্যাপত ।
 চলিলা হবিষে দুয়ো কবিষ দক্ষত ।
 স্তললিত লীলাপতি নয়ন ভবিষ ।
 কোতুলে পাইলা পৈয়া বক্ষাকিহী তীৰ ।
 দেখিয়া বিচিত্র এক স্থান অল্পপায় ।
 কাহাব আশ্রয় বুলি পুছিলন্ত বাম ।
 কবিষে শোলন্ত ইতো অনঙ্গ কুধন ।
 মদনক ইহাতে দিলা জিনগন ।
 অনঙ্গ কোক বধে এহাট হিনিজনে ।
 তাড়কাব এন পৈয়া পাইলা বক্স বনে ।
 বামচক্রে পুছিল কবিষ চাপি পাল ।
 কহিয়োক মুনি ইতো ক'হাব নিবাস ।
 মুনিযে বোলন্ত বাম জন মহাবলী ।
 এহিতো বনত থাকে তাড়কা বাক্সী ।
 বিকট দশন তাইব কপ ভয়ঙ্কর ।
 ব্রাহ্মণ তপস্বী মাঝি থাইলেক বিভব ।
 বত লোক থাইলে কোনে লেখ কবে তাক ।
 জৈলোক্য লোক পাইলে পাবে থাইবাক ।
 চোবায় পিলয় মাথা বৃদ্ধ মাজব ।
 ছবালব মুণ্ড তাইব কপল করিব ।
 মন্তব্য ভেজে তাই বহন পথালে ।
 পান্থর কাপব তাইব মন্তব্য ভালো ।
 তাইব গবে নবে আটব ই পথে নবায় ।
 আবি কোন পথে থাইখোঁ কহিলো উপায় ।
 প্রহরেক লাসে বেবে থাই এহি পথে ।
 তৃতীয় প্রহর লাসে হুক্ষিব পথে ।

জগবা এৰায়া যাওঁ মোৰ হেন মন ।
 শুনি বামচক্ৰে হাঁসি বুলিলা বচন ॥
 কিসক ইবোল বোলা ভাঁম মনিবাজে ।
 চমু এৰি দূৰ পথে যাইবোঁ কোন কাজে ॥
 লক্ষণক চাহি পাছে বুলিলন্ত বাম ।
 জীৱন হৈবে পাপ কৰে' কোন কাম ॥
 লক্ষণে বোলন্ত কেনে বোলা হেন মত ।
 পিতৃয়ে পঠাই আছে ঋষিৰ লগত ॥
 মূনি যিবা বোলে কৰিবাহা সেহি কথ্য ।
 শুকৰ বচনে কিছু নাহিকে অধ্যক্ষ ॥
 মূনি বুলিলন্ত বাম নকৰিবা ভয় ।
 ৰাক্ষসী মাৰিলে কিছু দোষ নোপজয় ॥
 বিস্তৰক অপকাৰ যিজনে কবয় ।
 নাহি দোষ তাক মাৰি পুণ্যমে লভয় ॥
 মাৰীচ স্তবাহ এই পুত্ৰ তাড়কাৰ ।
 মাৰি মাৰি খাইল গক ব্ৰাহ্মণ অপাৰ ॥
 তাড়কা খাইলেক গক মাহুৰ বিস্তৰ ।
 তাক মাৰি পাইবা বাম পুণ্য বহুতৰ ॥
 শুনিয়া টঙ্কাৰ কৰিলেক বহুবৰে ।
 তাড়কাক মাৰে' আজি একপাট শৰে ॥
 যাক্ষৰ বদন শুনিয়া নিশাচৰী ।
 ক্ৰোধে খেদি আসে দিল অন্ধকাৰ কৰি ॥
 কৰ্ণে লববৰ কৰে যুগু যাক্ষৰ ।
 বদন একটি আসে বয় সমসৰ ॥
 কৰে মৰমৰ গাত্ৰে জাল যাক্ষৰ ।
 পৰ্কট মহান ঘোৰ জপ ভয়ঙ্কৰ ॥
 লাজ নৃপক সূৰ্য্য মেলিয়া চুই বাহ ।
 প্ৰহাৰ চাকিৰে খেন খেদি যায় বাহ ॥
 বামক দেখিয়া ভীষ ভেজিলা আটান ।
 জৈলোক্যৰ লোকৰ লাগিল মহাভান ॥

সকল ব্রহ্মাণ্ড জুৰি প্ৰতিধ্বনি গৈল।
 বজ্ৰ পথে বুলি সৰ্বজ্ঞান ভয় ভৈল।
 পাভাল সদৃশ কৰি বেঙোটি বায়।
 সৰাকৈ খাটোৱাক যায় পৃথিৱী কম্পাত।
 বাকসীক দেখি স্থিতি মহাভয় ভৈল।
 বায়ৰ পিচ্চ গৈলা আৰ জ্বলা বৈলা।
 স্নানিক আত্মনি বায়ে হুকিলি বাণ।
 তাড়কাৰ অশ্রুত কহিল লক্ষণ।
 সৰকিমা বাণ ক্ৰমভূত গৈল পলি।
 দোদোৰ আত্মস দিয়া পৰিল বাকসী।
 বজ্ৰৰ প্ৰচাৰ সেন চিত্তাত পৰিল।
 তাড়কা তাজিল পান পৃথিৱী লহিল।
 আকাশত আনন্দ মিলিল দেহতায়।
 জগ জয় বাম বুলি কবল জোকাৰ।
 বায়ৰ লিহত বৰপিল পাৰিজাত।
 তুষ্ণুতি অশ্রুত নাচে তুলি ডাঁটাত।
 লাকনী বাকসী মৰি গৈল বম্বৰ।
 বায়ৰ প্ৰসাধে দুখ অশ্লিষ লোকৰ।
 বাকস বধিবে প্ৰতি ভৈলা অহতাব।
 প্ৰথমতে বায়ে প্ৰাণ গৈলা তাড়কাৰ।
 দেখি বিশ্বায়ত্ৰৰ ভৱিন ভৈল মন।
 বায়ক বুলিলা যনি প্ৰাণমা বচন।
 ধনা ধনা বায় তুনি পুৰুষ প্ৰধান।
 একপাট কাৰ বাকসীৰ গৈলা প্ৰাণ।
 শুচিল দুৰ্গতি বাৰ তোহাৰ প্ৰসাধে।
 তৰো চিৰজীৱ বা- যো- আত্মবান্ধে।
 তোহাৰ নিখল মন বজ্ৰক অপ্ৰেয়।
 অনন্তৰে ভৈলা আসি বজ্ৰনৌ প্ৰবেশ।
 মহাভয়ে মিটে। বাতি বজ্ৰনা তৰাত।

বামক মাতিলা কবি উঠিয়া প্রভাতে ।
 তোমার বিক্রমে বাম ভুখিলা আমাক ।
 নানা অস্ত্র দিয়া মই ভুখিবোঁ । তোমাক ॥
 মস্ত্রে সমে ব্রহ্ম অস্ত্র লৈয়ো মহাশয় ।
 দিবোঁহে। বৈষ্ণব অস্ত্র ত্রৈলোক্য বিজয় ॥
 কদ্র মস্ত্র সমস্থিতে দিবোঁ। কদ্র শব ।
 বজ্রসায় সমে অস্ত্র দিবোঁ। বাগবত ॥
 শিখাইবোঁ অগ্নির বাণ পৰম বিক্রম ।
 লৈয়োক গকড বাণ আতি নিকৰ্ম ॥
 শিখাওঁ গন্ধৰ্ব বাণ বৈবী কদ্রকব ।
 সংগ্রাম বিজয়ী বাণ লৈয়ো গন্ধৰ্ব ॥
 শৰ্ভাভ তোমর ত্রিকটক কনিয়াল ।
 অসি অর্ধচন্দ্র শেল শূল ভিন্দিপাল ॥
 থর খুব ত্রিকোণ বিশাল টাকি ভল্ল ।
 পৰিঘ পট্টিল গদা পৰাভ মুঘল ॥
 হৰিত লোহিত প্রাস শতর কুলিষ ।
 ব্যাঘ্রমুখ নাগপাশ ত্রিশূল নিফুং ॥
 কুবের বকণ বাণ স্তম্ভন মোহন ।
 লহ অহিপত্র বাহু বাণ বিতোপন ॥
 লৈয়ো নিশাচক্ৰ অস্ত্র ত্রিভুবনে সাধ ।
 চক্ৰ নৃত্য মস্ত্র অস্ত্র শক্ৰ কদ্রকব ॥
 বম অস্ত্র দিবোঁ। বমদণ্ড সমসব ।
 শিখিয়োক দিব্য অস্ত্র মস্ত্র নিবস্তব ॥
 অস্ত্রব স্নাত্তব বক বক নিশাচব ।
 শিখাবেঁ। তোমাক সাদা বোহ বত শব ॥
 স্নান কবি আসি অস্ত্র লৈয়োক এখনে ।
 গুনি বাম লক্ষ্মণে হবিষ ভৈলা মনে ॥
 স্নান কবি কবিষ আগত বসিলত ।
 নানা অস্ত্র শৰ্ভ হুনি ছইকো শিখাইলত ॥
 বিখ্যামিত্র কবিষ ভৈলত ছয়ো দিবা ।
 অস্ত্র শিখি কুরা ভাই মনত হকিষ ॥

মাৰীচ সুহাছ বধ

অনন্তবে কবি বায় লক্ষণক লৈয়া ।
 বজ্রবনে তপোবনে প্ৰবেশিলা গৈয়া ।
 বিদ্যামিত্ৰে বুলিলন্ত জনিয়োক ব'খ ।
 এহি তপোবন মোৰ সিদ্ধাস্থ্য নায় ।
 মাৰীচ-সুহাছ এহি জনৰ ভিতৰ ।
 আছে চৰ্চৰো লগে চৌপ কোটি নিশাচৰ ।
 বাথিবা অ'মাৰ বজ্র বাক মাৰি যেনে ।
 আনিলা' তোমাৰ মই এতিয়ে কাৰণে ।
 বাকসক মাৰি দিয়া অ'মাক নিৰ্ভয় ।
 তোমাৰ প্ৰসাধে চৌক বজ্রৰ উদয় ।
 তুমি বামচাক বুলিলন্ত এহি চৌক ।
 মাৰিবোঁ বাকস স'থ বজ্র কবিয়োক ।
 তুমি মূনিবাজৰ চৰিত্ৰ ভৈল যেনে ।
 বায়ক দেখিলা আসি য'ত মূনিগণে ।
 কলে বুলে চুয়ো ভাটক কৰাইলা ভোজন ।
 পাচে তপস্বীয়াত তুমিলা চুয়ো জন ।
 বজ্রনী প্ৰভাতে উঠি মূনিগণ যত ।
 স্নান সন্ধ্যা তৰ্পণ কৰিয়া সমাপত ॥
 বজ্রৰ সন্ধ্যাৰ মানে একত্ৰ ককিল ।
 শুভকৰণে মূনিগণ বজ্র আৰম্ভিল ।
 বায়ক বুলিলা বিদ্যামিত্ৰ মূনিবৰ ।
 স্নান কৰি নিয়মে ধৰিযো ধনুৰৰ ।
 তুমি বায় লক্ষণে ককিলা গৈয়া স্নান ।
 চুয়ো তাই নিয়মে ধৰিলা ধনুৰৰ ।
 অনন্তবে কবিবাজে কবিয়া বজ্রেন ।
 যয়ে বায় লক্ষণৰ বাঁহিলন্ত কেন ॥

মণিবস্ত্র কণ্ঠা দিলা ছয়ো ভাইব গলে ।
 ঋষিক পুজিলা বামচক্ৰ কৌতুহলে ॥
 কেতিক্ষণে আসিবেক বাক্সস দুৰ্জন ।
 ঋষিয়ে বোলন্ত বাম গুনিয়ো বচন ॥
 বাজি দিনে মোন ত্রাত দিন ছয় মানে ।
 শব ধন্ত ধৰি ছয়ো থাকী সান্নিধ্যানে ॥
 আসিন বাক্সস ছয় দিন অনন্তবে ।
 ছয়ো ভাই শব কৰি হাবিবা সত্বে ॥
 গুনি ধনু ধৰি বাক্সসক বাট চাই ।
 উজাগৰে বৈলা সান্নিধ্যানে ছয়ো ভাই ॥
 বিদ্যামিত্র মুনি বজ্জ কৰিবাক লৈল ।
 আচাৰ্য্য ব্রাহ্মণ তিনি সহস্ৰেক ভৈল ॥
 মণ্ডল নিয়মে বেদ মন্ত্ৰ উচ্চৰিলা ।
 সকলোপাঙ্গে ঈশ্বৰক পূজিবে লাগিলা ॥
 নিবন্তবে পুজিলেক ছয় দিনমান ।
 অগ্নি থাপিলন্ত কুণ্ড কৰিয়া নিৰ্ধাণ ॥
 দ্বিলন্ত আহুতি আতি কৰি বেদমণি ।
 যুতৰ স্তব্ধিত জ্ঞান উঠি গৈল চানি ॥
 অৰণ্যৰ পৰা নিশাচৰ গন্ধ পাইল ।
 মাৰীচ স্তব্ধিত বজ্জ বিধ্বংসিবে আইল ॥
 চৌধ কোটি নিশাচৰ আসিল লগত ।
 মাৰীচ বাক্সস আইল সবাবো আগত ॥
 পিচত স্তব্ধিত আসি বৈল মহাবল ।
 আকাশ ব্যাপিল যেন ঘোৰ মেঘদল ॥
 যেন বজ্জ পবে বাত্ৰ তেজে তরঙ্গব ।
 দেখি নিবন্তবে ঋষি তর ভৈলা বব ॥
 পাচে বাম লক্ষণে ঋষিৰ দেখি ভব ।
 নাহি তর 'হুজি আশ্বাসিলা বদ্বব ॥
 মন্ত্ৰ পড়ি বাত্ৰে শব হুজিলা বহুত ।
 দেখিয়া আকাশ তর ভৈল অবতুত ॥

ବାହୁ ବେଗେ ବାସଚକ୍ରେ ପ୍ରହାରକ୍ତ ଶର ।
 ବାକ୍ୟ ମନ୍ଦାରେ ଯୁଦ୍ଧି ଯବେ ନିଲାଚର ॥
 ବହୁତୋ ଅମିତ ଆଦି ବାସର ମନ୍ଦାନ ।
 ଏକହୋଟେ ବାକ୍ୟ ଚଳେ ସହସ୍ରାନ ॥
 ଲକ୍ଷ୍ମଣେ ସାଧିବା ସହସ୍ରର ପ୍ରହାରକ୍ତ ।
 ସମ ସେନ ଯେନି ଯେନି ବାକ୍ୟକ ସାଧକ ॥
 ଲାଗତ ଲାଗିଲେ ଲବ ସେନ ସୁବନ୍ଧବ ।
 ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମଣେ ବାକ୍ୟକ ସୁବନ୍ଧବ ॥
 ନିମାକ୍ୟ ଚୋଟେ ଯାସି ମୈଳ ସମସ୍ୟବ ।
 ଲକ୍ଷ୍ମଣେ ଯାସିଲା ଅଟି କୋଟି ନିଲାଚର ॥
 ଯାତବ ଲବକ ଏବି ମୈଳ ଚଳ କୋଟି
 ଦୁଇ ଡାହି ବାକ୍ୟକ କ'ଣିଲା ନିଶ୍ଚିତି ॥
 ତେନ ଯେନି ଯାତବ ବାକ୍ୟକ ଉଦ୍ଧବ ।
 ଲକ୍ଷ୍ମଣକ ଯେନି ମୈଳ ସମ ସମସ୍ୟବ ॥
 ଯେନି ଉଦ୍ଧବକ ସୁବି ଲକ୍ଷ୍ମଣେ ଯାତବ ।
 ମନ୍ଦାନେ ଯାତବ ଯାତବ ଲବକ ॥
 ଯାତବ ଚୋଟେ ଯାତବ ଯାତବ ଯାତବ ।
 ପାସିଲା ଯାତବ ମିଟୋ ମିଟୋ ଯାତବ ॥
 ଯେନି ଯାତବ ଯାତବ କୋମ ଏବ ଲେଳ ।
 ଉଦ୍ଧବ ଆଟାଲେ ବାସକ ଯେନି ମୈଳ ॥
 ହାସି ବାସେ ମକ ଯାତବ ଯେନି ଲବକ ।
 ବାହୁମାନ ଦାନି ଉଦ୍ଧବକ ଯାତବ ॥
 ଉଦ୍ଧବକ କାସି ଯାତବ ଯାତବ ଯାତବ ।
 ଯାତବ ଯାତବ ସେନ ମୈଳ ଯାତବ ଯାତବ ॥
 ବାସ ଯାତବ ବାକ୍ୟକ ମୈଳ ଯାତବ ଯାତବ ।
 ଯେନି ଯାତବ ଯେନି ଯାତବ ଯାତବ ॥
 ଯାତବେନେ ମୈଳ ଯାତବ ଯାତବ ଯାତବ ।
 ଯେନି ଯାତବ ଯାତବ ଯାତବ ଯାତବ ॥
 ଯାତବ ମୈଳ ଯାତବ ଯାତବ ଯାତବ ॥

ভৈল অচেতন বহে বোঁদালে কথিব ॥
 নাপারে উদাস তেজ বহে নাকে মুখে ।
 নমবিল কথমপি ভীল বব তুখে ॥
 বাণ বিবে কণে কণে হোৱে ক্ৰতিহত ।
 বায়ময় মাত্ৰ দেখে সকলে জগত ॥
 বামে পাইলে বুজি ভয় হোৱে স্বপনত ।
 বাঘবৰ পৰে লৈয়া ফুৰে আকাশত ॥
 স্বপনে সচিতে সিতো বায় বিনে আন ।
 নেদেখয় বায়ত লাগিল যেন ধান ॥
 নাষায় ভুপুহায় তাৰ বায়ব ভয়ত ।
 এবিলে মাৰীচে বিষয়ৰ ভোগ যত ॥
 সেহি ধৰি বিদায় লইয়া বান্ধনত ।
 তপ হেতু চলি গৈয়া বহিল বনত ॥
 বায় লক্ষণৰ দেখি বিক্রম সাক্ষাত ।
 পুষ্প বৰিবিলা দেৱে চুইবো মাধাত ॥
 অদ্ভুত মহিমা দেখি বায় লক্ষণৰ ।
 ভৈলন্ত বিশ্বয় মুনিগণ নিবন্তৰ ॥
 চুই ভাইক প্রশংসা কৰিলা বহুতৰ ।
 ধন্য বায় লক্ষণ সার্থক ধনুৰ্দ্ধৰ ॥
 জৈবত কটাকৈ তয়ো কবি মহালীলা ।
 চৌধ কোটি বাকস কণেকে সংহৰিলা ॥
 কৰ্ম দেখি জানিলে হোৱা হুহিকা মাত্ৰৰ ।
 ভৈলা অৱতাৰ হৰি পৰম পুৰুষ ।
 বাকস মাৰিয়া তাৰ কৰিবা নিৰ্বাণ ।
 সাধিলাহা জগতৰ পৰম কল্যাণ ॥
 বাব নামে থাক হোৱে ধৰ্ম কৰ্ম যত ।
 হেন জুৰি ভৈলা আসি সহায় যজ্ঞত ॥
 জানিলে হোৱা আশাৰ ভাগ্যৰ নাহি সীমা ।
 এহি বসন্তে চুইবো বখানি মহিমা ॥

মূনিগণ সবে বিশ্বামিত্র মহাজিবি ।
 পূর্ণা দিয়া বজ্র মাক কছিল হবিষি ।
 অগ্নি বিসজ্জিয়া পাঠে দক্ষিণা কছিল ।
 বাম লক্ষণক সবে আশীর্বাদ দিল ।
 বিশ্বামিত্র মূনির হবিষ অতি মন ।
 পরমায় ভোজন করাইলা মূনিগণ ।
 দানে মান সমস্তবে মন মন্তোষিলা ।
 সূৰ্য্য বজ্র বস্ত্র পায়ে পায়ে দিল ।
 ভৈলন্ত সন্তষ্ট মূনিগণ নিবস্ত্র ।
 বজ্রমনে চলি গৈলা আপোনার ঘর ।
 বামর প্রসাদে বিশ্বামিত্র মূনিবর ।
 বজ্র মাক কবি ভৈল হবিষ বিস্তর ।
 বজ্রহাতে নৃগুণগুণ অতি দুইহাতের পাশে ।
 আশীর্বাদ কবি বুলিলন্ত বহু ভাসে ।
 তুমি নাথারণ দেহ জনাদি অনন্ত ।
 তুমি যে বজ্রব কলহাতা তপস্বন্ত ।
 তুমিসে আপুনি ধর্ম কম বজ্র মন্ত ।
 জানি সমাপিলে বজ্র তুমি চরণত ।
 তুমিসে কেবল সত্য বোলে পরমার্থ ।
 তোমারে প্রসাদে বাম ভৈলোহে কৃতার্থ ।
 তোমার বিনাই আন সবে বান্ধব ।
 ধর্ম প্রবর্তাইবে প্রতি ভৈল্য অস্ত্রাঘ ।
 আপুনি আচর্য ধর্ম মহাব্যব নহ ।
 তোমাক ঈশ্বর বুলি কেহো নজানত ।
 যোগবলে ছন্ন হস্ত আছ্য মহানন্দ ।
 বান্ধবের পালিবাক আমাব লাগন্ত ।
 বজ্র বকা কবি হিত কছিল আমাক ।
 উচিত প্রসাদ আবে কি দিবে তোমাক ॥

ବାମ କର୍ତ୍ତୃକ ହସଧନୁ ଡଗ

দুলাবি

অনন্তবে মহা   ঋষি বিশ্বামিত্র,
 বামী লক্ষ্মণক লটে ।
 সহস্রবিধ মনে,   মধুর গমনে,
 মিথিলা পাহলন্ত গই ॥
 ঋষির পাঁচত,   হরিবে মনত,
 চলন্ত বাম লক্ষ্মণ ।
 যেন শিশু সিংহ,   দেখিতে বিবিক্ত,
 গজর যেন গমন ॥
 মুক্ত অকোমল   চরণ যুগল
 চলারস্ত লয়লাসে ।
 দিশ পাশ আতি   করি প্রজলিত,
 বামর দেহ প্রকাশে ॥
 পরম মধুর,   লাভ্য প্রচুব,
 সাক্ষাত যেন মদন ।
 মহা মনোহর   সুৰতি স্তম্ভর
 দেখি চান্দ্রে সর্কজন ॥
 জীবৎ হাসিত   ববিবে অমৃত
 দেখতা লোকর পারে ।
 স্বয় মন প্রাপ   নতালে নয়ন,
 যেতেক বামক চান্দ্রে ।
 লগত উডতি   চলে সর্কজন
 প্রেমনিয়া বহুভারে ।
 ইতো পুরুষক   তুলিলা কোমল নে
 স্বপ্ন স্বপ্নীরা রায়ে ॥

বিত্তো ভাপাবতী   পাইলা আৰু পুত্ৰ
 তাইৰ বিধি স্তম্ভসম।
 নিজনীয় সম   পুণ্য জানো আৰ
 নতু কৰে একো জন ॥
 বাৰৰ সমান   পুৰুষ উত্তম,
 ই গিৰি লোকত নাই।
 জৈলাকাৰ মূৰ   ইহান পৰীষে
 থৈল বিধি এক ঠাঁই ॥
 সীতাৰ মদুৰ   এহেতুমে বৰ
 বিধি নিমিলন্ত আনি।
 সন্ন্যাস সম   য'ত মণিলাত
 দৈবত মিলাতিলন্ত আনি ॥
 জনক নৃপতি   কি কাৰ্য্য কৰিলা
 অকৌকাৰ বিপৰীত।
 কঠিন ধৰ্ম্মত   কোষণ পৰীষে
 নপাবিবে গুণ দিত ॥
 ইহেন যবত,   আপোন ইজ্ঞায়ে,
 সীতাক দিবে নপাঠল।
 যেন কোন জনে   হাতৰ অমৃত
 আপুনি ঠেলি পেলাইল ॥
 যেন নহুনিধি   পায়্য হেৰুৱালে
 দৰিদ্ৰ আপোন ঘোষে।
 বাৰক দেখিয়া   বত নৰ নাৰী
 এহি যতে সন্তে ঘোষে ॥
 যুনিৰ পিচত   পৰম হৰিষে
 চলন্ত বায় লক্ষণ।
 বিদ্বান্ৱিত যুনি   সন্ন্যাস পালা
 পাইলা পৈয়া কতোক্ষণ ॥
 জনক নৃপতি   হেৰি নচকিত
 উঠিলন্ত চানি পাত।

আগুনি আসন   পাৰিয়া দিলন্ত
 বুলি আন্তি যুহু ভাব ॥
 পাচে জাঙলিবে   পৰলি সাধবে
 কবিলন্ত নয়স্কাৰ ।
 সমৰ্থে ঋষিক   কবিলন্ত পূজা,
 হৰিষৰ নাই পাৰ ॥
 হুখে আসিনত   বসিয়া আছন্ত
 বিশ্বামিত্ৰ মূনিবৰ ।
 দক্ষিণত বাম   বামত লক্ষণ
 আৰো শিষ্য নিবন্তৰ ॥
 গৌতমৰ পুত্র,   নামে শতানন্দ,
 পুছিল। বিশ্বামিত্ৰত ।
 কাহাৰ কুমাৰ,   কপে মনোহৰ,
 দেখি নতু হেন মন্ত ॥
 শতানন্দ আগে   ঋষি বিশ্বামিত্ৰে
 কহিলা কথা সকল ।
 লক্ষণ মহা   বাজাৰ তনয়,
 বাম এন্তে মহাবল ॥
 বামৰ কনিষ্ঠ,   এহন্তে লক্ষণ,
 পৰম গুণে যুক্ত ।
 চৰণে পৰলি   মাতৃক ভোমাব
 কৰিলা বামে যুক্ত ॥
 বামৰ চৰণ   এসায়ে অহল্যা
 ঘোষ আপ নিস্তৰিলা ।
 গৌতম আসিলা   বামক প্রসঙ্গি,
 অহল্যাক সবৰিলা ॥
 তিনি শতানন্দ   তৈলন্ত হৰিষ,
 পুৰীষন্ত মাতৃ নিস্তাব ।
 বামক প্রসঙ্গি,   ঋষিক বোলন্ত
 এসায়ে ইন্তো ভোমাব ॥

নৌহস্ত মাচব   পবন পুঙ্খ
 জানিলো বার নিশ্চয় ।
 জগত নিস্তার   হেতু অত্যাচার
 তৈলা একে মহাশয় ॥
 যিতো পদধূলি   সঙ্গ আবার
 ব্রহ্মা আদি দেবগণে ।
 যাক আশা কবি   নর পুঙ্খবার্ধ
 এবে মহা মহাজনৈ ।
 হেনয় পবন   তুলিত ধূলিক
 পাইলা মাতৃ যোব লাগ ।
 জানি লোক তরা,   কোটি জনমধ,
 আছে মান মহাজাগ ॥
 আশিষ্যে একবে   দেখিলো বায়ক,
 কত বা পুণ্যধ ফলে ।
 এহি বুলি শব্দে   নকে বায়বক,
 অচিলত কোড়ুফলে ।
 সত বত মহা   মহা বাজাগণ
 আছয় বসি সত্যত ।
 বায়ক দেখিয়া   সমস্তে বাজাব
 কুখর হবিল মাত ॥
 বায়ব মহা   তেজে ধবিল,
 তৈল আতি নদুচিত ।
 প্রমত্ত সিংহক   দেখি বৃগগণ
 হোয়ে হেন ভয়ে ভীত ॥
 দয়ব সম   জ্যোত বত বত
 আছে সব নাবীচর ।
 বায়ব অকৃত   কলক দেখিয়া
 তৈ গৈলা মহা কিম্বদ ॥
 বাব বেহি অক,   বায়ব কলক,

পৰি গৈল দৃষ্টিপাত ।
 পুনৰপি আৰ   পালটি নাময়,
 বহিল তত্ত্ব তথাত ॥
 বায়ক দেখিতে   নখণ্ডে তৃপ্তি
 লাগি গৈল যেন ধ্যান ।
 অমৃতক যেন   পিত্তভেদে পিত্তভেদে
 জ্বায় তত্ব মন প্রাণ ॥
 জনক নন্দিনী   দেখিলা বায়ক
 কপ আতি বিপৰীত ।
 বায়ক কপত   নিমজ্জিল মন,
 তৈ গৈল দেবী মোহিত ॥
 মনত বোলন্ত,   কোন নো বিধিয়ে
 প্রজ্জিলা কপ বায়ক ।
 কোটি এক কাম   দেৱো জানো আৰ
 ছহিবেক সমসৰ ॥
 এহেস্তেসে মোৰ   ছেবে নিজ পতি,
 কবিলে' মনে নিশ্চয় ।
 ইহান আগত,   দেখো যেন মৰা,
 আছে বত বাজাচয় ॥
 বায়ত বিনাই   আন পুৰুষক
 নববিবে' কদাচিত ।
 কিবা কাজে যোৰ   পিত্ত কবিলন্ত
 অলৌকাৰ বিপৰীত ॥
 তথাপি আনক   নভজিব' বহি
 বহুত গুণ লগালে ।
 পিত্তৰ বচন   ছয় কবি যই
 ভজিব' বায়ক পায়ে ॥
 বায়ক নামক   যবান নাহিকে
 ইতিমি লোকৰ মায়ে ।

ଶହାସ୍ତ୍ର ଏବିନ୍ଦା   ଆଉ ପୁରସକ
 ଡ଼ଙ୍ଗିବ' । ଝୁଲି କାନ୍ଧେ ॥
 ଯୋହୋବ କଥର   ଯେଲେ ଜାନୋ ଆନି
 ବାସକ ଖିଲାଇଲା ବିସି ।
 ଅକନ୍ଧାଂ ଯେନ   ନବିନ୍ଦା ହାତେ
 ଉପଗତ ନବୁନିସି ॥
 ବାସକ ଏବିନ୍ଦା   କୋମ ବଜାଗିନୀ
 ଆନକ ଉଡିବେ ନା ।
 ଚାହୁଁ ଅନ୍ତ   ଏବି କୋମ ଜନୀ
 ଯବିବେକ ବିଦ ଆଇ ॥
 ଶହି ଗଡେ ନୀତ୍ରା   ଦେବୀ କବିନ୍ଦା
 ବାସକ ଚରଣ ନାହ ।
 ତେଜି ଆମ କାୟ   ବୋଲ' ବାସ ବାସ
 ବଡ଼ ଲୋକ ନୟାବ ॥

ৰাম কৰ্তৃক হৰদধনুৰ্ভঙ্গ

পদ

ৰাম লক্ষণক দেখি জনক বৃপতি ।
বিশ্বামিত্ৰ মুনিত পুছিল মহামতি ॥
কিবা নাম আন দুইৰ কাহাৰ তনয় ।
মহা ভগবন্ত আতিশয় শুভনয় ॥
আপোনাৰ কহিয়ো কুশল আগমন
আজ্ঞা কৰিয়োক কিবা সাধোঁ প্ৰয়োজন ॥
শুনি হাসি বিশ্বামিত্ৰ বুলিলা বচন ।
এবা দুই দশবধ বাজাৰ নন্দন ॥
আন ৰাম নাম সৰ্ব গুণৰ আশয় ।
আন নাম লক্ষণ পৰম শুভনয় ॥
শ্ৰেষ্ঠ ৰাম কনিষ্ঠ লক্ষণ বীৰবৰ ।
জানিবা ৰামক তুমি পৰম ঈশ্বৰ ॥
পৰম পুৰুষ হৰি জগত আধাৰ ।
ৰামৰূপে ভৈলা পৃথিবীত অৱতাৰ ॥
হৰিবা ভূমিৰ ভাৰ বান্ধন সংহৰি ।
তমু গৃহে লক্ষ্মী আছে সীতা নাম ধৰি ॥
ৰামৰূপে ভাৰ্যা সীতা জানা স্বৰূপত ।
দিয়োক সীতাক তুমি বিবাহ ৰামত ॥
হৈবেক তোমাৰ ভেবে পৰম কল্যাণ ।
এহি প্ৰয়োজনে আসি আহোঁ তমু থান ॥
জৈলোকা বিজয়ী ৰাম মহা ধৰ্ম্মধৰ ।
জিকুবনে নাহিকে ৰামৰ সঙ্গসৰ ॥
জনক বৃপতি মাতিলা হেৰ শুনি ।
মোহোৰ বন্ধ জৈয়োক মহামুনি ॥

নাহি কখন স্বামী পৃথিবীত মম ।
 তাহান অন্তর বাস পুৰুষ উত্তম ॥
 মহা স্বকুমার কদ লাবণ্য প্রভু ।
 ভুবন মোহন আত্ম সুবস্তি মধু ।
 এতে সে নিষ্ঠুর পতি হৈবন্ত সীতাব ।
 কিন্তু মই এক কবি আছোঁ। অকীকার ॥
 মৃগ মাঝি মহাক্ষেত্রে কুহাবে আয়াব ।
 এৰি গৈলা ধন্থধান বেন বহুলাব ॥
 তাক হবে খেয়া মই বুলিলে। বহন ।
 ইহাতে লগাইতে গুণ পাবে বিটো জন ॥
 তাহাতে বিবাহ সীতা দিখোঁহো নিষ্ঠুর ।
 না পাবিলা গুণ দিবে মত বাজা চর ॥
 বামক দেখিয়া বসি গুণে মনে মনে ।
 মিছা অকীকার কবিলে।হো কি কাহনে ॥
 এতে সে জানিবা বব সীতাব উচিত ।
 বিধাতা আনিয়া কবিলন্ত উপাশ্রিত ॥
 মহা উচণিচ মূনি কবে যোব চিত্ত ।
 না পাবিবে বাঘে যতন্ত গুণ বিত্ত ॥
 বামক চাহতে অকীকার হেহহাও ।
 অকীকার চাহে যবে বামক নাপাও ॥
 একক চাহতে যোব অপব নবটে ।
 বাজিয়া বহিলে। মই উত্তর পড়টে ॥
 বিধায়িত্রে বোলন্ত জনক মহাজগ ।
 ইসব চিন্তাক কব। পবিত্যগ ॥
 কোন বন্ত ধন্থধান বামব আগত ।
 না জানাহা তুমি বামক্ষেত্রে মহত ॥
 জৈবন্ত কটাকে যত তাজিবন্ত বামে ।
 পাইবন্ত সীতাক চিন্তা কব। কিবা কায়ে ।
 বুলিলা জনকে বিধায়িত্রক কুহাই ।

কেমনে গুচিবে চিন্তা তুনিরো আটাই ॥
 ধবিলেক ধহু মহা মহা বাজাগণে ।
 লবিবাকো নাপাবিলি অনেক বতনে ॥
 কোমল শবীর বাম বয়সত অঙ্গ ।
 পবন কঠিন ধহু যেন বজ্রকল্প ॥
 তাক ধবি গৈয়া বামচন্দ্রে কি কবিব ।
 আছে গুণ দ্বিবে লাবিবাকো নাপাবিবা ॥
 ধহুত লগাইবে গুণ বামব না লাগে ।
 সমাজত লঘু কেনে হৈব মহাভাগে ॥
 অঙ্গীকার লাবি সীতা দিবোঁহো বামক ।
 কৈত খুজি পাইবেঁ আৰ ইমত ববক ॥
 অজিআসি পূৰ্বতে কবিলেঁ অঙ্গীকার ।
 তাক এবিলাত দোষ নাহিকে আমাৰ ॥
 যদি দোষ হুবে তাক নকৰোঁহো ডৰ ।
 গুচিবে সকলে দোষ প্রসাদে বামব ॥
 তুনি বিশ্বামিত্রে হাসি বুলিলন্ত বাণী ।
 কৰোঁহা সংগম তুমি বামক নাজানি ॥
 এতে সে ঈশ্বর চৰাচৰ জগত্তম ।
 ধহু ভাঙ্গিবন্ত কোন প্রয়াস বামব ॥
 চাহি থাকি জনক নৃপতি কোতুহলে ।
 ধহুতে পবীক্ষা আজি পাইবাহা সকলে ॥
 তুনি সীতা মনে কোপ কবন্ত ঋষিক ।
 যোহোব বিপক্ষ এন্ত আচবন্ত কিং ॥
 অঙ্গীকার লাবি মোক বিয়া দিবে চান্দ ।
 ঋষিব কাৰণে পিত্ত তাহাক নাপাত ॥
 ধহু ভাঙ্গিবাক এতে বোলন্ত কিসক ।
 ইহান নিমিত্তে 'মই' নাপাইবেঁ বামক ।
 বাম মোব স্বামী হাতে মিলাইলেক বিনি ।
 বিশ্বামিত্র হেতু হেতুহাইবেঁ নহু নিমি ॥

লব্ধ পুস্তকি যেন স্কুলেইল তহু ।
 ছেন বামে কিমতে জ্ঞানিবে বহুবল ॥
 নালাগে তাকিবে ধন নীতা দেন হাক ।
 অকীকার এষি বিদ্যা দিলোক আশাক ॥
 পাচে বিশ্বাসিত্ত হুনি বুলিলা বচন ।
 তনিহোক বাম বহুবলব নকন ॥
 ধন্থখানি তাকি বিদ্যা কহিহো নীতাক ।
 উঠিহো সখবে বাখিহোক মোর বাক ॥
 তনি বামচন্দ্রে উঠিলন্ত তাহুক্ষেপে ।
 কহালন্ত বহু কাছিলন্ত বক্সনে ॥
 অধিক প্রণামি চলিলন্ত বহুবল ।
 দেখি হাসি তুলিলেক রাজী নিবন্ধব ॥
 বব বব বীবে নাপাবিলে জাবিকাক ।
 ভৈলো লবু লোকে বেড়ি হাসিলে আশাক ॥
 শিষ্যমতি হুয়া তাক প্রতি কবে দাস ।
 ছেনসে ইহাব জানকীক ভৈল আশ ॥
 বিশ্বাসিত্ত হুনি তনি চলবাইলা যাব ।
 জানো ধনু জ্ঞানিবে নাপাবে বহুনাথ ॥
 অস্তব অশান্তি অতি মনত নীতাব ।
 হবি হবি বিধি সিদ্ধি নৈকৈল আশাব ॥
 হাসিরা চলন্ত বামচন্দ্রে মহাকল ।
 প্রত্যেক ভবিত্ত মহী কবে চলবল ॥
 প্রমত্ত কেনবী যেন বাস্ত মহাকব ।
 দেখি বাজাপণ ভৈল পবন কিন্নর ॥
 জ্ঞানিলা সবাব হাসি বিবর্ণ বক্স ।
 নীতা মোসানীব বন ভৈ সৈল প্রমত্ত ॥
 বহুবল নিকট সৈরা চলিলন্ত বাবে ।
 কবে চিকবিক স্তবর্ণ দিল কায়ে ॥
 বাম হাতে নীলায়ে ধকিলা ধন্থখানি ।

কেপিলন্ত আকাশক কতোদূৰ মান ।
 পুছ বায় হাতে ধৰি পৰম নিপুণ ॥
 নিমিষেকে ধুত লগাইলা বায়ে গুণ ॥
 আগত থাপিলা নিয়া তুলি বায় ভৰি ।
 দিলা টান গুণত দক্ষিণ পাচ কৰি ॥
 টানন্তে ধুত আগ পাচ নামি আইল ।
 দেখি সবে ঝাজাগণ মাথা চপৰাইল ॥
 বিশ্বামিত্ৰ মাথা তুলিলন্ত হাস্য কৰি ।
 বামৰ ভৰত থিৰ নোহে বসুন্ধৰী ॥
 ধু টানিবার দেখি হৰিষ সীতাৰ ।
 পৃথিবী কম্পিতে চিন্তা ভৈল আৰবাব ॥
 ভৰি থিৰ ঝটলে নাপাইবে বল গায়ে ।
 পৃথিবীক কাতৰ কৰিলা সীতা মায়ে ॥
 মাছু বহুমতী কৃপা কৰিয়োক মোক ।
 থিৰ হয় প্রভু বিশ্বক ধৰিয়োক ॥
 দিগ্‌গজসকল ভূমি সবে হৈবা থিৰ ।
 তনিয়ো অনন্ত ভূমি নালাবিবা লিৰ ॥
 হে কুৰ্ম ভালে অনন্তক ধৰিবাহা ।
 দিগ্‌পালসকল স্বামী হৈবা সহ্য ॥
 এহি মতে সীতা হয় আছন্ত আকুল ।
 পাচে বামচক্ৰ অগতৰ আদি মূল ॥
 গুণগাছ এৰি দিয়া টকাৰ কৰিলা ।
 প্রচণ্ড শব্দে আতি ব্ৰহ্মাও লৰিলা ॥
 দশোদধি ব্যাপ্তি প্রতিধ্বনি গৈল বৰে ।
 আস ভৈল সৰ্বজনে বোলে বজ পৰে ॥
 সাতোথান স্বৰ্গ স্বৰ্গৰাৰ অধি, ভৈল
 সপ্তদীপা বসুন্ধরী, সৰ্বজন ভৈল ॥
 কামৰ লক্ষ্মী সৰ্বদা স্বামিৰ লক্ষ্মী ।
 অলঙ্কৃত ভৈল স্বামী, প্রসন্নক, অধি ॥

দিগ্‌গজলক্ষ্য কল্পিত ভবভবিমান ।
 মহাজ্ঞানসে কল্পিত পাতাল সাতোখান ॥
 কল্পিত অনন্ত যন্তেক নামধন ।
 কল্প কল্পি কোকার ডেজর করে ঘন ॥
 যেক আদি কল্পিত যন্তেক পিবিবব ।
 তর হয় কল্পে আতি দেহাদ্ভব নব ॥
 চবাচব লোক কল্পি কল্পি লৈছা ঠাই ।
 সমাজব লোকব চেতন জ্ঞান নাই ॥
 কণ্ড হানিলা ভাল ক্ষয় শুকাইল ।
 পাচে কতোক্ষণে কথখপি ধাতু আইল ॥
 পাচে বায়ে শুণ্ডত ধরিয়া বল দিল ।
 ঠোকাধ করিয়া ধন মাজতে তাকিল ॥
 পুনৰপি প্রকল্পিত তৈল জিহ্বন ।
 প্রলয় মিলিল হেন বোলে সৰ্বজন ॥
 মিথিলাব লোক মানে তৈল পুষ্করত ।
 চেতন জড়িয়া পাচে বাজাপণ বসত ॥
 বায়ক নিবধি মহাতর চিত্ত তৈল ।
 হেট মাথে চক্ৰ ঘূরি যথা বেন বৈল ॥
 জাসত ক্ষয় কল্পে বুঝি নোহে খিব ।
 মনে বোলে নতু দেখি শুনি হেন বীৰ ॥
 জানিলোঁহো এবে বায় সাক্ষ্য নহয় ।
 দেহতে উত্তর দেহ হেন মনে লয় ॥
 বায়চক্রে বহুখান ভাঙি অপ্রদানে ।
 হাসি বলিলন্ত সৈয় বিদ্যামিত্র পাশে ॥
 ধরিয়া বায়ক বিদ্যামিত্র সুনিবব ।
 চুবন করিয়া প্রশংসিলা বহুতর ॥
 ধন্য বায়চক্রে তুমি বিক্রম তোয়াব ।
 বহিল নিশ্চল যশ জুঝিয়া কলসার ॥
 ধন্য ভাদিকল বায়চক্রে মহাপর ।

আনন্দে নধরে সীতা দেহীৰ জয় ॥
 পৰম শ্ৰেয়ত নীৰ বাহে নয়নব ।
 স্তম্ভসন্ন বিধি বুলি উঠিল সখ্যব ॥
 স্বৰ্ণৰ পুষ্পমালা হাতে তুলি লৈলা ।
 বিকুক বৰিবে যেন লক্ষ্মী সাজ ভৈলা ॥
 সখীগণ সাজ হস্তে বাজ ভৈলা সতী ।
 হবৰ পাশক যেন চলিল পাৰ্শ্বতী ॥
 দিশ পাশ প্রকাশিয়া পৰীৰ জলয় ।
 গজেন্দ্রৰ পাশে যেন হস্তিনী চলয় ॥
 রাজহংস জিনি আতি গতি লয়লাস ।
 চলি বাস্ত বতি যেন মদনৰ পাশ ॥
 বাঘন্তৰ নিকট চাপিয়া বববালা ।
 সাদৰে মাখাত দিল স্বৰ্ণৰ মালা ।
 ববিল বামক আনন্দৰ নাহি পাৰ ।
 চৰণত ধৰি কবিলন্ত নমস্কাৰ ॥
 দেখি বামচন্দ্রে পাচে সীতাক আশ্বাসি ।
 আপোনাৰ পাশক চপাইলা প্রভু হাসি ॥
 প্রকাশন্ত সীতা সতী বাঘন্তৰ পাশে ।
 চন্দ্রৰ পাশত যেন বোহিণী প্রকাশে ॥
 লক্ষ্মী নাৰায়ণ দুই ভৈল এক থান ।
 জগতৰ ভৈল আসি পৰম কল্যাণ ॥
 সবন্ত লোকৰ ভৈল পৰম মঙ্গল ।
 জয় জয় বুলি জোকাবন্ত সৰ্বজন ॥
 আকাশত থাকি দেহগণ অসংখ্যাত ।
 পুষ্প বববিলা বায় সীতাৰ মাখাত ॥
 দুকুতি বজায়া ঘেঁৱে কৰে জয় জয় ।
 সুখা সুখা অৰ্চনৰ্থা কাছিয়া নাচয় ॥
 জিজ্ঞাস্ত মোকৰ মিলিল মহোৎসব ।
 দশোদিশ ছাৰি মজ তুলি জয় বন্ত ॥

সার্থক লভিল বধ যাহা লীলা মতী ।
 তৈলন্ত আনন্দ আতি জনক নৃপতি ॥
 রাজ্যপথে দেখে সীতা ব্যাক বহিল ।
 বহুপাত তৈল বেন ময়াকে মকিল ॥
 সীতাক চাহিয়া সবে তাজিল নিবাস ।
 কি কারণে বহিষেক খাটিলে প্রবাস ॥
 সীতাত নৈবাস হয় বত বাজায় ।
 মহা মর্মে সবে তাজিলেক লাজ ভয় ।
 কোপে অপমানে অতি প্রজলিত তৈল ।
 জনক রাজাক আতি গজিবাক লৈল ॥

বাটত পৰশুৰামৰ সৈতে ৰামৰ সাক্ষাত আৰু পৰশুৰামৰ পৰাভৱ

সেহি সময়ত পাচে জমদগ্নি ৰাম ।
 ধনু ভঙ্গ শুনি কোপে নিকলিল ৰাম ॥
 কমনে ভাঙিল ধনু মোহোৰ শুকৰু ।
 সি জনৰ দৰ্প আজি কৰিবোঁহো চুব ॥
 পৰশু কুঠাৰখান পাৰিয়া কান্ধত ।
 ভয়ঙ্কৰ ধনুখান ধৰিয়া হাতত ॥
 ৰাজ্যৰ সেনাৰ মাজে ভৈলা উপগত ।
 শূদ্রে সমন্বিতে যেন সচল পৰত ॥
 চুৰ্জয় শৰীৰ ধনুৰ্জয় মহাবীৰ ।
 ক্ৰোধৰ বেগত আতি জ্বলিকন্ত ধ্বজ ॥
 সুৰাৱন্ত চকু দুই অগনি সমান ।
 দেখি কটকৰ ভয়ে উৰি গৈল প্ৰাণ ॥
 বৃষ্টি অন্ধকাৰে নেদেখিলা দিশপাল ।
 পৰশুৰামৰ স্তুতি দেখি ভৈল ত্ৰাস ॥
 কিসে পাইলে বুলি ধাতু শুকতি উৰিল ।
 চকু জপাই সেনা সবে ভূমিত পৰিল ॥
 কৈয়া ৰাম বুলিয়া যাতন্ত শীত্ৰ কৰি ।
 ব্ৰাহ্মণৰ চিহ্ন বজ্জসূতা আছা ধৰি ॥
 কত্ৰিয় লক্ষণ হাতে আছে ধনুখান ।
 পৰম নিৰ্দ্ধয় দয়া নাহি অজ্ঞান ॥
 পিডুৰ বচনে কাটি আছয় হাড়ক ।
 হেন জনে আনক কৰিবে দয়া কিব ॥
 শিবে অটোভাষ গলে কত্ৰাকৰ হালা ।
 কটীত বাকলি কটী কুণ্ডল দেখলা ॥
 কক কক দাত লোভা কৰে নৌক দাড়ি ।

গায়ে হলুদ পঙ্ক বনবাসী কপ হাবী ॥
 হাতে মাল্য পরিত্রা জপন্ত সর্বক্ষণ ।
 উৎসবত কোষত মেখিলে বস বেন ॥
 ক্রম চালি কপালব পাঠি শিহবাই ।
 মন্দন চৌক্য কোশে মাতন্ত পেছাই ॥
 গজিলে লাগিল আতি নিষ্টর বচনে ।
 আমার শুকব ধনু তাকিল করনে ॥
 বামহাতে ধরি বোহন্তর ধনুখান ।
 পৃথিবীর কজি মাঝি করিলে নিষ্ঠান ॥
 কজি তরা কোন বীর পুনরপি আইল ।
 জানিলো সিংহনে মোর বার্তাক নাশাইল ॥
 মোর কথা শুনি কজি সায় কোম ধরে ।
 হেনরত তব লিভো সাসক নকরে ॥
 এবে কোন জনে মোক নগণে মনত ।
 প্রতিক্ষণ বিব হোক মোহো আগত ।
 যোহে বরবধে আতি পরিত্রা আহর ।
 বৃদ্ধল দত্তক তাকি মূনির কহয় ॥
 আজি বেবে জীবিত লৈয়া যায় মোর আসে ।
 তেবে লৈয়া বীরত্ব কহোক বস্তু লাগে ॥
 শুনি মশবধ রাজা গুপ্ত মনত ।
 ভৈলো বৃদ্ধ আমার পরীষ আপকণ্ড ।
 দেখিয়া উত্তাল নিজ পুত্র চাৰি বানি ।
 বিশবীত চিত্তা লভিলন্ত মহামারী ॥
 বারে সবে আমি বহি আছো এই বীর ।
 তেবে কি করিবে আত্ম কর্তব্য পরীর ॥
 বিপাকে প্রেতাইলা আমি বিধাতা আয়াক ।
 বিবাহে নপরি আত্ম বোলো প্রিয় বাক ॥
 এহি বুলি পবনবায়ক নকরাখে ।
 পায়ে অর্ঘ্য পূজি চবণত ধরি হাতে ॥
 কুন্তি সন্তি প্রণতি বোলন্ত মশবধ ।

তথাপিভো দয়্য তাব নোপজে মনত ॥
 হাতে ঘোৰ ধতু ধৰি চকু পকাই চান্দ ॥
 বাঘে বেন গজিয়া বামক ধায়া বাস্ত ॥
 দেখি বামচক্রে মুখে অঙ্গহাস্য কৰি ॥
 পৰন্তবামৰ আগ ভৈলা ধতু ধৰি ॥
 জমদগি বামে ত্ৰিবামক দেখিলন্ত ॥
 কৰিয়া তৰ্জন পাচে বাক্য বুলিলন্ত ॥
 নাজানাহা বণ কিছু ছত্ৰাল বাস্তাব ॥
 জানো তুমি কথা নতু শুনাহা আমাৰ ॥
 পৰন্তবাম নাম মোৰ বিদিত সংসাৰ ॥
 নিমজ্জি কৰিলেঁ মই তিনি সাতবাৰ ॥
 কজিয়ৰ নিমিত্তে সাক্ষাত মই যম ॥
 সস্ত্রতি আছোঁহো মই পৰিয়া নিজম ॥
 ডাকিয়া আনিলা মোক দেখায়া দৰ্পক ॥
 দাতি দিয়া জগাইলাহা কাহাল গোমক ॥
 কুপিত সিংহৰ আগে পেলাইলাহা গাৱ ॥
 আনিলা যমক বেন দিয়া হাত বাস্ত ॥
 মই অস্তকৰ কোণ ভুলিলা কিসক ॥
 শিত্ত হয়্য কৰ' কেনে হৰ্ষোৰ কৰ্মক ॥
 ধতু ভাজি যণ বব লভিলা ডাকব ॥
 উপাখিয়া শূন বেন মেক পৰ্শভব ॥
 কাৰ বব পায়া তুমি কবা হেন কৰ্ম ॥
 আমাৰ শুকব ধতু ভাজি দিলা মন্ম ॥
 জানিলেঁ ককিলা শুক দেহত তকতি ॥
 ভুহি কেন মতে হৈব ই দূৰ নকতি ॥
 জিকুবনে পৰম উজল যায় নাম ॥
 নাহি সঙ্গযত ইভো নাযক উপায় ॥
 দেখি যায় যায় ধৰি আমাৰ প্ৰকাশ ॥
 হেন যায় ইলা তুমি কবি অকিলাব ॥

বোলা বাঁহ নাম উললে স্নোৰ তৈৰে খ্যাতিঃ
 আমাক বিবেৰ কুমি কঁকিলাহা আতি ॥
 বৰ তেজহুত বীৰ তৈলাহা অধিক ।
 ককিলাহা লুপ্ত কুমি আমাৰ কীৰ্ত্তিক ॥
 জিঅপত লোকে জানে মোৰ বিক্ৰমক ।
 কজিৱৰ নামে মই সাক্ষাতে অক্লক ॥
 নাপাৰেঁ। জিনিবে বেবে তোমাক বপত ।
 নিফল জীৱন মোৰ ইতো সংসাৰত ॥
 জনকৰ ঘৰে তাকি পচা ধক্কখান ।
 তাতে বোলা নাহি বোত মুনিহ সন্ধান ।
 মই চুব কৰিবোঁ। তোমাৰ পক্ষ বত ।
 পকিলা চেঙেল আজি বুঢ়াৰ হাতত ॥
 বহি আছা বৃক যেন মলীৰ তীৰত ।
 অলপতে পৰে শিক। নাহিকে তুলত ॥
 হোৱা বহি বাম কুমি বীৰ অক্লত ।
 লগাৱোক জল দেখে। আমাৰ মক্লত ॥
 তেৰেসে মুনিহ বুলি জানোহো সাক্ষাত ।
 বিনা বুন্ধে ডক মই মানিবোঁ। তোমাত ॥
 তাক দেখি বামচক্ৰে লাগিলা হাসিত ।
 ধক্ক দেখি লম্বক তৈলা তৰ তীত ॥
 প্ৰসন্ন বদনে বায়ে বুলিলা বচন ।
 তুনিয়োক কবি জৱহৰিব নন্দন ॥
 কবি ধৰ্ম অক্লমবি আছা মহাজ্ঞান ।
 আমাত তোমাৰ কেন এত জ্ঞান জান ॥
 কয়ালে উচিত ধৰ্ম হোৱাৰ তোমাৰ ।
 কিসক কৰিলা কুমি তাক পৰিচাৰ ।
 ধৰ্ম এবি অৰ্থ কৰাৰ দ্বিতো মৰ ।
 তাক দণ্ড কৰিবে লাগন্ন কজিৱৰ ॥
 জীৱনত জন্ম ধৰ্ম বৰিআ কবিব ।

তাক এৰি ধৰ্ম কেনে আচৰ'। কজিব ॥
 শয় দয় দান দয়া কৰা তবু ধৰ্ম ।
 ক্ৰোধ অহংকাৰ আদি কজিবৰ কৰ্ম ॥
 কবिलाহা তুমি নিভো ধৰ্ম বিপৰ্যায় ।
 বিচাৰত দণ্ডিবাক ভোমাক লাগয় ॥
 ভাঙ্গিলে'হো ধৰ্ম আমি গুৰুৰ ভোমাব ।
 কজিবৰ ধৰ্ম ইতো উচিত আমাব ॥
 কোন দোষে কৰ'। তুমি আমাবু বিবোধ ।
 অধিৰ ভোমাব কেনে এতমান ক্ৰোধ ॥
 জ্ঞান নূন্য হয় অধৰ্মত প্ৰবৰ্ত্তিলা ।
 ভাল ভৈল আদি মোৰ আগত মিলিলা ॥
 কৰে'। আজি ভোমাক উচিত প্ৰায়শ্চিত্ত ।
 যেন আন কল অধৰ্মত নেদা চিত্ত ॥
 ধৰ্মহীন হয় ধৰ্ম কৰ'। মোৰ আগে ।
 অত্যা ভোমাক দণ্ড দিবে মোৰ লগে ॥
 ভাঙো আজি সকলে ভোমাব মিছা টোল ।
 বুজা কেন মত শিত্ত চক্ৰালৰ বল ॥
 তুমি কেনমত বীৰ পৰীক্ষাক চাঙ ।
 তুহি বেবে বোলা কৰা কবিয়া পঠাওঁ ॥
 বদ্যপি আমাব সুনি নোহে কৰা ধৰ্ম ।
 বুজ দেখি ভোমাক লাগয় মোৰ বৰ্ম ॥
 ব্যয়োক গৃহক গুৰু দিলে'হো বিদায় ।
 তথাপিভো বদ্যপি ভোমাব কৰা নাই ॥
 মোৰ দোষ নাহি তেবে কৰোঁ স্বকপত ।
 কৰে'। চুব সকলে ভোমাব গৰু বত ॥
 ভোমাব বহুৰ বৰ বখানা বহুৰ ।
 বল বুজি চাওঁ বহুমান কেনমত ॥
 ইহাত কৰাইলো তব ভক বহি বান ।
 লগাইবোঁকৈ তব বহু বোক বিয়া আনা ॥

তোমার কনুজ শুণ পাৰে'। কঁপে দিতে ।
 ভিন্দিব'। বকত জেঁক জেঁক'। ইকিতে ॥
 ভনিয়া পবন্তবাসে বহুমান দিয়া ।
 ক্রিয়ারে ললাইয়া শুণ কথি মহালীলা ॥
 বল দিয়া প্ৰভুকে টানত বহুমান ।
 লোক লোক করে কুল ধন্য মহান ॥
 ধন টানি বামচক্রে হালত হবিষ ।
 ইহাবেসে যইত বদনা দুখি কথি ॥
 এহি বুলি যাবে পুনৰ্ম্মি দিয়া টান ।
 মহাপদে রাজতে ভাঙ্গিয়া বহুমান ॥
 পদব জ্ঞানত কশির্দ জিহুয় ।
 মহাত্মে অস্ত্রভন তৈল নরভন ॥
 যাকরে বোলত তক ভাঙ্গিলে'। অকস্ম ।
 টানতে জাঙ্গিল বক জেঁক'। যই লায় ॥
 নদহি'। বক মহাপদে টানিয়া ।
 বীৰ বোলাই দুখি কেনে লৈয়া হু'ক আত ॥
 আনাকে ককিয়া কবু আনুজিত তৈলা ।
 মেখিয়া পবন্তবাস তব 'হু'ক বৈলা ॥
 অনন্তবে বামচক্রে গুণব সিংহ ।
 নিজ বহুমান লৈয়া ললাইয়া শুণ ॥
 বাণ দুখি সজিলত 'পবন্তবাসক ।
 হেবা দেবা করে'। হাই হোমায় ককি ॥
 বাধিবাহা প্রাণ বেবে বাবা 'পবন্তবাস' ।
 তৈলত 'পবন্তবাস' মেখি বহা তব ॥
 বল বর্ষ জতি কুখে হকিল বল ।
 হইল বিবর্ষ আতি বকিল বল ॥
 পবন্তবাস' ভাঙ্গি তৈলা কাণ আন ।
 বৈলা মেখি 'কেন দুখ চপক্কাইল বাণ ॥
 ক্রিয়াকর 'জ্ঞানত ভাঙ্গিল সব আন ।

দূৰ্ব্য আগে নাহি যেন চক্ৰ প্রকাশ ॥
 অন্তকালে যেন নজল দিনকর ।
 গকড়ৰ আগে বর্প হৰষ বর্পৰ ॥
 জয়দগ্নি হুত বায় ভৈল্য সেহি বধ ।
 লোক বিভাযানে লঘু ভৈল্য আভিষয় ॥
 যম হেন সাধাতে দেখন্ত বায়বক ।
 মাৰিবন্ত কষ বুলি লাগিল চমক ॥
 দেখি বায়চক্ৰ আভি ভৈল্য দারাহুত ।
 হাসিয়া বোলন্ত শুনা জয়দগ্নি হুত ॥
 আসিলাহা ধারা তুমি আশাক বাবিত ।
 জানিলোঁহো তোমার কঠিন কষ চিত ॥
 খৰি হরা ভৈল্য তুমি এতদা নির্দয় ।
 তোমাক বাবাবে যন আশার নলয় ॥
 বাবিলেঁ তোমার প্রাণ নকবিবা শুয় ।
 কিন্তু বোর বাণ জানা অরোষ নিশ্চয় ॥
 কদাচিতো বুধা বাণ হুহিকে আশার ।
 কহিরোক তোমাক ছেদিবেঁ কোন বাব ॥
 শুনিয়া বায়ব দারাহুত বচন ।
 বোলন্ত বিনয় জয়দগ্নি নন্দন ॥
 নিচিনিলেঁ তোমাক বুদ্ধিত মল আশি ।
 তুমিসে ঈশ্বর অগতব অতর্ক্যায়ী ॥
 ভৈল্য অজ্ঞতাৰ তুমি আসি মদ্ব্যত ।
 তোমার অধীন ইতো সকলে অগত ॥
 তুমিসে ঈশ্বর মিঠে জানিলেঁ সাধাত ।
 আশার বিক্রম কই লাগিল তোমাত ॥
 অগতব আশা তুমি পুঙ্ক পুঙ্ক ।
 হাবিলেঁহো তোমাক বিজোক প্রাণদান ॥
 কবিলাহা মোক প্রাণ দারা কহিরোক ।
 শুনিয়োক মোর কেবে অকণ উত্তর ॥

নাহিলে স্বৰ্গত কিহু যোব জীৱোজন ।
 শৰে হানি এহু স্বৰ্গ পৰ কৰা হন ॥
 তবু অশেষ আশি হুয়া আহোঁ অৱতাৰ ।
 আশাতে আছিল তবু পৃথিবীৰ ভাৰ ॥
 আপুনি বেকত আশি ভৈলাহা মাত্ৰত ।
 ভটাইলাহা আপুনি আশাৰ ভাৰ বত ॥
 সজ্জনক পানি সহবিবা চুট বত ।
 তীৰ্থ কৰি হুবেঁ। যই তবু এশাকত ॥
 নমাইবেঁ। স্বৰ্গক নিষ্ঠে বুলিলেঁ। বচন ।
 কৰিয়োক যোব স্বৰ্গ পৰ নিৰাষণ ॥
 ভনি বাৰচত্ৰে পূৰ্ব দিনে হুখ দিলা ।
 পৰন্তব্যৰ স্বৰ্গ পৰক ছেদিল ॥
 শ্ৰীৰামৰ কীৰ্তি একালৰ সঙ্গাৱত ।
 অহ্যানিও বাৰণস দেখিৰো স্বৰ্গত ॥
 পৰন্তব্যক বাহে কৰিলা আশাস ।
 যোব বাণ দেখি কৰি ভৈলা মহাজান ॥
 কজি জাতি আশাৰ দাকন কৰ দিলা ।
 পালেঁ। অকীকাৰ ব্ৰাহ্মণক হুৰ দিলা ॥
 মহবিবা নকলে আশাৰ ইতো দোষ ।
 কৰেঁ। হাতযোৰ নকৰিবা অনভোষ ॥
 শ্ৰীৰামৰ ভকতি দেখিলা আতিনয় ।
 হুখ ভৱ ভটি ভৈল এশৰ জন ॥
 বুলিলা পৰন্তব্যে বচন সূৰ ।
 কতাবতে কৰিলাৰ জন মিষ্ট ॥
 হেন মহা কজি হুখি পূৰ্ব উত্তম ।
 দেখিলেঁ। দাঁকীতে আশি ভোমাব বিজন ॥
 ভৰাপি কৰাইলা হুখি আশাক এশৰ ॥
 অন্য অন্য বাৰ বহুজনৰ সঙ্গ ॥
 বত হুয়া এশৰ কৰাইলা বুলি নতি ।

তুমিও সমুদ্র হৈবা আমার ভকতি ॥
 অনিয়োক বায় বোলে'ন স্বকৃপ বচন ।
 অনাদি ঈশ্বর তুমি সত্য জনাতন ॥
 তুমি মিডা লিকলস পূৰ্ব পূৰ্বাপ ।
 জগতৰ পতি তুমি বিদে নাহি আন ॥
 তোমাত ভকতি মোৰ সত্ততে থাকোক ।
 যাও তপোবনে মোক বিদায় দিয়োক ॥
 এহিমতে তুম্বোজন জগত ঈশবে ।
 কবিলন্ত লীলা নজানিলা একো নৰে' ॥
 তইহাস্তৰ সবাদ বিবাদ বন্ত বন্ত ।
 চাহি আছে লোক সবে কিয়ন মনত ॥
 অনন্তবে বিদায় লইয়া ক্রীৰাহত ।
 গৈলন্ত পৰশুৰাম হৰিষ মনত ॥
 দশবধে দেখি আতি বিক্রম বাহব ।
 মনত হৰিষে প্রাণলিলা বহুতৰ ॥
 ধনা ধনা পুত্র তুমি ভৈলোহা আমার ।
 বহিল তোমাব বশ জুবিল্য সংসার ॥
 আসিলা পরশুৰাম খেদি যেন বহ ।
 তাহাকো জিনিলা বণে কবিতা বিজ্ঞান ॥
 সাধু সাধু বায় তুমি বংশব ত্রিলোক ।
 গলে বাড়ি স্বাক্ষর ধবিলন্ত বাহুবল ॥
 উপজিল প্রেম-ভক্ত ভৈলো পুণ্ডিত ॥
 পাইলেক সন্তোষ যেন শিবতে অমৃত ॥
 আকাশত তুপিতি ভৈলন্ত দেহপরেণ ॥
 অজিলা বায়ক আতি পুণ কবিত্ব ॥
 দেখিলা জানকী বহু বিক্রম বাহুবল ॥
 ভৈলন্ত তুপিতি বোমাক্ষিত কলেশ্বর ॥
 বিবাহিত বশিষ্ঠ প্রসন্ন হইলেন ॥
 পুজিলন্ত বাহুবল প্রাণনা বচনে ॥

পৰম পুৰুষ কুঁৱল, অকল আঁহাৰ ।
 বাঁহাৰে পৃথিবীত তৈলা অকল ।
 পৰমপুৰুষৰ বৰ্ণ কলিত হুঁ ।
 কাঁহাৰ অকলিত কৰ কৰ এৰ ।
 এহি বৰে বাঁহাৰ এৰে সৰ্বজন ।
 অনন্তবে মনৰ বাঁহাৰ কৰ কৰ ।
 অৰোধ্যাক এতি চলি গৈলা বৰাণ ।
 কৰ কটকে এতি বাঁহাৰ কৰ কৰ ।
 নানা বাঁহাৰ সৰ্বজন চলে সৰ্বজন ।
 অৰোধ্যাক এৰে সৰ্বজন কৌতুহল ।
 মেধি নগৰীয়া লোকে বাঁহাৰ আসিৰ ।
 তেতিয়া কলিতা নগৰী জাতিৰ ।
 বাঁহাৰ বাঁহাৰ লিখিলা বিচিত্র পৰাণ ।
 পৰাণক দেৱৰ কলিতা বৰিলা চিত্ত ।
 তাৰ ল কলিতা কলিতা ঠোকে সৰ্বজন ।
 বাঁহাৰ বাঁহাৰ জালিগন কলিতা বৰি ।
 যুগত পৰাণ কলে পাতি পুৰুষ ।
 যুগত পৰাণ কলিতা তাৰাৰ নিকট ।
 কলিতা, কলিতা কলিতা পৰাণ ।
 লখাইলা বিচিত্র পুৰাণ অৰাণ সৰ্বজন ।
 কলিতা চকল কলিতা কলিতা কলিতা ।
 চকলিতা নগৰীয়া পুৰাণ পৰাণ ।
 আতি বনোৱা পুৰী অৰোধ্যাক নগৰ ।
 তাৰ বাঁহাৰ বাঁহাৰ কলিতা কলিতা ।
 চাৰি পুৰাণ চাৰি কলিতা বাঁহাৰ কলিতা ।
 কলিতা পুৰাণ কলিতা নগৰীয়া ।
 উকলি কলিতা কলিতা কলিতা কলিতা ।
 কলিতা, কলিতা পুৰাণ কলিতা কলিতা ।
 নগৰিত মিলি গৈলা কলিতা কলিতা ।

পুত্রগণ সবে বাজা পাইলা অভ্যর্থন ।
 কৌশল্যা স্মৃতিয়া সতী স্বকীরী কৈকেয়ী ।
 কন্যাগণ সবে দীপ ধিট হাতে লই ।
 তিনি মহাবই নানা সকল আচর্যে ।
 নিকি দুর্ভাগ্যত পুঙ্গ উকলি জোঁকায়ে ।
 ভিরে ভিরে আসি পাচে তিনি পটেশ্বরী ।
 আপোনাত পুত্র বোহাবীর হাতে ধরি ।
 নানা ব্যস্তহায়ে গৃহ কবাইলা প্রবেশ ।
 পুত্রবধু দেখি পাইলা আনন্দ অশেষ ।
 সীতার দেখিয়া কপ কৌশল্যা দেবী ।
 অমৃতর পামে যেন জুঝাইল শবীর ।
 চাষি কুমারব বিহা তৈল একেবায়ে ।
 দেখিয়া আনন্দ আতি মিলিল দবায়ে ।
 নানা নৃত্য গীত বাজা বাজন বজাইল ।
 বাজক সীতাক লোকে দেখিবাক আইল ।
 দুর্ভাগ্য কপ আতি দেখি বিশবীত ।
 নন্দন ভবিয়া যেন পিতর অমৃত ।
 দ্বিলা আনি লোকে 'বড় বৌদুক অপার ।
 স্বর্গ বজত বহু বহু অলঙ্কার ।
 বাজাগণ আইলা লৈয়া বৌদুক সন্তান ।
 নানা করে ভূশতিব জুঝাইলা ভাঙার ।
 বশকথে বহুতকে প্রসাদে বজিয়া ।
 বহু অলঙ্কার পুঙ্গ চক্ষনে ঢুকিয়া ।
 চাকিরো পুত্রক সমুচিত বড়া দ্বিলা ।
 হস্তী ঘোরা বধ বাজো যন বড়োখিলা ।
 অনায়াসে তৈল বিহা চাকিত পুত্র ।
 শব্দ কড়াক যন তৈল বশকর ।
 তনিরোক স্তম্ভিত পদ আকিলা ।
 বাব চকির যেন পদতর ভাঙ ।
 সপায় অমৃত ইনি বহা বধ নারি ।
 বোঝা বার নারি যেনে ভবিয়া সপায় ।

জৌপদীৰ বিলাপ

ক্ৰপদ নৰিনী মনে গুণি,   স্বামীসকলৰ দাক্ষিণ্য ভৰি,
 বাজহংস পতি চলি যাত্ৰা বীৰে বীৰে ।
 যথাত্বে আছন্ত দেহ ভৰি,   বৃন্দাভিনয়কলে মন্য কৰি,
 তথাতে চলন্ত তিত্তি নন্দনৰ নীৰে ।
 নেতৰ বসন পৰিধান,   মাধৱ মালতী কৰে মাণ,
 প্ৰবাসৰ কষ্টে তত্ৰ কৈলা জাতি কীৰ ।
 বিলাই বিপত্তি মনে মনে,   লোকে নন্দনৰ বীৰ জৰে,
 পূৰ্ণচন্দ্ৰ যেন কলহে কৈলা মলিন ।
 মাধৱৰ গৈয়া মৰীপত,   ক্ৰপদ নৰিনী উপগত,
 মাখে বস্ত্ৰ দিয়া বচন বুলিলা লোকে ।
 দেখা দেখা মোক দ্বাৰোদৰ,   অনাধীন নাই যোত পৰ
 দেখিলা বিপত্তি কুকসমাজৰ লোকে ।
 চুলে ধৰি চুঃখামন বাবে,   বৃত্তবাস্তৱ বস্তৱৰ আগে,
 হসাইলে বোক অনাধীন পৰবাস ।
 পাকপতি বোৰ সেই থানে,   বিলাই বিপত্তি কৈলযানে,
 আগতে আছিল পাৰ্ৱাণী জোৰ পাণ ।
 পাকপতি ময়ে পান্য জিৰি,   দাসী কবিলেক দুৰ্য্যোধনি,
 লাজ কবিলেক তীৰ বস্তৱৰ আগে ।
 সি কেলাত বোৰ নাহি আন,   তোৰাব চৰণ কৰি দান,
 নাবাসন নাম নুহকিলে! অল্লাহে ।
 ভেৰে লক্ষ্যৰে দিলা বৰ,   পাকপাত্ৰৰ বৰ পৰ,
 উদ্ধাৰ কবিলে! পাকপতি ময়ে যদি ।
 কৌৰৱে আজি কৰি দান,   পাকপাত্ৰৰ বনবান,
 চক্ৰাই দেখিলা বোৰ অকণক লগি ।
 যিটো কৌৰৱৰ অপমান,   বিলাই বিপত্তি কৈল মান,

ভীষ্ম বচনে আনক দিলা বচাই।

ধৰ্ম নৃপতিৰ অতিশ্ৰায়, ভূমি বাইবা কোঁৱৰৰ ঠাই,

সাম্ৰাজ্য বচন শুলিৰা পৈয়া বুজাই ॥

ই বেলি কোঁৱৰে আন এৰি, আমাক মাৰিবে ভুইত পুৰি,

তেবে পৰাক্ৰম ভীষ্ম সিজো ববাই।

যিভাৰ ভীষ্মৰ বাহুবল, মিক অৰ্জুনৰ ধ্বং পৰ,

কক্ৰিয় জাতিৰ হেন শোকাভুৰ তন্ত্ৰ।

অসমৰ্থ ভৈলোঁ দোষ নাই, নপুংসক ভৈলা পাঞ্চ ভাই,

দোহা দামোদৰ আসম্ভাৰ পাঞ্চধত্ত ॥

ক্ৰপদ ৰাজ্যৰ বিদ্যামানে, যজ্ঞবেদী আঁতি শুদ্ধ ধানে,

জনম লভিলোঁ ক্ৰপদে তুলিলা মোক।

ধৃষ্টদ্যুম্ন আদি মোৰ ভাই, পিতা ক্ৰপদে বৰ চাই,

সজ সিন্ধু কুলে বিবাহ দিলন্ত মোক ॥

ৰাৱ স্তকোমল বাকা সাধু, পাণ্ডু নৃপতিৰ কুলবধু,

প্ৰিয়ভাৰ্যা ভৈলোঁ পাঞ্চ ভাই পাণ্ডৱৰ।

ভূমি যাৰ সখি গদাপাণি আমি অসমৰ্থ কোন মানি,

শুনি চোহা দুখ কোন শুধে হীন পৰ ॥

পুৱা

পহোন পূৰ্বতী নিশা । নিতাল জগত ।

কতো নাই জোনাকৰ চিন ।

নিশাত বিশ্বৰ বাহী, নিজৰ চেতনা ;

তব কুলা জীৱনৰ বীণ ।

জীৱনৰ যুঁজ এৰি, কায়-করী, কুহা

শাঁতাইছে যুঁজৰ তাগৰ ,

বিহাণি অনীম বিশ্ব, একাধ-একাধ

পতিহীন স্থিতি জগতৰ ।

কোনোবা দেশৰ পৰা বীৰ নোঁত বসি

আহিছে এখনি জুৰ নৈ,—

বিনিকি বিনিকি এটি বীৰত্ব কবিতা

বাঢ়িছে যুঁজত বৈ বৈ ।

জোনাক জোনাক বুলি জীৱন বিচাৰি

একাধত প্রকৃতি আশ্চৰ্য ;

জোনাক জীৱন খুজি ওপতি হুৰিছে

নিহুট আত্মা এটি স্বৰ ।

কাতৰ ছবত পৰি নিয়মকিৰীতা,

প্রকৃতিৰ প্রবোধি ফল,

দিকলৈ যেন যেন জোনাক-জানকী,

গাঢ়িছে পুৱাৰ বতাহক ।

দূৰৰ বাতৰি পাই অপেক্ষি জোনাক

প্রকৃতিৰ উজ্জ্বল চিত্ত ;

বঢ়িছে শীতল বায়ু, বাঢ়িছে লতাৰ,

ফুলকলি ইহিছে বুনিত ।

জীৱান জোনাকৰ "দোণোহাণী" কেব

লাহে লাহে তৈয়ার নাযিছে ;
 স্মৃতি-পাতনিব সেই জীৱন্ত ছবিটি
 ঘূৰি আহি কুহুকি মাৰিছে ।
 লোকালোক লাগন্ত উটুৰুৰি ফুৰা
 জীৱনৰ পবিত্ৰ ভাৰটি ;
 এখা আলো এখা হাঁত, ফুলেঁ ফুলেঁ কৰি
 ঔক্ৰান্তিক ধৰিছে সাৰটি ।
 জিলিঙ্গনি এটা আহি পহুৱ বনত
 স্বৰগৰ বহণ চালিছে ;
 অকলশৰীয়া দুটি পহুৱ কলিয়ে
 চুমা খাই হালিছে-জালিছে ।
 স্বৰ্গৰ জেউতি দেখি বান্ধাইছ ঘূৰি
 প্রেমৰ আলচ ভুলি গৈ,
 চিত্তৰ পুতলি প্ৰায় আছে থৰ লাগি
 ইটিয়ে সিটিক চাই বৈ ।
 জাকৌ ঘুমটি তেজি নিজম চেতনা
 লাহে লাহে সজাগ হইছে ;
 পাহৰা স্বৰটি ঘূৰি বজাবৰ শুণে
 বীণধনি হাতত লইছে ।
 বৈধা অনন্ত কাল জামৰ পোহৰ
 জ্যোতিৰ্বীৰী জোনাকী সৰিতা ।
 বজোৱা অনন্তকাল পঞ্চমত ভুলি
 বীণাপাণি কোমল কবিতা ।

স্বপ্ন-গীত

১

জিলিকা পাখিবে ইঁদো
ববিব কিংব,
জিলিকি পখিলা বাচি
কুবে অগণন ।
যতনবো জিলিকনি
চোব'! হেবা চোব'!
সোণালী বেণুৰ মউ-
বাখি ভাষ বোতা ।

২

জীৱনবো আলিকায়ে
কুৰিয়ে উফৰি,
জিলিকি বগ্নৰ স্বপ্ন-
মবব সাহবী ।
বগ্ন ভটি এবে স'চা
চকুৰ আগত,
যদি চাষ জালা এই
কুতৰ জবত !

৩

চোব'! বেন চোব'! হেবা
জিলিকনি-ববা,
সসেকিব স্বপ্নবোব
উবি উবি কুবা ।
কবে মটি মেলা বোজে
ভলকু হই,
কুৰুকা পুৰিহীত
পখিলা জোবী ।

জীবন-সঙ্গীত

শোকৰ কবিতা বচি,   ছুখাৰি চকুলো যচি,
নকৰা জীৱন মিছা নিশাৰি সপোন।

অসাব সংসাব তাঁই, ইয়াত্ত সকাম নাই,
মোহময় মায়াময় সকলো বাধোন ॥

পুত্র-কন্যা পরিবার,   কোন তবু তুমি কাৰ,
বলি হেৰ'। অকাৰ্য্য নকৰা বেজাৰ।

কল্যাণমটীয়া : হই,   আত্মা যে আছে বই,
জানিবা যখন মাই এই আত্মাব ॥

অন্যায়ী মানব দেহা,   করিম হুদিন বেহা,
করিম হুদিন য়াখোন সংসার-হাটত ।

হুদিনৰ অন্ত হ'লে,   আমুস ঢুকাই গলে,
স্বপ্নৰ দেহাৰ ঠাই শেষ খালানত ॥

চক্ৰ, কাণ, নাক বাহ, হাড়, ছাল নান্ৰ হব,
হাটিৰ বাহুৰে তুমি হাটিত মিলিব।

অবিনাশী নিত্যধন,   অমর্যণ অন্তর্গত,
অনন্ত ঈশ্বরভক্তিমান আত্মা জানিবা ॥

সহায় চক্ৰ-জো টোকা, দুখত যগন থকা,
ভোগ, সুখ, জীৱনৰ উদ্দেশ্য নহয়।

এনে ভাবে কাম কৰা,   দিনে যেন আগ বাঢ়া,
প্রতি দিনে খোজ বের আগগৈহে যায় ॥

পল পল হও কবি,   সময় নইছে উবি,
পাখিনী! বঁড়ব মিচিলা জরিয়ায় ।

বহুবল আছে পতি,   সমর ডাকৰ অভি,
কবিৰ হৃদয় আৰি আছে বহু কাষ ॥

मिनि बाबू, आदर बाबू,   आदर भरोहर हरे,

লাহে লাহে চম্ চাণি আহিছে যবন ।
 সংসাৰ যুঁজৰ ঠাই,   ভবৰ সন্ধ্যা নাই,
 কাটি-পাৰি যুঁজা সন্তে কৰি প্ৰাণশয় ॥
 এলাহ-নিহালি খোজা,   বীৰ-যেন পাত শোৱা,
 নহবা যবাব প্ৰায় বাহুব সন্তান ।
 নহবা গৰুৰ দৰে,   খুচিলেহে খোজা থৰে,
 বণত বীৰেন্দ্ৰ বুলি হোৱা ব্যাক্তিমান ॥
 কল্পনা-চক্ৰে চোৱা,   যেনে কি স্বপ্নৰ পোৱা
 নকৰিবা দুৰ ভৱিষ্যত পতিয়ন ।
 অতীত মৰিল গ'ল,   তাৰ কথা অস্ত হ'ল,
 মনৰ পৰাই তাক কৰা বিস্ময়ন ॥
 যিহকে আগত পোৱা,   ততালিকে কৰি সোৱা,
 জীৱন্ত আগত বৰ্ত্তমান সময়ত ।
 সাহক সাধি কৰা,   কৰ্তব্যৰ পাতে লৰা,
 জীৱ ককণাময় জাহে ওপৰত ॥
 মহা মহা পুৰুষ,   চানেকীয়ে জীৱনৰ,
 আশিও কৰিব পাৰে জীৱন গতিত ।
 অভিনয় শেষ হ'লে,   জীৱনৰ অভ্যাসে,
 থই দাব পাৰে খোজ মনৰ আলিত ॥
 কেতিয়াবা হব পাৰে,   কোনো দুৰ্ভনীয়া মৰে,
 জীৱন সমুদ্ৰ বাজে নাও দুৰ গই ।
 অটাই পানীত পৰি,   কৰব কৰি কৰি,
 চেষ্টা কোৱত যদি আহি পাৰ পায়,
 দেখি সেই খোজবোৰ,   হব তাৰ আশা বোৰ,
 সাহ কৰি খোজে খোজে খোজ লৰ পাৰে ।
 তেনেহলে ক'লা ভাই,   ভবৰ সন্ধ্যা নাই,
 অশুৰী কেতিয়া চোৱা 'উন্নতি' দিব ॥
 কিম্ব নবে পৰিভ্ৰম,   নিকায়ে নীতি ধৰম,
 নেতাৰিবা দুখ দুখ কিলো উপাশিত ।
 কৰ্তব্যৰ পাতে লৰা,   কৰ্মদাতা কাৰ কৰা,
 ফলাফল ফলদাতা বিদ্যুৎ হাতত ॥

ধুমুহা

দুকলি হিহাব,   দুকলি হুহাব,
 কত ভাব আছে বার ;
 কল্লা-বিহাবী,   কল্লা লগবী,
 নিকট বাঁহীটি বার ।
 অতীত ভবিষ্য,   চকুৰ অদৃশ্য,
 দুখনি স্কলৰ ধান ;
 স্মৃতিৰ পথত,   কল্লা-বথত,
 ছোৰেছি মিলন তান ।
 সোঁৱৰণী পট,   আনন্দ অগত,
 মধুৰ মিলন কথা ;
 ভবিষ্য স্মৃতি,   আশাৰ ছবিটি,
 মৰমে মৰমে গাঁথা ।
 পাহৰা স্মৃতি,   বিমানত চৰি,
 উটি বুলি কবে মল ;
 আকাশী স্কলৰ,   সাজি স্মৃতি বৰ,
 আকুল উদাস প্রাণ ।
 নিৰ্মল আকাশ   কত হাবিলাস,
 পিছিব মুকুতা বৰি ;
 বৰ্গ অশেষৰা   আপোন পাহৰা,
 স্কলিছে আনন্দ ধনি ।
 স্মৃতি পীত তনি,   ভাবে ভাব টানি,
 ওপৰি স্মৃতিৰ দেখি,
 বাই ভাব ছবি,   ম'ৰাচালি ধৰি,
 উকিল বিচাৰি নথী ।
 অকলসবীয়া,   প্রাণ মজলীয়া,
 থাকোঁতে মেঘালি চাই ;
 নগাব ধুমুহা,   নাই কঁহাৰিহা,
 আছিল দুনি উবাই ।
 দুকলি-হিহাব,   অশানে হুহাব
 কৰ ভাব মল কেনি !
 লকনি চকুত,   বহুবা মুকুত,
 —এই স্মৃতি পাহৰণি ।

নববর্ষ

১

নব বর্ষব নবীন সজীত
কাণ্ড হইছে কনি,
দূর ভবিষ্যৎ আশার বেণুটি
তুলা যাহ বিদি বিদি।

২

অসীম অনন্ত কালক সাগর
অনয় নজনা ঠাই,
সবক ক'তনো দিয়ো অধোজ
আগ ভবি একো নাই।

৩

অনন্ত সাগর গবজিছে নদা,
চট্টক ওগবে চট,
ভাবে এটি চট্ট সাব গ'ল আজি,
কাজত একোকে নট।

৪

আশার বোহন সুবতি আগত
হিরাড কবি ধাপন,
নববর্ষক নবীন উজ্জ্বল
আনন্দে কবি আত্মদান।

৫

পূ'বর্তী নিশা বুলিয়ে পুহাতে
মকল উকলি পাই,
নব বর্ষক নিলেছি আশী
কল্যা চৌব্বল লই।

৬

হেতুলি বেলিৰ নতুন কিৰণে
গগন উজ্জ্বল কৰে;
বন-দেৱী সৰে বন-কুল আনি
তোমাৰ বোগান ধৰে।

৭

ঘৰ বাৰী মহি গৰু-গাই ধুই,
নতুন কাপোৰ লই,
নতুন ভোজ্যেৰে উৎসৱৰ সাজে
(লোকে) আদৰি আনিছে গাই।

৮

স্বৰ্গ, মৰত, প্ৰকৃতি, মাৰ্গহ *
সকলো আনন্দময়,
যেৰে যেৰে মিলি সাৱটা সাৱটি,
অগত কৰিভাৱয়।

৯

চাওঁতে চাওঁতে পল পল' কৰি
বাদনে বেলিঙ্গি ললে,
নৰিং, নাগৰ, আকাশ, পৃথিৱী
বিদায় সজীৱ গালে।

১০

চাওঁতে চাওঁতে এখোজ বঢ়ালে।
অবন দেশৰ দিনে,
জীৱন সুকলী বেলি এৰে চোৱাঁ,
হাবিল জিৰিঙা কোনে।

১১

নতুন ভোজ্যেৰে নতুন বন্ধন
নতুন উজ্জ্বল লই,
এতি নতুন ভোজ্যেৰে আন বন্ধন।
অতীত মিথিলা গাই।

১২

কণ্ঠে জেবর লক্ষ্যের শিখা
 তলত মাহুত তাই ;
 বুকে সাহ বাতি কলাটে' নকলো,
 জগত জিনিয় পই ।

১৩

কল্ কল্ কল্ বইছে উল্লী
 সলাই সিঁদুর কালে,
 আবি কি মানব নিজ লকা লই
 মেঘায় কোনোবা কালে ।

১৪

নীল আকাশত হাতীপট্টি মাজে
 তবাই পাতিছে ব'ল,
 সেই বুলি মেঝে' তবাই নকবে
 আশোন লকায় কুল ।

১৫

নতুন বছরে দিছে সোঁতবাই
 আমাক আশোন কাজে,
 নতুন উছাহে হও'লা নতুন
 বিজয়ী জগত মাজে ।

১৬

মৌতাপা বেজির দিবন কিবন
 পূবত ফুটিছে মৌতা,
 হাতত পতাকা লই ব'লা নতুন
 উলাচ নতুন মৌতা' ।